

METSZETEK

A Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézetének

online társadalomtudományi folyóirata

2013/4. szám

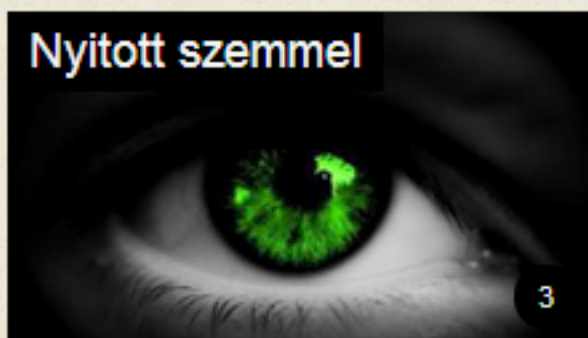
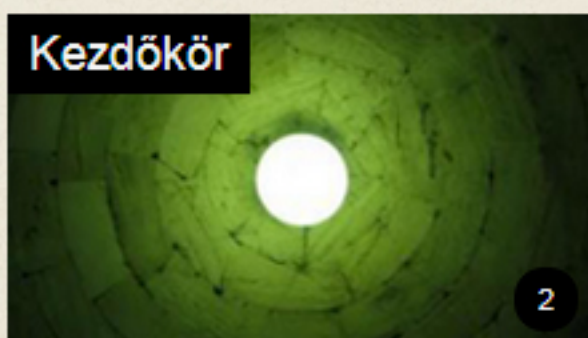
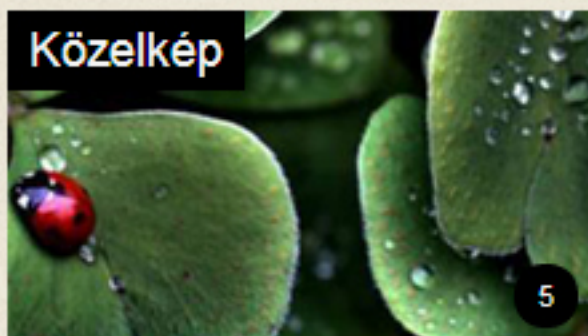
KÖZELKÉP tanulmányok

KEZDŐKÖR hallgatók és doktoranduszok munkái

NYITOTT SZEMMEL recenziók

SZERZŐINK

Bene Márton
Csatári Bence
Kósa Rita Diána
Mazsu János
Márton Sándor
Németh Nóra
Veronika
Őrsi Julianna
Szabó Anita
Szabó Szilárd
Valuch Tibor

Csatári Bence:

A pártállam és a könnyűzene

Márton Sándor:

Fiatalok foglalkoztatása...

Németh Nóra Veronika:

Olvasni jó?

Mazsu János:

Piac, kereskedelem, kapitalizálódás...

Valuch Tibor:

Lakni valahol, lakni valamiben...

Szabó Anita:

Megélhetősi bűnelkövetések –
a szegénység és a bűnelkövetés kapcsolata

Kósa Rita Diána:

A termékenység változása Gelénesen
a XX. században

Bene Márton:

Egy „ígéretes” kutatás felé...

Szabó Szilárd:

Így választott Budapest

Őrsi Julianna:

Változások vonzásában

A METSZETEK a Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézetének online társadalomtudományi folyóirata.

Lektorált folyóirat.

Székhely:
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Megjelenik:
évente négyszer

Szerkesztőbizottság:

Balogh László Levente,
Czibere Ibolya, Csoba Judit,
Fényes Hajnalka, Sipos Flórián,
Valuch Tibor

Olvasószerkesztő:
Szekeres Melinda

Felelős kiadó:

a DE BTK PSZI Igazgatója

ISSN:
2063-6415

E-mail:
metszetek@arts.unideb.hu

Tartalomjegyzék

Közelkép (tanulmányok)	3
Csatári Bence: A pártállam és a könnyűzene	3
Márton Sándor: Fiatalok foglalkoztatása - egy magyar-román határ menti térségben élő fiatalok foglalkoztatási helyzetének összehasonlító vizsgálata	20
Németh Nóra Veronika: Olvasni jó? Egyetemi hallgatók viszonya az olvasáshoz	33
Mazsu János: Piac, kereskedelem, kapitalizálódás és piactér Debrecenben a 19. században II. rész.....	54
Valuch Tibor: Lakni valahol, lakni valamiben... - a lakásviszonyok átalakulásának néhány jellegzetessége Magyarországon a rendszerváltást követő évtizedekben.....	87
Kezdőkör (hallgatók és doktoranduszok munkái).....	101
Szabó Anita: Megélhetési bűnelkövetések – a szegénység és a bűnelkövetés kapcsolata.....	101
Kósa Rita Diána: A termékenység változása Gelénesen a XX. században.....	113
Nyitott szemmel (recenziók).....	131
Bene Márton: Egy „ígéretes” kutatás felé... Körösi András-Soós Gábor (szerk.): „Azt tették, amit mondtak? Választási ígérek és teljesítésük, 2002-2006”	131
Szabó Szilárd: Így választott Budapest. Ignác Károly: Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban 1920-1945.....	145
Örsi Julianna: Változások vonzásában. Szendrei Eszter: Törésvonalak. A rendszerváltás hatása Túrkeve társadalmára.	150
Szerzőink	154

CSATÁRI BENCE

A pártállam és a könnyűzene

Az 1956. november 1-jén, tehát még az 1956-os forradalom és szabadságharc idején, demokratikus politikai körülmények között megalakult Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) az egész országra elementáris erővel kiterjedő megmozdulások leverése után a pártállami rendszer restaurálása érdekében szovjet presszióra igyekezett visszaállítani azokat a hatalmi viszonyokat, amelyek 1956 előtt voltak jellemzőek a vasfüggönytől keletre elhelyezkedő országokban. A hirtelen újra egypártrendszerre való visszarendeződésben azonban – mindamellet, hogy a szovjet Vörös Hadsereg és a KGB nyomást gyakorolt rá – a párt első titkárának, Kádár Jánosnak figyelembe kellett vennie a belpolitikai realitásokat. Be kellett látnia: a forradalom társadalmi hatása és következményei miatt Magyarországon a Rákosi-rendszerre jellemző politikai miliő nem állítható vissza, mint ami volt, még akkor sem, ha az alapvető hatalmi struktúra változatlan maradt. A hatalom régi-új birtokosai ugyanis attól tartottak, hogy ha ugyanott folytatják, ahol Rákosiék, újabb belpolitikai feszültségekre lehet számíthatnak. Ezt a szovjet vezetés sem várta el feltétlenül tőlük, okulva a forradalom tapasztalataiból. Éppen ezért következhetett be a kommunista rendszer magyarországi „finomhangolása,” ott, ahol úgy érezték a hatalmon lévők, hogy nem sérülnek az alapvető pártállami érdekek, a Rákosi-érához képest némiképp engedtek a társadalmi igényeknek. Így történt ez a könnyűzenei életben is, noha e tekintetben volt talán leginkább megkérdőjelezhető a „legvidámabb barakk” jelző, amit a kádári apparátus előszeretettel terjesztett általános érvénnyel az országra vonatkozóan politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális értelemben egyaránt.

Legvidámabb barakk a könnyűzenében is?

A fenti megállapítást támasztja alá az a tény, hogy mind a pártszervek hozzáállása, mind a különböző belügyminisztériumi parancsok vagy a kulturális kormányzat részéről megfogalmazott törvények, rendeletek, utasítások, erőteljes diktatórikus voná-

sokat mutattak, a keleti blokk országaihoz hasonlóan. Mélyebb kutatásokat igényelne a teljes körű nemzetközi összehasonlítás, ám a cenzúra erőteljes és hatékony működése, a rendőri beavatkozások (ideértve a politikai rendőrség feltűnő aktivitását a könnyűzenei életben, valamint a nyílt intézkedéseket koncerteken, sőt még a diszkókban is) sokasága, a bírósági ítéletek – egyáltalán az, hogy ezekre a plénumokra kerülhettek könnyűzenei ügyek és megtörténhetett az emberi és polgári szabadságjogok megsértése – arra engednek következtetni, hogy az autoriter politikai szisztéma meglehetősen olajozottan működött a Kádár-rendszerben, még ha voltak is működésbeli anomáliái. Más megközelítésben pedig nem egyszer találunk olyan momentumokat, amelyek a többi szocialista ország relatív nagyobb szabadságát támasztják alá az ifjúság- és ezen belül a könnyűzenei politika területén. Példaként lehet említeni Lengyelországot, amely először szándékozott létrehozni a keleti blokk országai közül menedzseri feladatokat ellátó könnyűzenei képviselői irodákat kapitalista államokban 1976-ban. A lengyel hatóságok ugyanakkor elnézőbbek voltak az autóstoppos fiatalok megjelenésével kapcsolatban is, akik sokszor éppen koncertre igyekeztek, miközben 1963. augusztus 20-án a balatonföldvári hippitalálkozóra menő vonatokat rendőri ellenőrzés alá vették, a Budapestre jövő vonatokat pedig egészen egyszerűen nem engedték itt megállni ezen a napon. Ugyanígy lehetne említeni a beat, pop, rock hanglemezek és kazetták fekete-piacát, amelynek egyik, Magyarországnál nagyobb központja szintén Lengyelországban volt a keleti blokk országai közül, amire bizonyíték, hogy a magyar fiatalok a számukra meglehetősen szűkösen elérhető nyugati pop-piacot leszámítva javarészt innen – és Jugoszláviából – szereztek be azokat a hanghordozókat, amik Magyarországon nem voltak kaphatók. A lemezborítók tervezése és publikálása terén is akadt olyan eset, amikor az NDK-ban nagyobb szabadságot élvezhetett egy magyar együttes, jelesül a Hungária, mint Magyarországon, ugyanis míg idehaza beleszóltak, hogy mit ábrázoljon egyik nagylemezük borítója, addig az NDK-ban minden különösebb erőfeszítés nélkül felkerülhetett oda egy hiányosan öltözött fekete nő képe.

A könnyűzenei összkép teljesebbé tételéhez ugyanakkor hozzátartozik az is, hogy míg a hetvenes évek közepéig a szocialista országok némelyike megelőzte mennyiségileg a Magyar Hanglezemgyártó Vállalat (MHV) lemezkiadását, utána viszont a

hetvenes évek második felétől Magyarország jelentősen javította pozícióit ezen a téren a dorogi lemezgyár 1976. decemberi beüzemelésével, és az eladott hanglemezek után járó előadói jogdíjakat is az MHV fizette először művészeinek a szocialista társintézmények közül. Hozzátehetjük, hogy a korabeli hangmérnökök és szakértők szerint a hangfelvételek minősége is meghaladta az átlag szocialista színvonalat. A kádári könnyűzenei éra osztályzatát azonban mégiscsak rontja az a momentum, miszerint a nagy könnyűzenei fesztiválok terén Magyarországnál nagyobb presztízst vívott ki néhány „baráti” állam, így Bulgária, Románia, NDK, Lengyelország, vagy a sorból kissé kilógó Jugoszlávia. Furcsa, de igaz: még a Ceaușescu-rezsim is rendezett nemzetközi táncdal-fesztiválokat Brassóban, ilyen rendezvényre azonban nem futotta a kádári kultúrpolitika erejéből. Itt tehetjük hozzá, hogy a magyar zenekarok előszeretettel turnéztak a KGST-országokban, mert itt a források adatai szerint nagyobb anyagi megbecsülésnek örvendtek, mint Magyarországon, következésképp a magyar közönséget külföldi tartózkodásuk idejére megfosztották fellépéseiktől. A teljességhez viszont az is hozzátartozik, hogy a magyar zenekarokat mindig egy kicsit „nyugatiaknak” tekintették, ami miatt könnyen elkeltek a KGST országokban, így a könnyűzenei életben ebben a tekintetben éllovasnak tekinthető Magyarország. A beattal, popzenével és rockkal élénken foglalkozó ifjúsági napilapok terén azonban szintén nagy lemaradása volt az MSZMP irányítása alatt álló kultúrpolitikának, a KGST-államok között ugyanis jóformán mindenütt volt ilyen jellegű kommunikációs eszköz, ám Magyarországon e téren csak hetilap jelent meg, igaz, abból kettő, sőt később három is volt.

A párt könnyűzenét befolyásoló elvi megnyilatkozásai

A kommunista rendszer könnyűzenét irányító jól megszokott és bevált működési mechanizmusát tekintve a pártállam sajátossága, hogy az állami szervekre rátelepült a pártszervezet hierarchiája, utóbbi dominanciájával. Így a közigazgatás, de az összes intézmény, szakmai szervezet a mindenkori helyi pártintenciókat kellett, hogy végrehajtsa, ami viszont végső soron egyértelműen a felsőbb pártvezetés akaratát tükrözte. A kormányban és a minisztériumok vezető pozícióiban nem egy esetben azok szerepeltek, akik valamilyen okból kikerültek a párt legszűkebb értelemben vett vezetői

közül, így annak érdekében, hogy esetlegesen visszakerülhessenek oda, feltétlen odaadással szolgálták a párt elképzeléseit. Másfelől viszont témánk szempontjából az ifjúsággal kialakított szoros viszonya révén jelentős szerepet játszó KISZ élén sokszor azok álltak, akikre még fényes karrier várhatott a párt elitben. Így az ifjúsági szervezet legfelsőbb vezetése szintén igyekezett a legodaadóbban megvalósítani a párt érdekeit, amelyben változás csak a nyolcvanas években figyelhető meg, amikor a keményvonalas és a reformszárnyhoz tartozó kommunista ifjúsági politikusok között feszültség támadt.

A döntések előkészítésénél fontos szerepe volt az MSZMP Központi Bizottsága (KB) tematikus alapon szervezett osztályainak, amelyek egyébként mintául szolgálták a KISZ hasonló szervezeteinek működéséhez. Ez a könnyű műfaj esetében a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályt (TKKO), valamint az Agitációs és Propaganda Osztályt (APO) jelentette. 1957-1963 között a TKKO-t Tudományos és Kulturális Osztálynak (TKO), 1964-1966 között Kulturális Osztálynak (KO) nevezték, amely 1967-től vette fel a TKKO nevet. Utóbbit és az APO-t összefogó és irányító Agitációs és Propaganda Bizottság összegyűjtötte és elemezte az információkat, amelyeket ezt megelőzően a témánk szempontjából szakembereknek nem mindig mondható párthivatalnokok tártak elé. Ezek után az Agitációs és Propaganda Bizottság megtárgyalta az állásfoglalás-tervezetet, amit javarészt – az üléseket megelőző egyeztető informális tárgyalásoknak köszönhetően – elfogadtak. A bizottsági döntések többször a párt legfelsőbb vezetése, a Politikai Bizottság (PB) elé kerültek, amiben szerepet játszhatott, hogy a politikai szokásjog és közfelfogás szerint az Agitációs és Propaganda Bizottság elnöke nagyobb vagy legalább akkora hatalommal bírt, mint a mindenkor kulturális tárca vezetője. Indokolt esetben a gyakorlatilag legfelsőbb vezető hatalommal bíró – elviekben a KB és a legnagyobb létszámú plénum, a kongresszus számított a párt legfelsőbb vezetésének, ami a gyakorlatban azonban nem valósult meg – PB miután elfogadta a dokumentumot, előterjesztette a KB számára a témát. A KB lényegében mindig fenntartás nélkül elfogadta a PB irányelveit, majd a témának megfelelő közigazgatási szervnek ajánlotta elfogadásra, amelyből ezzel lett miniszteri rendelet, törvényerejű rendelet, határozat, vagy akár a parlament által elfogadott törvény. Így

születhetett meg például a témánkba vágó 1971-es ifjúsági törvény az 1970. február 19-20-i KB-határozat nyomán, vagy az 1974-es KB határozat szellemében fogant közművelődési törvény 1976-ban. Természetesen az MSZMP kongresszusok és értekezletek hasonlóképpen szolgálták a szocialista kultúra koordinálását, ám hatalmi koncentrációjuk és ezzel összefüggő hatékonyságuk messze elmaradt a fent említett pártszervek mögött.

Az MSZMP elvi állásfoglalásokat, útmutatásokat adó vezető szerve, az 1956-1957 fordulóján az átmeneti időszakban a PB elődjének számító Intéző Bizottság (IB) ülésein hangzott el először az ifjúság szórakoztatásával kapcsolatos megjegyzés, amelyből ugyan határozat nem született, mégis érdemes megemlíteni, mert az egyes tagok illetve meghívottak hozzászólásai befolyásolhatták a később megszülető végső döntéseket. A PB egyébként féléves munkatervük szerint, kéthetente ülésezett, a KB végrehajtó szerveként működött, tevékenységét azonban elméletben a KB irányította és ellenőrizte. A KB két ülése között a párt politikai tevékenységét a PB irányította, és a KB üléseinek napirendi pontjait is a PB állította össze. A PB iratanyagában magas szintű tevékenységéből fakadóan meglehetősen ritkán találkozunk a könnyűzene kérdéseit illető határozattal, ezért különösen érdekes ez a hozzászólás, ami igaz, hogy csak mellékesen, de említette a könnyűzenei témát. Az MSZMP IB 1957. január 25-én tartott ülésén határoztak a KISZ megalapításáról, amelyhez a szovjet testvérszervezet, a Komszomol segítségét és tanácsait kérték. Reálisan látták a helyzetet, hogy ekkor még a fiatalok többsége nem állt a Kádár-kormány mellett, ezért volt szükség ennek a szervezetnek a pártállamot támogató tevékenységére, amelynek keretei között a könnyűzenei szórakozást meg lehetett szervezni. Nem IB-tagként, csak meghívott előadóként id. Földes László – aki az énekes, szövegíró Hobo apjaként is érdeklődésre tarthat számot – szólalt fel először az ifjúság szórakoztatása érdekében ezen az ülésen, amelynek meglátása szerint a majdani KISZ-t kellett állítani az élére, ugyanis így lehetett ezt a réteget megnyerni a rendszernek.¹ A kádári politika jól nyomon követhető ebből a felszólalásból, melynek lényege abban állt, hogy az állampolgárok komfortérzetét,

---

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) M-KS 288. f. 5/1957 12. ő. e. 6. o. (MSZMP KB IB, majd PB iratai)

életszínvonalát növelni kellett, ezért cserébe pedig a rendszer elfogadását várták tőlük. Ennek keretébe illeszthető a könnyűzenei alkotók publicitáshoz segítésének gondolata, amivel igyekeztek hozzájárulni ahhoz, hogy a társadalom szórakozásának kérdését megoldják.

A politikai értelemben súlytalannak tekinthető MSZMP-értekezlet szintén foglalkozott a könnyűzenét érintő elvi kérdésekkel a rendszer átmeneti, megszilárdulás előtti fázisában. Itt kell megjegyezzük, hogy a magyar munkáspárt legfelsőbb vezető szervei természetesen a nagy plénumok által meghatározott alapelvek szerint végezték munkájukat, már csak azért is, mert minden pártkongresszuson vagy pártértekezleten a PB illetve a KB határozatait, állásfoglalásait foglalták írásba. Az 1957-ben rendezett MSZMP-értekezleten megfogalmazott kulturális feladatok mutattak rá először a párt által a stabilitás érdekében elérendő célokra. A kommunista elvek gyakorlati megvalósításában történt szemléleti változás bekövetkezett annak ellenére, hogy a párt 1957. június 27-29-én tartott országos értekezletén látszólag a legszigorúbb elveket fogalmazta meg. Bár ebből a dokumentumból kimutatható néhol a tolerancia, a dalszövegírókra nézve jogosnak tűnik a felvetés, miszerint már ekkor meghatározták, milyen stílusú szövegeket lehetett elfogadni a zenefelhasználók számára: „*A művészi élet területén elsősorban a pártos, szocialista realista művészeti alkotásokat kell támogatnunk. Elő kell mozdítanunk művésziünket, irodalmunk fejlődését a szocialista realizmus irányában. Helyet kell biztosítanunk más haladó törekvések érvényesülésének is, természetesen mindenkor fenntartva a bírálat jogát is. A feladat tehát: erősíteni a párt hadállásait tudományos és kulturális életünkben is.*”² Az új elem az 1956 előtti kultúrpolitikához képest nem elhanyagolható, ugyanis a nem elkötelezett kommunista (dal)szövegírók publikálhattak, bár hozzátehetjük, hogy ennek fejében számos kritikát kellett elviselniük mind a fennálló hatalmi rendszer, mind pedig a média egyes szereplői részéről.

Az MSZMP PB irányítása alatt álló Központi Bizottság leginkább Titkárságán, illetve ezen belül kulturális ügyekért felelős titkárán keresztül fejtette ki a könnyűzenei életre gyakorolt közvetlen hatását. A KB Titkársága fontos szerepet töltött be a pártál-

---

² *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962.* szerk.: Ságvári Ágnes-Vass Henrik. Budapest 1973. Kossuth Kiadó. 87. o.

lami irányításban, bár a legfőbb hatalom ettől függetlenül a PB tagjainak kezében volt (akik legtöbbször KB-titkárok is voltak). A titkárság a KB végrehajtó szerveként megszervezte, összehangolta, ellenőrizte a határozatok megvalósítását, irányította a különböző osztályokban megszervezett pártapparátus munkáját, a döntések előkészítésében szerepet játszott, valamint a KB osztályainak és a területileg alájuk tartozó pártszerveknek a munkáját hangolta össze. A napi szintű teendők éppúgy előfordultak napi-rendi pontjaik között, mint a párt- és állami központi vezető szervek soron következő üléseinek témái. Ezen keresztül tehát változó intenzitással és mélységben ugyan, de foglalkozott a kulturális ügyekkel, amelyeken áttételesen – bár sokszor nem nevezték meg – a könnyűzenei életet is érthetjük.

Általános érvényű intencióit azonban a KB maga is megfogalmazta. A min-tegy másfél évtizedre, de tágabb értelemben az egész Kádár-rendszerre érvényes, a pártvezetők által folyamatosan hivatkozott művelődéspolitikai irányelveit 1958. július 25-én fogadta el a KB. Ebben magának mentséget adva az esetleges későbbi kudarcokért a párt vezető testülete leszögezte, hogy a többi ágazathoz képest a kulturális életben tarthat legtovább a szocialista viszonyok megteremtése. Ezt azzal magyarázták, hogy a párt által burzsoáziának nevezett polgári réteg a művelődés szinte minden ágában érdekelt volt, emiatt előnyre tett szert a munkássággal szemben, ami újabb kultúr-harc meghirdetésére sarkallta a kommunista pártot. Többek között ez a művelődéspolitikai irányelv az, amelyhez minden esetben „illet” visszanyúlni, amikor valamelyik beatzenéssel szemben retorziót követtek el a későbbiek folyamán, ezért nem hagyhatjuk figyelmen kívül mi sem – túlságosan általánosító megfogalmazása, mégis a könnyűműfajra minden nehézség nélkül értelmezhető volta ellenére – ezt a KB művelődési irányelv halmazt.

Az 1958-as KB-megállapítások között szerepelt a művelődési házak számának gyarapodása, amelynek a későbbiekben a könnyűzene terjesztésében lett szerepe, noha a párt vezetősége ekkor még nem számított olyan mértékű látogatási hullámra, amivel társadalmi megmozdulások szintjén esetelegesen számolnia kellett volna. Többek között a művelődési házak lehettek a terepei azoknak a megnyilvánulásoknak, amelyek ennek a művelődéspolitikai iránymutatásnak a keresztüztüzébe kerültek, miszerint a for-

radalom ideológiai támadása a kommunizmus ellen nem múlt el nyomtalanul, a kulturális életben ezek az eszmék fel-felbukkantak. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése időben még nem volt annyira messze, hogy ne kellett volna félnie a hatalom birtokosainak az újabb ellenállási formák megjelenésétől, ami a könnyűzenei élet egyes képviselői tevékenységében tulajdonképpen folyamatosan megtalálható volt a Kádár-rendszerben. Többek között ezzel magyarázható, hogy olyannyira nem tekintette szövetségesének a rezsim könnyűzenészeket, hogy sokáig még nem sorolták őket a művész kategóriába. Az 1957-es pártértekezlet óta eltelt egy év megerősítette a pártot abban, hogy kijelentse: „*Ha nincs párt- és állami irányítás, nincs szocialista kultúra sem [...] A munkásosztály forradalmi pártja [...] megszabja a kulturális fejlődés fő vonalait [...] Az állami szervek pedig gondoskodnak az elvek gyakorlati megvalósításáról, a szervezeti feltételek biztosításáról, a rendelkezésre álló eszközök helyes felhasználásáról. De az állami szervek feladata a káros, negatív törekvések megfékezése, az ellenséges kísérletek megghiúsítása is. [...] Az irányítás módszereiben is figyelembe kell venni az egyes területek sajátosságait [...]*”³ Ez egyértelműsítette az addig sem kevésbé biztos helyzetet: a párt mindenhatósága a kultúrában, így a könnyűzenében is megmaradt, de az operatív intézkedéseket sok esetben az állami szervekre bízta. A dokumentumban kifejezésre juttatták ugyanakkor, hogy fokozni kellett a helyi kulturális szervek önállóságát, valamint az intézmények önállóságát és felelősségét. Ebben a kijelentésben benne foglaltattott a kulturális élet relatív liberalizálódásán kívül, hogy a pártnak egyelőre nem maradt elég ereje ahhoz, hogy minden apró ügygel foglalkozzék, emiatt ezeket rátestálta a helyi tanácsokra illetve a zenei intézményekre, amelyek így nem egy esetben felelős döntéseket hozhattak a rájuk bízott területen. A tanácsi jegyzőkönyvek idevonatkozó gazdag anyagából láthatjuk, hogy ez az elv megvalósult. Nem különben a zenei intézményeknél, mint az MHV, a Nemzetközi Koncert-igazgatóság (NKI), az Országos Rendező Iroda (ORI) vagy az Országos Szórátkoztató-zenei Központ (OSZK), ahol szintén sok döntést maguk hozhattak, természetesen csak a megfelelő szinten, és csak a párt határozatainak figyelembe vételével. Ezen a téren elméletileg megengedték az 1958-as művelődéspolitikai irányelvek, hogy

---

³ Ságvári Ágnes-Vass Henrik i. m.: 269-270. o.

pártonkívüliek felelős posztokat töltsenek be, akik adott esetben a pártfunkcionáriusoknál jobban értettek bizonyos szakterületekhez. A könnyűzenei intézményeknél azonban nem fordult elő ilyen eset.

Az 1959-ben rendezett MSZMP VII. kongresszus az 1958-as KB közművelődési irányelvekhez képest meglehetősen marginális kérdésként kezelte a szórakoztatáshoz valamilyen formában kapcsolható könnyedebb műfajokat. A pártkongresszus 1959-ben hozott határozatában a nép képviselőjének, véleménye szószólójának állította be magát, melynek során a szocialista realista ábrázolásmódot várta el a művészek-től. Ebbe beleérhetjük a szövegírókat is, akik a könnyűzene esetében műfaji sajátosságai miatt nem tehettek maradéktalanul eleget ennek az elvárásnak, ebből pedig a pártállam által létrehozott zenei intézményekkel való különböző intenzitású összeütközések következtek. Anakronisztikusnak és kissé parodisztikusnak hatott volna ugyanis egy sanzont vagy egy jazz számot, később pedig egy rock-szerzeményt a kohászok életéről írni – nota bene ilyen is előfordult, az MHV által életre hívott Dinamit együttes előszeretettel énekelt a munkáslétról. A VII. kongresszus határozata egyértelműen kijelentette, hogy a különböző szintű pártszervezetek feladata és joga lett a kulturális élet segítése, irányítása és ellenőrzése, amelynek körébe esetünkben többek között a koncertszervezés és a hanglemezkidás tartozott.⁴

A Kádár-rendszerben határszakaszt jelentő 1962-es VIII. kongresszus határozata szintén foglalkozott néhány mondat erejéig a művelődés és szórakozás témakörével. Ebben optimistán, a korabeli viszonyokhoz képest talán illúziót keltő módon eltulozva a tényeket azt állították, hogy „*Sok olyan mű – [...] zenei alkotás – készült, amely igyekezett szocialista választ adni változó életünk kérdéseire, és segített a nép erkölcsi, világnézeti nevelésében.*”⁵ Valóban, a kor szellemiségéhez idomulva az „Árnyékban is élni kell” elvet követve sok zeneszerző adta a nevét különböző szocialista jellegű művekhez, ám a könnyűzeneszerzők, szövegírók és előadóművészek a fent említett okok miatt még mindig kispolgárinak, felszínesnek, a múlthoz, a Horthy-rendszer maradványaihoz ragaszkodóknak minősültek a párt szemében – leginkább tánczenei szövegeik miatt.

⁴ Ságvári Ágnes-Vass Henrik i. m.: 414. o.

⁵ Uo. 599. o.

Az MSZMP VIII. kongresszusi határozatából azonban leginkább a párt különböző művészeti ágakhoz való viszonyának ismertetése fedte legkevésbé a valóságot: „[...] teret adunk minden más jó szándékú, nem ellenséges művészi tevékenységnek is. [...] A jövőben sem döntünk el rendeletileg, adminisztratív eszközökkel olyan vitákat, amelyek a művészi megformálás, a stílus kérdéseiről folynak; a párt irányító munkájában továbbra is az eszmei meggyőzés módszerét alkalmazzuk, bátorítjuk az alkotó vitákat és következetesen harcolunk az idegen, káros nézetek, eszmék ellen.”⁶ A korabeli viszonyokat más forrásokból – zenész és párt-alkalmazotti visszaemlékezések, rendőri intézkedésekre, ügynökhálózati munkára vonatkozó iratok – ismerve cáfolható, hogy kizárólag megbeszéléses, meggyőzéses módszereket alkalmazva intézte volna el a párt konfrontációs ügyeit a könnyűzenészekkel, elég, ha csak az ORI működési engedélyek megvonására vagy a Koncz Zsuzsa hanglemeze kapcsán kialakult Jelbeszéd-ügyre utalunk.

A tiltás, tűrés, támogatás politikája a könnyűzenei intézményekben

A kádári-aczéli kultúrpolitikának gyakorlatilag újonnan kellett a könnyűzenei intézményrendszert létrehoznia, ami összefüggött egyrészt az új műfajok megjelenésével, másrészt a fiatalok szabadidejének az életszínvonal emelkedésével járó növekedésével és így a könnyűzene különböző irányzatai iránti mind nagyobb érdeklődésével, igényével. Az intézmények alapítását tekintve két kivétel említhető, a könnyűzenei programokat is sugárzó Magyar Rádió, amely már 1924 óta létezett (összehasonlításképp: Finnországban ezt a médiumot 1926-ban létesítették), és az MHV, amelyet a 206-os számú, 1951. május 24-én kelt népgazdasági tanácsi határozattal hoztak létre. A tisztán könnyűzenei profilú intézmények közül a többiek lényegében a Kádár-rendszer elején jöttek létre, illetve kaptak önállóságot, így egyebek mellett a cenzúra szerepét betöltő Táncdal- és Sanzonbizottság egy 1959. június 1-jei, a Művelődésügyi Minisztérium fennhatósága alá tartozó Színházi és Zenei Főigazgatóság által hozott utasítás alapján alakult meg. Az ORI-t az Állami Hangverseny- és Műsorigazgatóság fennhatósága alól az 1958. január 3-án kelt 3/1958-as törvényerejű rendelettel vonták ki február

---

⁶ Uo. 600. o.

1-jei hatállyal, így önállósítva az intézményt. Ezzel a külföldi zenekarok magyarországi és a magyar együttesek külföldi fellépéseit szervező, eredetileg szintén az Állami Hangverseny- és Műsorigazgatóság égisze alá tartozó NKI is valójában a saját hatáskörében hozhatta meg döntéseit, természetesen a mindenkori pártintenciókat végrehajtva. (Az OSZK a vendéglátó-ipari zenészeket közvetítette ki. A kulturális tárca alá tartozó Szórakoztatás-ügyi Koordinációs Bizottság jelentése alapján évente 40-50 ezer alkalmi táncmulatságra engedélyezték a vendéglátós zenészek fellépését a hetvenes évek közepén.) A pártállamnak ezekkel a lépésekkel azt is el kellett érnie, hogy az ifjúságot maga mellé állítsa, a hatalom birtokosai ugyanis nem feledhették és nem is feledték, hogy az 1956-os forradalom – amelynek emléke élénken élt a társadalomban hol immanens módon, hol kicsit közelebb a közbeszéd felszínéhez – húzóerejének a húszas-harmincas éveit taposó korosztály számított, s ők voltak leginkább érdekeltek a könnyűzene fogyasztásában is. Emiatt nem véletlen, hogy igyekeztek az ifjúság szórakoztatásának feltételeit bizonyos korlátok között biztosítani, természetesen a fenti intézmények hatékony ideológiai ellenőrzése segítségével.

A pártállami rendszer tehát már önnön restaurációjának kezdetétől szorgalmazta a kultúra könnyűzenei szegmensének tevékeny befolyásolását, hatékony eszközöket bevetve a „három T” elve szerint, noha ez a szállóigévé vált szlogen ebben a formában csak 1968-ban hangzott el Aczél György előadásában a Politikai Akadémián 1968. április 1-jén: „*Világosan kell meghatároznunk kulturális munkastílusunk jellemzőit; [...] a támogatásnak, a tűrésnek és a tiltásnak azokat az elveit, amelyek az alkotóműhelyeken belül, és azokon kívül tehát az országos közvélemény előtt érvényesítünk.*”⁷ Ez az útmutatás a Kádár-rendszer végéig érvényesült, ezt támasztja alá Aczél 1979-es felszólalása is: „*Az elmúlt két évtizedben vált szinte szólás-mondássá, hogy művelődéspolitikánk a 'három T' elvére alapul: támogatunk, tűriünk, illetve türelmesek vagyunk, ha pedig kell tiltunk.*”⁸

⁷ MTA Központi Kézirattár Ms 6120/57 (Aczél György kéziratgyűjtemény; Aczél György beszédei, előadásai, beszéd- és előadásvázlatok 1960-1991. Beszéd a Politikai Akadémián 1968. április 1.) Szőnyi T. i. m.: 73. o. Romsics Ignác a „3T” elvét szintén 1957-től számítja. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2004. Osiris Kiadó. 497. o.

⁸ *A Kádár-korszak (1956-1988)*. XX. századi akták CD-sorozat. szerk.: Kojanitz László. Budapest, 2005. Ráció Kiadó.

Intézményi szinten a közvetlen beavatkozások bekövetkeztek a könnyűzenei életben akár egy rockkoncert engedélyének megvonása vagy akár visszavonása által is, ezeket pedig a párt elvi megnyilatkozásainak megfelelően általában a helyi párt- vagy közigazgatási alkalmazottak hajtották végre. A párt- és állami állásfoglalások közül ugyanis a legtöbb nem kifejezetten a közvetlen beavatkozást szorgalmazta, az általában helyi szinten dőlt el, hogy a hatalom egy-egy kulturális megbízottja milyen intézkedéseket hozott. Előfordulhatott az is, hogy ugyanannak a zenekarnak a fellépését egyik városban megengedték, máshol azonban különböző indokokra hivatkozva megtiltották a szerepeltetését. Típusosan ilyen helyzetbe hozta a hetvenes évek végén a könnyűzenei intézményrendszer a „fekete bárányok” zenekarokat, a Beatricét, a Hobo Blues Band-et és a P. Mobilt, amelyek a korabeli szóbeszéd szerint azon versenyeztek, melyikük volt több megyéből kitiltva. A kádári logika alapján azonban itt korántsem arról volt szó, hogy bizonyos együttesek működési engedélyét megvonták volna. Elviekben mindenhol szabadon felléphettek, de a helyi potentátok – leginkább a megyei tanácsok művelődésügyi osztályainak vezetői a megyei pártbizottság első titkárainak nyomására – eldönthették, akarják-e őket felléptetni vagy sem. Volt, ahol áramszünetre, máshol csirkevészre hivatkoztak a művelődési házak igazgatói, amikor közölték, hogy nem léptethetik fel a P. Mobilt, máshol azonban őszintén megmondták a zenekar tagjainak, hogy nemkívánatosnak nyilvánította őket a település tanácsának művelődésügyi osztálya – nyilván felsőbb utasításra.⁹ Olyan eset is előfordult, hogy az Edda együttesre vonatkozó koncertszervezési kérelmet a járási rendőrkapitányság először jóváhagyta Püspökladányban 1981. szeptember 21-én, majd október 2-án visszavonta azt, mondván, hogy a rendőrség nem tudja biztosítani a rendet a várható nagy tömeg és a község rossz közbiztonsági állapota (!) miatt.¹⁰

A pártállami intenciók megfogalmazásának sokszor általános volta miatt azokat nem mindig lehetett országsszerte egyöntetűen és következetesen végrehajtani, ezért nem volt minden esetben fogantatja a pártállami szervek utasításainak, s így a

---

⁹ Sárvári Vilmos, a P. Mobil együttes szólógitárosának személyes közlése 2004. április 18.

¹⁰ Riskó Géza: *Edda Művek – Miskolc*. Ifjúsági és Lap- és Könyvkiadó Vállalat Budapest, 1984. 177. o.

helyi viszonyok között másként hajtották végre, mint ahogy azt esetlegesen a hatalom elvárta volna. Ezenkívül lehetett olyan szempontokra is hivatkozni, amelyek alátámasztották azt, hogy egy általános pártintenciót miért is nem hajtottak végre maradéktalanul. A helyi szintű végrehajtói hatalom ezáltal a gyakorlatban szélesebb jogkörrel bírt, mint amit feltételezni lehetne a rendszer általános berendezkedéséből. Tehette mindezt annak ellenére, hogy a fontosnak ítélt személyiségekről a rendszer igyekezett állambiztonsági úton is a lehető legjobban informálódni, s emiatt akkor sem feltétlenül marasztalták el az előadókat, ha éppen rendszeridegen zeneszámokat adtak elő. Ez visszavezethető arra, hogy legtöbb helyen népszerűségük és nem utolsó sorban profitorientált tevékenységük miatt a koncertszervezők eltekintettek a zenészek esetleges rendszerellenes megnyilatkozásaitól. A kultúrpolitikai vezetésnek azért is meg kellett kötnie a maga kompromisszumait a könnyűzenészekkel, mert az átlagembereket az állam meg akarta nyerni magának, ehhez pedig, ha tetszett neki, ha nem, hozzátartozott a Nyugatról bejövő könnyűzenei divatirányzatok térnyerésének engedése is. A korabeli zenészeknek azonban hamarosan egyértelművé vált, hogy mozgásterük korlátozott, s akik a pártállami intézmények vezetőivel nem tudtak egyezsége jutni, nemigen jutottak széleskörű érvényesüléshez a korabeli médiában.

A Kádár-rendszer időben és térben is mutatott tehát anomáliákat a könnyűzene megítélése terén. A rendszer kijátszhatósága éppen abban mutatkozott meg, hogy egyes könnyűzenei objektumokban nagy szigorúsággal, máshol pedig szinte egyáltalán nem vették figyelembe az elvárásokat. Így fordulhatott elő, hogy míg egyes szórakozóhelyeken a rendezőgárda drákói szigora volt megfigyelhető, addig máshol esetleg ugyanazért a viselkedésért nem függesztették fel a fiatalok szórakozását és a zenészek tevékenységét. Hírhedt és ellentmondásos alakja volt a Kádár-rendszernek a Budai Ifjúsági Park majdnem húsz évig regnáló igazgatója, Rajnák László, aki birkózóedzőből avanszált az intézmény vezetőjévé. Kezdetben tiltotta a farmer és fiúk számára a hosszú haj viselését, míg végül egyes vélemények szerint Kádár egyik felszólalásának („*Nem baj, ha hosszú a fiatalok haja, csak mossák!*”) szerepe lehetett abban, hogy engedett

szigorából.¹¹ Visszaemlékezések szólnak arról is, hogy sokszor elcsattant egy-egy pofon a rend kedvéért a későbbiekben is, sőt a zenekarokat leállította koncert közben, ha rendbontás történt. A brutalításra a Budai Ifjúsági Parkban további példa, amikor ifj. Rajk Lászlót francia egyetemista barátaival együtt megverték farmerviseletük miatt 1971-ben Gál Iván, az ORI, majd az Ifjúsági Rendező Iroda (IRI) igazgatójának visszaemlékezése szerint.¹² Mivel a farmer viseletét éppen ettől az évtől engedélyezték itt, így nem zárható ki, hogy a két esemény között összefüggés vonható, ugyanis köztudott volt, hogy Kádár János a koncepciók perben kivégzett Rajk László fia mellett többször kiállt (mondván: „Ne bántsák szegény gyereket, van neki elég baja” – Cs. B.) és nem zárható ki, hogy ez az atrocitás eredményezte az öltözködési szigor enyhülését az ifiparkban. (Egy másik verzió szerint Gyurkó László 1971. május 25-ei KISZ KB-nak címzett nyílt levele eredményezte a külsőségekkel való leszámolást a szórakozóhelyeken.)¹³

A politikai szereplők könnyűzenéhez fűződő viszonyának anomáliái viszont kitermelhették azt az attitűdöt, mely szerint a legkisebb kilengéseket a legnagyobb retorzióval sújtották. Ez a könnyűzenei élet területén egyértelműen a színpadoktól való eltiltást, pontosabban a fellépési engedély megtagadását vonta maga után. Attól függően, hogy milyen magas pozíciót töltött be az egyes zenekarokat negligálni szándékozó személyiség, az eltiltások lehettek lokális, megyei vagy országos kiterjedésűek. E mögött feltétlenül a rezsikiszolgálásának legmagasabb fokú kivitelezésének szándékát kell látnunk, ami viszont a rendszer iránti hűségnyilatkozattal és az azzal való – legalábbis a felszínen – azonosulással volt egyenlő. A rendszer alacsonyabb és magasabb fo-

---

¹¹ Sebők János szerint 1971-ben ezt a parlamentben mondta Kádár, ám az *Országgyűlési Napló* idevonatkozó száma ezt nem bizonyítja. Sebők J. i. m.: 137. o.

¹² Gál Iván, az ORI, majd az Ifjúsági Rendező Iroda igazgatójának személyes közlése 2005. június 26.

¹³ *Valóság* XIV. évf. (a lapban tévesen XV. évf.) 1971/7 72-73. o.

kán elhelyezkedő fogaskerekek ugyanis egyaránt féltették egzisztenciális alapjait, sőt a kulturális élet területén nem ritkán előfordult, hogy 1956-os múlttal, priusszal rendelkező személyek kaptak itt sine cura állásokat, a rendszer iránti hűségüket tesztelendő. Ez sokszor annyira jól sikerült, hogy az ezen a területen elhelyezkedett, lefelé buktatott, az egykori Nagy Imre-körhöz tartozó másod-, harmadvonal-beli politikusok az adott intézmények első számú vezetőjévé nőtték ki magukat a hetvenes-nyolcvanas években. Erre eklatáns példa Erdős Péter MHV márkamenedzser karrierje, aki egyéniségének köszönhetően jutott fel a csúcsra. 1956-os szereplése miatt 1957 márciusától fogva tartották, és másfél év börtönre ítélték, majd sokáig parkoló-pályára tették, többek között az Artisjusnál alkalmazták. 1968-ban került a lemezkiadóhoz, és bár hivatalosan soha nem töltött be itt igazgatói posztot, Bors Jenő mögött második emberként a könnyűzenei élet befolyásos és tényleges irányítójaként tartották számon a cégnél.¹⁴ Az intézményvezetői pozíciókat nem egyszer arra használták fel, hogy saját – mind több hasznot hajtó – elképzeléseiket valósítsák meg a szocializmus ideológiájának leple alatt, ami miatt nézeteltérések keletkeztek a könnyűzenei szervezetek között. 1973-ban így bontakozott ki a Jelbeszéd-ügy, történt ugyanis, hogy Koncz Zsuzsa szólólemezt, rajta a címadó Jelbeszéd című Bródy János-szerzeménnyel, az MHV kiadta, ám a rádiónál skrupulusok fogalmazódtak meg a szám ideológiájával szemben, ami kimondva-kimondatlanul a cenzúrát és némi áthallással a szocialista jelszavakat állította pellengérré. Mivel a rádiót jóval többen hallgatták, mint ahányan lemezeket hallgattak abban az időben, ezért érthető módon a rádió jóval szigorúbb műsorpolitikát folytatott, így ezt a számot sem tűzték műsorra, azaz nem „zésítették”. Az MSZMP TKKO egyik alkalmazottját, Kőháti Zsoltot megkeresték a rádió részéről ez

---

¹⁴ *Hogyan készült a popmenedzser?* - Erdős Péterrel beszélget Acsay Judit. Budapest, 1990. Unió Kiadó. 138., 155., 161. és 166. o.

ügyben, aki végül intézkedett, és a Kádár-rendszer kultúrpolitikájára olyannyira jellemző kétarcú döntés született: a már üzletekbe szállított lemezeket eladhaták ugyan, de a raktáron lévő készletet megsemmisítették, Bors Jenő „túlzott liberalizmusa miatt” pedig abban az évben a szokásostól eltérően csak prémiumának felét kaphatta meg.¹⁵ Mindez jól mutatja azokat a sajátosságokat, amelyek a pártállam és a könnyűzene viszonyát jellemezték a Kádár-korszak első felében.

Irodalom:

Aczél György: *Művelődéspolitikánk időszzerű kérdései*. Kossuth Kiadó Budapest, 1985.

Bácskai Erika - Makara Péter - Manchin Róbert - Váradi László - Vitányi Iván: *Beat*. Zeneműkiadó Budapest, 1969.

Dám László: *Rockszámla*. Ifjúsági Rendező Iroda Budapest, 1987.

Fonyódi Péter: *Beatkorszak a pártállamban, 1963-1973*. XX. Század Intézet Budapest 2003.

Hogyan készül a popmenedzser? - Erdős Péterrel beszélget Acsay Judit. Unió Kiadó Budapest, 1990.

Jávorszky Béla Szilárd-Sebők János: *A magyarrock története 1*. Népszabadság könyvek Budapest, 2005.

Jávorszky Béla Szilárd-Sebők János: *A magyarrock története 2*. Népszabadság könyvek Budapest, 2006.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962. szerk.: Ságvári Ágnes-Vass Henrik. Kossuth Kiadó Budapest 1973.

Maróthy László: *A párt ifjúságpolitikájának néhány kérdése*. Kossuth Kiadó Budapest, 1980.

---

¹⁵ Sebők J. i. m.: 157-159. o., Szőnyi T. i. m.: 385-386. o., Varjas Endre: *Koncz Zsuzsa*. Budapest, 1992. Ab ovo Kiadó. 92-99. o. Kóháti Zsolt, az MSZMP KB TKKO 1973-1977 közötti politikai munkatársának személyes közlése. 2005. április 11.

Méhes Lajos: *A párt ifjúsági politikája: az ifjúság nevelésének kérdései és feladatai*. Ifjúsági Lapkiadó Budapest, 1968.

Miklós Tibor: *Keresem a szót, keresem a hangot*. Zeneműkiadó Budapest, 1977.

Riskó Géza: *Edda Művek - Miskolc*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Budapest, 1984.

Sebők János: *Rock a vasfüggöny mögött*. GM és társai Kiadó Budapest, 2002.

Szőnyi Tamás: *Nyilván tartottak*. Magyar Narancs-Tihany Rév Kiadó. Budapest, 2005.

Valuch Tibor: *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Corvina Kiadó Budapest, 2006.

Vitányi Iván: *A könnyű műfaj*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1965.

Volt egyszer egy Ifipark - Emlékkönyv. szerk.: Sebők János. Magánkiadás Budapest, 1984.

MÁRTON SÁNDOR

Fiatalok foglalkoztatása

Egy magyar-román határ menti térségben élő fiatalok foglalkoztatási helyzetének összehasonlító vizsgálata

2012 júniusában a Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézete és a Nagyváradi Egyetem Szociológiai Tanszéke azonos kutatási metodológia alapján, a *Rural Youthjobs*, HURO/1001/081/2.3.2/01. c. projekt keretében kérdőíves kutatást végzett Hajdú-Bihar megye és a romániai Bihor megye 5-5 településén a határ menti övezetben élő fiatalok foglalkoztatási helyzetének feltárása céljából.¹

1. ábra

---

¹ A határ magyar oldalán a következő településeken folyt az adatfelvétel: Tépe, Konyár, Sáránd, Hosszúpályi, Derecske. A román oldalon a vizsgálatba Bors, Hidiselu, Nojorid, Osorhei, és Vadu Crisului településeken élő fiatalokat vonták be. Az 500-500 fősre tervezett mintából végül is a magyar oldalon 498, a román oldalon 489 értékelhető kérdőívet sikerült feldolgozni.

A két egyetem kutatócsoportjai által elkészített tanulmányok eddig a saját országuk településein felvett adatokat elemezték, a jelen tanulmány az első vállalkozás a magyar-román adatok összehasonítására.

A 2008-ban kitört globális pénzügyi-gazdasági, majd azt követő szociális válság egyik legnyugtalanítóbb következménye a 30 éven aluli fiatalok munkanélküliségének gyorsnövekedése. Az Európai Bizottság 2013 márciusában közreadott értékelése szerint a válság kitörése óta eltelt öt év után sem javul az EU-ban a foglalkoztatás helyzete, sőt még romlani látszik. 2013 januárjában tovább nőtt a munkanélküliség, amely ma már 26 millió embert érint, a gazdaságilag aktív népesség 10,8 %-át. A munkanélküliség a fiatalokat jobban sújtja. 2013 januárjában az EU-ban az aktív fiatalok 23,6 százaléka munkanélküli volt, ami egy újabb rekordot jelent az egyébként korábban is magas ifjúsági munkanélküliségben. Súlyosbítja a helyzetet, hogy növekszik a munkanélküliség idője. 2012 harmadik negyedében az EU-ban az aktív korú fiatalok 7,1 százaléka már több mint egy éve munkanélküli volt, ami több mint 1 százalékos növekedést jelent az előző év hasonló időszakához. A jövőt veszélyeztető jelenségnek tekinthető, hogy a 25 éven aluli fiatalok között az EU-ban 8 milliót tesz ki azok száma, akik nem dolgoznak, de oktatásban, vagy átképzésben sem részesülnek.²

Az ifjúsági munkanélküliség magas szintje, mint komoly társadalmi probléma, a rendszerváltás óta folyamatosan jelen van a magyar társadalmi-gazdasági életben. Gere Ilona szerint az életkor a munkavállalók munkaerő-piaci helyzetét jelentősen befolyásolja. A fiatalabb korosztályhoz tartozó munkavállalók az idősebbekhez viszonyítva hátrányos helyzetben vannak, elsősorban a gyakorlat, a munkatapasztalat hiánya miatt, a munkáltatók ezért idegenkednek a fiatalok, különösen a pályakezdők alkalmazásától.³

A KSH 2010-es IV. negyedévi munkaerő-felmérése szerint Magyarországon a 15-29 éves népesség létszáma 1 880 000 fő volt. 2010-ben a 15-24 éves fiatalok közül

---

² *Forrás:* Az Európai Bizottság közleménye: Mélyülő társadalmi válság: az uniós foglalkoztatásról és társadalmi helyzetről szóló negyedéves áttekintés megállapításai 2013 03
http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-282_hu.htm

³ Dr. Gere Ilona: Ifjúsági munkanélküliség: a probléma jellemzése, eddigi intézkedések hatása, további teendők. Szociális Szakmai Szövetség, H.n. É.n.
http://www.3sz.hu/sites/default/files/uploaded/gere_i._-ifjusagi_munkanelkuliseg.pdf

298 ezren, a 25-29 év közöttiek esetében 528 ezren voltak aktívan jelen a munkaerő-piacon. A 15-24 évesek aktivitási rátája 24,9 %, a 25-29 éveseké 77,2 % volt. A 15-24 éves korcsoport alacsony gazdasági aktivitása a korosztálynak a korábbi években megnövekedett tanulási aktivitásából adódott, amiben jelentős szerepet játszottak az elhelyezkedéssel kapcsolatos növekvő mértékű nehézségek is. 2010-ben a 15-19 éves, nem tanuló fiatalok körében a munkanélküliségi ráta 45,7 %, a 20-24 évesek esetében 25,1 %, a 25-29 éves korosztályban 26,6 % volt.

2010-ben a 30 év alatti fiatalok csoportján belül az alapfokú, vagy szakiskolai végzettséggel rendelkezők elhelyezkedési esélyei voltak a legalacsonyabbak. De nem sokkal nagyobb eséllyel jutottak munkához azok sem, akik érettségijük mellett nem rendelkeztek valamilyen szakképzettséggel. A felsőfokú végzettségűek már jobb eséllyel szerepeltek a munkaerő-piacon, különösen a 25-29 éves korosztályban, a hol a főiskolai végzettségűek 9,8 százaléka, az egyetemet végzettek 6,5 %-a volt munka nélkül 2010-ben.⁴

Az utóbbi három évben a fiatalok munkaerő-piaci helyzete nem javult. A KSH 2013. március 28-án kiadott gyorsjelentése szerint a munkanélküliek 17,9%-a a 15-24 éves korosztályhoz tartozott, e korosztály körében a munkanélküliek aránya 29,2 % volt, csaknem 1 százalékkal magasabb, mint az előző év hasonló időszakában.⁵

A fiatalok elhelyezkedési esélyei különösen rosszak a hátrányos helyzetű térségekben, amelyhez a magyar-román határ menti régió is tartozik. A hátrányos helyzet a térség helyi gazdaságának erőtlenségéből adódik. A térségben alapvetően a mezőgazdaság a domináns ágazat, amelynek munkaerő felvevő képessége évek óta alacsony, sőt romló tendenciát mutat. A rendszerváltás előtt létrejött ipari vállalkozások nagy része is tönkrement, új beruházások alig vannak, külföldi működő tőke nem áramlik e térségbe. A román oldalon is az Ártánd és Nagyvárád között húzódó nemzetközi főútvonal menti

---

⁴ KSH: A fiatalok munkaerő-piaci helyzete A munkaerő-felmérés alap-, illetve a 2010. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján, 2011. október

http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ifjusag_munkaero_piac.pdf

⁵ Unemployment rate unchanged Unemployment, December 2012–February 2013. KSH First Release 28th March 2013

<http://www.ksh.hu/docs/eng/xftp/gyor/mun/emun21302.pdf>

keskeny sávban telepedtek meg elsősorban a szállítási ágazatban tevékenykedő vállalkozások. A munkanélküliség és az elszegényedés a térség meghatározó társadalmi és gazdasági folyamata. Vizsgálatunkban arra kerestük a választ, hogyan érinti mindez a fiatalokat, van-e valamilyen különbség a határ két oldalán élők munkaerő-piaci helyzetében?

Először néhány adat a minta összetételéről. A megkérdezett fiatalok átlagéletkora a román oldalon 23, a magyar oldalon 24 év volt. A nemek aránya kiegyenlített volt mind a magyar, mind a román településeken. A megkérdezettek 48,3 százaléka volt férfi a román oldalon, és a 48,9 % a magyar oldalon. A nők aránya a román településeken megkérdezettek között 49,7 %, a magyar településeken 50,9 % volt.

A megkérdezettek nemzetiség szerint összetétele érthető okokból a román településeken kevésbé homogén. 21,1 % magyarnak, 77,3 % románnak, 1,4 % roma nemzetiségűnek tartotta magát. A magyar településeken a megkérdezettek 95 százaléka magyar, 3,6 százaléka roma nemzetiségű volt. A megkérdezettek iskolai végzettség szerinti megoszlását a következő táblázat mutatja:

			Ország	
			Románia	Magyarország
Mi a legmagasabb befejezett iskolai végzettsége?	nem járt iskolába	fő	2	0
		%	,4%	,0%
	kevesebb, mint 8 osztály	fő	8	7
		%	1,6%	1,4%
	8 általános	fő	158	159
		%	32,4%	31,9%
	szakmunkásképző	fő	2	55
		%	,4%	11,0%
	szakiskola	fő	31	20
		%	6,4%	4,0%
	szakközépiskola	fő	64	74
		%	13,1%	14,9%

	gimnázium	fő	130	101
		%	26,6%	20,3%
	felsőfokú szakképzés, technikum	fő	17	39
		%	3,5%	7,8%
	főiskola	fő	7	23
		%	1,4%	4,6%
	egyetem	fő	69	20
		%	14,1%	4,0%
összesen		fő	488	498
		%	100,0%	100,0%

1. táblázat

A 8 általános és az ennél alacsonyabb iskolázottságot illetően a két országban a megkérdezettek megoszlása érdemben nem tér el egymástól. A középfokú végzettséggel rendelkezők között a magyar településeken megkérdezettek között lényegesen nagyobb arányban fordulnak elő szakmunkásképzőt végzetek, mint a határ román oldalán. Az egyéb iskolatípusokban szerzett középfokú végzettség tekintetében nincs lényeges különbség a magyar és a román mintában, ezzel szemben a romániai településeken megkérdezettek között több mint háromszor nagyobb arányban vannak az egyetemi végzettséggel rendelkezők.

Bár megkérdezettek több mint egyharmada mindkét országban alapfokú, legfeljebb 8 általános végzettséggel rendelkezik, ami ma már kevés a munkaerőpiacon való boldoguláshoz, mégis a két országban megkérdezettek csaknem fele (48,5 %) nem akar továbbtanulni. Ennél kevesebben a magyar oldalon (43,5%), és jóval többen (61,5 %) a román oldalon élők közül utasítják el a tovább-tanulás gondolatát. A saját, mindennapi életében sem tudja felhasználni azt a tudást, amit a képzés során elsajátított a romániai megkérdezettek 37,2 százaléka, a magyar fiatalok 25,5 százaléka. Csak kismértékben tudja az így szerzett ismereteket felhasználni a romániai fiatalok 13,6 százaléka, a magyar oldalon megkérdezettek 11,8 százaléka. Bár az iskolarendszerben való tanulást a

többség nem tervezi, valamilyen továbbképzésben a megkérdezettek mintegy 65 százaléka venne részt mindkét országban.

Az iskolarendszerű továbbtanulás elutasításának egyik oka az a tapasztalat lehet, hogy a tanulással érdemben nem javultak elhelyezkedési esélyeik, még azoknak sem, akik valamilyen szakképzettséget szereztek. A határ román oldalán megkérdezettek 67,1 százaléka, a magyar oldalon élők 45,3 százaléka a tanult szakmájában még egy napot sem dolgozott, mindkét országban élők egyötöde szerint azzal a végzettséggel, amellyel rendelkeznek, nem lehet könnyen elhelyezkedni.

A közfelfogás szerint olyan speciális ismeretek, mint pl. a gépjárművezetés, vagy számítástechnikai jártasság előny lehet az elhelyezkedésnél. Közel azonos arányban rendelkeznek a megkérdezett fiatalok (román minta: 37,5 %, magyar minta: 41,3 %) érvényes gépjármű vezetési jogosítvánnyal. Számítógépet a megkérdezett fiatalok túlnyomó többsége használ mindkét országban.

			Ország	
			Románia	Magyarország
Van-e Önnek érvényes jogosítványa?	van	fő	187	207
		%	37,5%	41,3%
	nincs	fő	312	294
		%	62,5%	58,7%
összesen		fő	499	501
		%	100,0%	100,0%
Használ-e Ön számítógépet?	igen	fő	439	438
		%	88,7%	87,8%
	nem	fő	56	61
		%	11,3%	12,2%
összesen		fő	495	499
		%	100,0%	100,0%

2. táblázat

A térség jövőbeli gazdasági fejlődése szempontjából kedvező adottságot jelent az, hogy a potenciális munkavállalók több mint 70 százaléka napi gyakorisággal használja az internetet, ami a helyi gazdaságok humán erőforrásának fejlesztéséhez kiváló eszköz lehet. A két országban élő fiatalok között e tekintetben sincs érdemi különbség.

			Ország		
			Románia	Magyarország	
Milyen gyakran használja Ön az internetet?	állandóan	fő	48	71	
		%	10,4%	14,6%	
	naponta	fő	278	286	
		%	60,0%	59,0%	
	hetente	fő	94	61	
		%	20,3%	12,6%	
	havonta többször	fő	16	15	
		%	3,5%	3,1%	
	havonta vagy ritkábban	fő	15	14	
		%	3,2%	2,9%	
	soha	fő	12	38	
		%	2,6%	7,8%	
	összesen		fő	463	485
			%	100,0%	100,0%

3. táblázat

A mobil telefonhasználat ma már mindkét országban általánosan elterjedt, még a hátrányos helyzetű csoportokban is. Érdemi különbség itt sem mutatkozik, a határ magyar oldalán megkérdezett fiatalok 95,4 százaléka, a romániai fiatalok 97 százaléka rendelkezik mobiltelefonnal.

Az iskolai rendszerű tanulmányok befejezése utáni hónapok kritikus időszakot jelentenek minden pályakezdő fiatal számára. Az elhelyezkedési kudarcok elbátortalaníthatják a fiatalokat, és rohamosan romolhat munkaerő-piaci részvételi hajlandóságuk, valamint

kellő gyakorlati tapasztalat híján elméleti ismereteik is rohamosan elavulnak, így munkavállalóként is egyre inkább leértékelődhetnek. Az Európai Unióban ezért már a múlt évszázad végétől kezdve működtettek olyan közösségi programokat, amelyek az iskolától az első munkavállalásig terjedő átmeneti időszakban segítik a pályakezdő fiatalokat. Döntő jelentőségű, hogy a végzés után a fiatalok próbálkoznak-e bármivel, aminek révén munkatapasztalatokra tesznek szert, vagy munka nélkül ülnek otthon és várnak a jó szerencsére.

Az alábbi táblázatból az látszik, hogy a magyarországi fiatalok több mint egyharmada, a romániai fiatalok kevéssel több, mint egytizede regisztrált munkanélküli volt tanulmányai befejezése után. A két ország közötti lényeges eltérés okát jelenleg nem ismerjük, de elképzelhető, hogy az átlagosan 24-25 éves fiatalok, amikor elhagyták az iskola padjait Romániában, akkor ott vagy nehezebb volt a munkanélküli ellátásba bekerülni, vagy nem igazán érte meg a fiataloknak a regisztrációval együtt járó köztételek vállalása.

			Ország		összesen
			Románia	Magyarország	
Önnel előfordult-e, hogyan regisztrált munkanélküli volt	igen	fő	6	88	94
		%	11,8%	36,7%	32,3%
	nem	fő	45	152	197
		%	88,2%	63,3%	67,7%
összesen		fő	51	240	291
		%	100,0%	100,0%	100,0%

4. táblázat

A romániai munkavállalók a rendszerváltás óta nagyobb nemzetközi mobilitást mutatnak, mint a magyarországiak. Ezt a több évtizedes bezártságból való kitörés vágya is motiválta, de a nagyon alacsony életmóddal mellett a magyarországinál jobb idegen nyelvtudási szint is lehetővé tette, lévén a románul tudóknak könnyebb mind a francia, mind az olasz nyelv elsajátítása. Valószínű, hogy mindezek mellett a rendszerváltás

előtti időszakban a német ajkú felmenőkkel rendelkezők tömeges kivándorlása is ösztönzést adott a külföldi munkavállalásra a régi rezsim bukása után, mert voltak rokon, baráti kapcsolatok és tapasztalatok, amelyek segítették a próbálkozók első lépéseit. Az alábbi táblázat a külföldi munkavállalással próbálkozók arányát mutatja, amely a romániai fiatalok között csaknem kétszerese a magyarországiakénak.

		Ország	
		Románia	Magyarország
Önnel előfordult-e, hogy külföldön próbált szerencsét	igen	10,0%	5,8%
	nem	90,0%	94,2%
összesen		100,0%	100,0%

5. táblázat

Az alkalmi munkavállalás nem a legjobb módja a megfelelő munkatapasztalatok szerzésének, de legalább hozzájárul a család megélhetéséhez és karbantartja a fiatalok munkavégzési hajlandóságát, munkaképességét. A megkérdezett magyarországi fiatalok egyharmada, a romániai fiatalok csaknem negyven százaléka próbálkozott alkalmi munkavállalással a végzés után.

			Ország	
			Románia	Magyarország
Önnel előfordult-e, hogy alkalmi munkát vállalt	igen	fő	26	72
		%	37,7%	30,0%
	nem	fő	43	168
		%	62,3%	70,0%
összesen		fő	69	240
		%	100,0%	100,0%

6. táblázat

A szezonális munkavállalásra, amit a köznyelvben egyszerűen csak napszámnak neveznek, a végzés után inkább a magyar fiatalok vállalkoztak, (23%), míg a romániai fiatalok közül erre a kérdésre csak 4,2 % válaszolt igennel.

Végzett-e szezonális mezőgazdasági munkát tanulmányai befejezése után?

			Ország		összesen
			Románia	Magyarország	
Önnel előfordult-e, hogy szezonális mezőgazdasági munkát vállalt	igen	fő	2	55	57
		%	4,2%	22,9%	19,8%
	nem	fő	46	185	231
		%	95,8%	77,1%	80,2%
összesen		fő	48	240	288
		%	100,0%	100,0%	100,0%

7. táblázat

Érdekes, hogy a szezonális munkára vállalkozó romániai fiatalok 45 százaléka munkaügyi központon jutott ilyen munkához, és 55 százalékuk dolgozott közvetlenül a gazdákkal kötött megállapodás alapján. A megkérdezett magyarországi fiatalok esetében viszont csak 17 % esetében játszott közvetítő szerepet a munkaügyi szervezet, 83 százalékuk munkaadóval való közvetlen tárgyalás után jutott ilyen kereseti lehetőséghez.

Az iskola elvégzése után mezőgazdasági árutermeléssel csak kevés fiatal próbálkozott, mindössze csak 5 %, az is csak Magyarországon, a romániai fiatalok közül egy sem próbálkozott piacra termelni.

Az olyan fiatalok számára, akiknek szülei, vagy rokonai vállalkoznak, komoly lehetőség nyílik gyakorlat-szerzésre családi keretek között is. Ezzel a lehetőséggel nagyobb mértékben éltek a romániai fiatalok (20,8 %) és jóval kisebb arányban (12,5 %) a Magyarországon megkérdezettek.

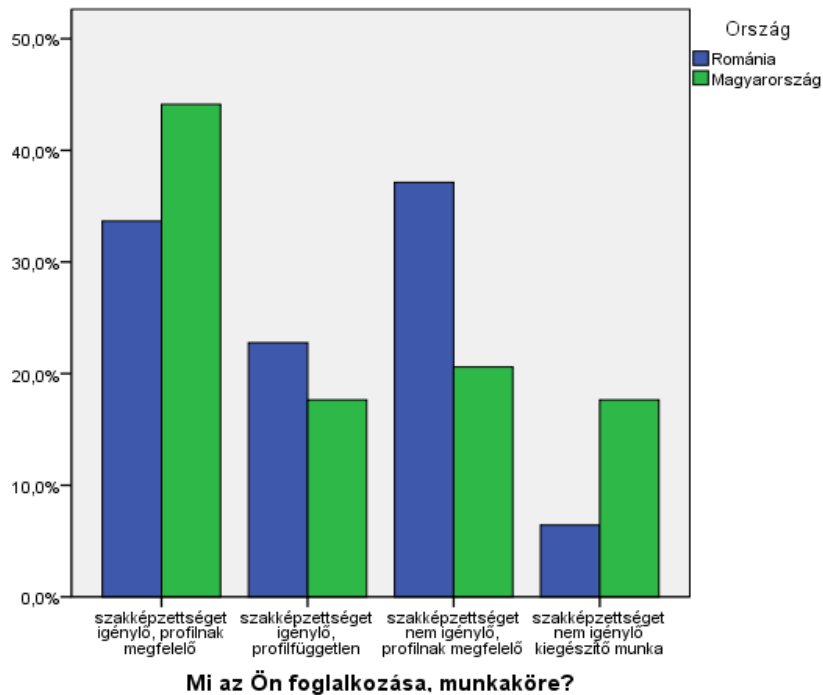
			Ország		összesen
			Románia	Magyarország	
Önnel előfordult-e, hogy szülei vagy más rokon vállalkozásába családtagként rendszeresen besegített	igen	fő	11	30	41
		%	20,8%	12,5%	14,0%
	nem	fő	42	210	252
		%	79,2%	87,5%	86,0%
összesen		fő	53	240	293
		%	100,0%	100,0%	100,0%

8. táblázat

Saját vállalkozás indítását saját lakóhelyén a magyarországi fiatalok 30 százaléka, a romániai fiatalok több mint fele tartotta reálisnak. Az adatok alapján látszik, hogy a romániai fiatalok lakóhelyükön nagyobb lehetőséget láttak saját vállalkozás elindítására, mint a Magyarországon élők. Az általános vélekedés szerint is Romániában kedvezőbb a vállalkozások számára a jogi környezet.

			Ország		összesen
			Románia	Magyarország	
Van-e esélye arra, hogy saját vállalkozást indítson a lakóhelyén?	nincs	fő	112	245	357
		%	49,1%	69,8%	61,7%
	van	fő	116	106	222
		%	50,9%	30,2%	38,3%
összesen		fő	228	351	579
		%	100,0%	100,0%	100,0%

9. táblázat

2. ábra

Összefoglalva: egy hátrányos helyzetű határ menti térségben a fiatalok munkaerő-piaci helyzete még nehezebb, mint más térségben. Úgy látszik az adatok alapján, hogy talán a mezőgazdaság lehetne az az ágazat, ahol a fiatalok nagyobb számban megélhetést találnának. Ha javulna a mezőgazdasági vállalkozások számára a közgazdasági környezet, akkor a jelenleginél jóval kevesebb fiatalnak kellene munka nélkül tengetnie az életét. Az ifjúsági munkanélküliség az egyik halasztást nem tűrő, megoldásra való társadalmi probléma szerte Európában, így Magyarországon és Romániában is. A határ menti térségben megvalósított közös fejlesztési projektek révén olyan gazdasági környezetet kellene létrehozni, amely ösztönözné a fiatalok vállalkozásait.

Irodalom:

A foglalkoztatottság és a munkanélküliség regionális különbségei. Budapest, KSH, 2011.

A munkanélküliek és a munkát keresők adatai – az 1996-os mikrocenzus Budapest, 1998. KSH.

Fazekas Károly-Kézdi Gábor (szerk.): Munkaerő-piaci tükrök, 2011. Budapest, MTA KTI-OFA, 2011.

Fiatalok munkaerő-piaci helyzete 2010. KSH, 2011. Budapest

Gaszó Ferenc, Laki László: Fiatalok az újkapitalizmusban. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

Dr. Gere Ilona: Ifjúsági munkanélküliség: a probléma jellemzése, eddigi intézkedések hatása, további teendők. Szociális Szakmai Szövetség, H.n. É.n.

Kovács Marcell–Szűcs Zoltán–Tiszai Mónika: A háztartások és a családok társadalmi-foglalkozási tagozódása Budapest, KSH. 1999.

Szabó Andrea- Bauer Béla(szerk.): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest, 2009.

NÉMETH NÓRA VERONIKA

Olvasni jó?
Egyetemi hallgatók viszonya az olvasáshoz

Az olvasásszociológia a művelődés- és művészetszociológiai kutatásokat, illetve az életmód és szabadidő vizsgálatokat egyaránt érinti. Az olvasásszociológiai kutatások segítségével feltárhatjuk, hogy a különböző társadalmi csoportok milyen olvasási szokásokkal rendelkeznek, milyen olvasási és művelődési attitűd jellemzi őket. Mit, mennyit olvasnak, milyen típusú olvasmányokat preferálnak. Az egyének olvasási szokásai mellett olyan kérdésekre is választ kaphatunk, amelyek az olvasás társadalomra gyakorolt hatását vizsgálják (Dulin 1974). A Campus-lét kutatásban¹ lehetőségünk volt megvizsgálni, hogy a Debreceni Egyetem hallgatóira milyen szabadidős és művelődési attitűd jellemző, tanulási és információszerző szokásaikban mely terület dominál. Tanulmányunkban a kutatás kvantitatív mutatói mellett egy kvalitatív vizsgálatról is beszámolunk, mely a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskolán tanuló kommunikáció szakos hallgatóinak könyvhöz és olvasáshoz való viszonyát tárta fel.

Az olvasásszociológia dimenziói

Dulin (1974) rámutat, hogy az olvasásszociológia fogalma az adott kor megközelítésének függvényében folyamatos változáson ment keresztül. Az első definíció a társadalmi réteg és olvasás (*Social-Class Membership and Reading*) kapcsolata az inger-válasz közötti kapcsolat pszichológiai megközelítésén (*stimulus-response approach*) alapul. Ez a megközelítés napjainkban is jelen van, amikor a társadalmi rétegek/csoportok szocio-ökonómiai háttere (életkor, nem, iskolai végzettség, jövedelem, faji és etnikai besorolás) és az olvasási magatartás között keresünk egyértelmű megfelelést. Ezt a besorolást címkézésként, osztályokba sorolásként definiálja Dulin.

---

¹ Campus-lét OTKA kutatás (száma: K 81858)

Egy másik olvasásszociológiai megközelítés rámutat a társadalmi hatás és az olvasás kapcsolatára (*Social Effect and Reading*). Ez az olvasás olyan társadalmi hatásait veszi górcső alá mint a valós információk és hiedelmek/híresztelések következményei, attitűdbeli és morális kérdésekre adott válaszok, a közvélemény formálódása, a választások/szavazások kimenetele vagy a kriminalitáshoz és az antiszociális viselkedéshez való viszony alakulása. Ezt a nyomtatott sajtó társadalmi következményeként értékelik a korabeli kutatók.²

A harmadik szociológiai megközelítés a társadalmi csoportok olvasási érdeklődésének felkutatására vállalkozott (*Reading Interests of Social Groups*), s az érdeklődési minták kialakításának megközelítésén alapszik. A „*Ki mit olvas?*” kérdés a könyvtárosok és kiadók dilemmáira ad megoldást. Interjúk és kérdőíves felmérések alapján már a harmincas évektől igyekeztek választ kapni arra, hogy mit olvasnak a fiatalok/idősek, nők/férfiak, feketék/fehérek, városiak/vidékiek stb. Az ilyen típusú felmérések nagy részét napjainkban piackutató cégek végzik kereskedelmi vállalatok (kiadók) megbízásából. Természetesen a tudományos megközelítésű kutatások sem nélkülözhetik a „*Kinek mire van igénye?*” típusú kérdések megválaszolását.

Dulin a negyedik típusú olvasásszociológiai kutatások közé sorolta azokat a vizsgálatokat, melyek a tömegkultúrát fogyasztók olvasmányának tartalom elemzését és az olvasás tárgyát vizsgálja meg (*Content-Analysis of Reading Materials*). A tartalom-elemzés célja a magas- és tömegkultúra fogyasztási szokásainak feltérképezése volt. A vizsgálatokban kitértek az olvasmányok különböző karaktereinek csoportosítására, a témaválasztás kérdéseire, a stílus és a funkció jellemzőinek osztályozására.

Az amerikai olvasásszociológiai elemzés ötödik típusa a hátrányos helyzetű³ csoportok olvasásvizsgálatával foglalkozó kutatásokat (*Reading and the Culturally-Deprived*) sorolja egy csoportba: a New Yorkban élő, de Puerto Ricóból származású

---

² „The press has tremendous possibilities for promoting individual development and for determining the direction of public progress.” (Dulin 1974: 393)

³ A hátrányos helyzetű csoportokat „culturally-deprived”, „culturally-different”, „culturally-diverse” kifejezésekkel illeti a szerző, mely magyar fordításban a kulturálisan deprivált (kulturális javaktól megfosztott), kulturálisan különböző / eltérő fogalmaknak felel meg (Dulin 1974: 394).

lakosokat, feketéket, és más etnikai származású szociálisan deprivált csoportokat. Hazánkban hasonló megközelítésből fakadnak a cigányok olvasási szokását vizsgáló kutatások, illetve az ezekre épülő olvasást segítő, olvasóvá nevelő programok.

Hazai olvasásszociológiai vizsgálatok

Az olvasási szokások szociológiai megközelítésű felméréseit Magyarországon a szocializmus időszakában azzal a céllal támogatta a kultúrpolitika, hogy pozitív visszajelzésként szolgáljanak a rendszer hatékonyságáról. Ebben az időszakban épült ki a közművelődés, nagy hangsúlyt fektettek a könyvtárak fejlesztésére. Ehhez olyan adatokat várt el a párt vezetése, a dolgozó népről kedvező képet fest: bebizonyítja, hogy kulturális állapota, olvasási szokásai jó irányban fejlődik. (Gereben 2002).

Magyarországon a második világháború után kezdődtek olvasásszociológiai vizsgálatok, azonban ezek elsősorban csak a főváros lakosságára terjedtek ki, s csupán nagyvonalakban adtak képet az olvasási szokásokról. A negyvenes évek kutatásait a Magyar Közvéleménykutató Intézet végezte, majd az a hatvanas évektől két másik intézmény is végzett olvasásszociológiai vizsgálatokat: az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja, illetve a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja, mely később a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete néven vált ismertté (Gereben 2002).

A hatvanas évek budapesti diákjainak életmódját, azon belül pedig szabadidős és művelődési szokásait azzal a kiinduló kérdéssel kezdte el vizsgálni a Gázsó – Pataki – Várhegyi kutatócsoport, hogy megtudják, vajon valóban túlterheltek-e a fiatalok, vagy inkább kényelmesen élnek. Mennyi időt töltenek a diákok tanulással, s mennyit szórakozással, kikapcsolódással? A középiskolásokat vizsgáló kutatásból az olvasásra vonatkozóan is kapunk számadatokat. A megkérdezett tanulók válaszaiból kiderül, hogy a „*magas fokú könyvérdéklődés az értelmiségi családok gyermekeit sem jellemzi teljesen kielégítő mértékben*” (Gázsó – Pataki – Várhegyi 1971: 134).

Az egyetemisták olvasáskultúrájáról számol be Szentirmai László egy szegedi kutatás kapcsán. A vizsgálat elsősorban a hallgatók időfelhasználását: a munkaidő és a szabadidő tevékenységstruktúráját járta körbe (Szentirmai 1976). A hall-

gatókkal felvett időmérleg-vizsgálat alapján pontos adatot kapunk a hetvenes évek egyetemistáinak olvasási szokásáról. A szerző az olvasást mint a legfontosabb szabadidős tevékenységet vizsgálja meg, s megállapítja, hogy az olvasásnak primér szerepe van a szabadidős-tevékenység struktúrájában. A szerző kiemeli, hogy az egyetemi hallgatók olvasással kapcsolatos elvárása igen magas százalékban jelenik meg. Nem szabad elfelejtkezni azonban arról sem, hogy a vizsgálat felvételének idején a televízió elterjedtsége még kezdetleges állapotot mutatott. Magyarországon a hetvenes évek fordulóján csupán egy csatorna jelentett szórakozási lehetőséget, 1973-tól volt lehetőség két magyar csatorna között választani a televízió nézőknek (Bajomi Lázár 2008). Szentirmai kutatása is megerősíti a televízió alacsonyabb használati mértékét: a leggyakrabban/legszívesebben választott szabadidős tevékenységek sorrendjében a televízió a hetedik (másodéves hallgatók esetében), illetve nyolcadik (negyedéves egyetemisták esetében) helyen szerepel.

Napjaink adataival összevethetők⁴ azok a népszerűségről szóló listák, melyeket a hazai, illetve nemzetközi szerzők (írók, költők) olvasottsága alapján állítottak fel a szegedi beszámolóban a kutatók. A hazai mezőny élén az írónál Németh László, Krúdy Gyula és Illyés Gyula szerepelt, míg a nemzetközi szerzők közül Dosztojevszkij, Thomas Mann és Hemingway írásait olvasták a legszívesebben a hetvenes évek közepén a szegedi egyetemisták. A kedvelt magyar költők közül Ady Endre, József Attila és Radnóti Miklós vezeti a listát, míg a külföldi poéták rangsorában Apollinaire, Goethe és Heine a dobogós (Szentirmai 1976).

Kifejezetten a pedagógusok olvasási kultúrájáról számol be Károlyi Ágnes egy 1974-es kutatás alapján. *Pedagógusok – információ – könyvtár* címmel jelent meg az a kutatási jelentés, mely a pedagógusok könyvhöz, könyvtárhoz való viszonyát, illetve ismeret- és információszerző szokásait tárta föl (Károlyi 1974). A kutatás kérdőíves adatfelvétel alapján olyan kérdések merültek fel, melyek ma is releváns felvetésként szolgálnak egy aktuális kutatáshoz. A szakirodalmi tájékozottság, a szakirodalomhoz való hozzáférés, s nem utolsósorban a tájékozódás igényének

---

⁴ Hasonló „kedvenc szerző” listát készítettünk mi is a 2008-ban felvett kérdőívek alapján a Partium felsőoktatási hallgatói körében. Lásd: 3. fejezet.

felmérése napjaink pedagógustársadalmában is megmértetésre, áttekintésre szorul.

A pedagógusjelöltek olvasási szokásait a nyolcvanas, kilencvenes években is vizsgálták. *Minerva papjai* címmel jelent meg 1994-ben egy kutatási jelentés, melyben tanárjelöltek olvasási attitűdjét mérték fel négy hazai és két határon túli pedagógusképző intézményben⁵(Lőrincz – Vidra Szabó 1994). A kutatók olyan kérdésekre keresték a választ, mint:

Mi jellemzi a pedagógusjelöltek kultúráját?

Értékrendjükben milyen helyet foglal el a kultúra, a művelődés, az olvasás?

Mit jelentett az olvasás életük különböző szakaszaiban?

Vannak-e meghatározó gyermekkori olvasmányaik?

Az eredményeket egy tágabb kulturális kontextusba ágyazva tárják elénk a szerzők. Az összehasonlító vizsgálat a határon túl élő magyar pedagógusjelöltek olvasási aktivitásának előnyét mutatta ki, mely összecseng más ilyen jellegű vizsgálati eredménnyel (Gereben 2005, Nagy 1995). A magyarországi pedagógusjelölt hallgatók olvasmányszerkezete arról árulkodik, hogy a szórakoztató könyvek 25%-át, az ismeretterjesztő művek pedig közel egynegyedét (22,7%-át) teszik ki az összes olvasmánynak. A székelyföldi hallgatók olvasási ízlése archaikusabb, több fikciót olvasnak, mint hazai kortársaik és az ismeretközlő művek olvasottsága csupán 10%. A kutatás eredményei szerint a szlovákiai magyar pedagógusjelöltek ízlése modernebbnek tekinthető, kevesebb lektúrt és krimi olvasnak, ugyanakkor a non fiction aránya magasabb, mint a romániai megkérdezetteknek. Mivel az „olvasás az életmód része, a társadalmi praxissal szerves összefüggésben van” így erősen függ az adott társadalom jellegzetességeitől. Ezekre a kontextuális különbségekre saját kutatásunkban is kiemelt figyelmet szentelünk.

Az olvasásvizsgálatok többségét általában nagyobb társadalmi körben végezték. Gereben Ferenc 1989-ben egy országos reprezentatív kutatás alapján is-

---

⁵ Az adatgyűjtés 1991-1992-ben Nyíregyházán, Budapesten, Pécsen, Jászberényben, illetve Nyitrán és Székelyudvarhelyen történt. A kérdőíves vizsgálatot 28 hallgatóval, 11 tanárral és 7 könyvtárossal készített interjú teszi plasztikusabbá (Lőrincz – Vidra Szabó 1994).

merteti a felnőtt népesség olvasási és olvasmány-beszerzési szokásainak tendenciáit. Ő is rámutat a rétegekötöttségre, mely a kulturális fogyasztásnál is kitapintható volt. Az irodalmi ízléstípusok kategorizálásánál jól elkülöníthető csoportként jelenik meg az értelmiségi vezető, alkalmazott, a középszintű szakember, a munkás, a mezőgazdasági fizikai dolgozó, a nyugdíjas és a háztartásbeli csoportba tartozó réteg. Gereben is rámutat arra, hogy *„ez a fajta rétegződés különös hatékonysággal utal a társadalomban uralkodó főbb életmód- és értékrend típusokra”* (Gereben 1989: 28)

A társadalmi csoportok közötti eltérést a kutatási eredmények alapján tovább árnyalták a lakóhely típusa alapján. Az olvasói ízléstípusok besorolásánál megállapították, hogy a falusi értelmiségnek átlagosan alacsonyabb az ízlésszintje, amit a lektűr jellegű könyvek magas aránya (értelmiségi átlagnak több mint négyszerese) jelöl. Az értelmiséget foglalkozási csoportok alapján is megvizsgálták, s megállapították, hogy a humán-értelmiség *„mind a modern, mind a klasszikus kategóriában megelőzi az ipar, kereskedelem és közigazgatási területek menedzser-értelmiségét”* (Gereben 1989: 30).

A társadalmi csoportonkénti vizsgálatok mellett a nyolcvanas, kilencvenes években előtérbe kerültek a területi különbségek vizsgálatai. Összehasonlító elemzéseket találunk a főváros és vidék (Gereben 1998), a rendszerváltás után pedig a magyarországi és határon túli magyarok olvasási szokásáról (Gereben 2005) is. Az olvasás tevékenységének gyakorisága, az olvasott művek, illetve a kedvenc szerzők voltak ezeknek a kutatásoknak a fő vizsgálati tárgyai.

Az elmúlt fél évszázad során végezett olvasásvizsgálatok összehasonlíthatósága problémákba ütközik. A megismétlés nehézségét az olvasási mód megváltozása is tovább bonyolítja, hiszen az 5-10 éve készített kérdőívek már nagy valószínűséggel nem használhatók teljes egészében. A technika fejlődésével az olvasáskultúra gyökeres átalakuláson ment keresztül. Az elektronikus, számítógéphez, internethez kötődő olvasás újabb kutatási kérdéseket, vizsgálati módszereket kíván meg.

Az olvasás vizsgálatára az ifjúságkutatásokban (Szabó – Bauer – Laki 2002, Bauer – Szabó 2005, Szabó – Bauer 2009) minden esetben kitértek. A 2004-es

ifjúságkutatás eredményei hasonló tendenciákról számoltak be, mint a négy évvel korábbi felmérés. A megkérdezett fiatalok (15–29 éves korosztály) az ezredfordulón átlagosan 8,9 kötetet olvastak évente, míg 2004-ben 8,7 könyvet vettek a kezükbe a kötelező iskolai olvasmányokon kívül. A könyvolvasás csökkenésére utal az az adat, mely szerint 2000-ben átlagosan hárommal több könyvet olvastak a fiatalok a 2004-es adatokhoz viszonyítva. A házi könyvállomány 350 kötet körül mozog, ugyanakkor a fiatalok 4%-ának otthonában egy könyv sincs. A saját könyvek száma nem éri el a 100 darabot és a szülőikkel együtt élő fiatalok 10 %-a nem rendelkezik saját könyvvel.

Az ifjúságkutatás eredményei megerősítik a gender-kutatások (Fényes 2010) alapján általánosan ismert tendenciákat. A fiúk kevesebb (átlag 78 darab), míg a lányok (105) több kötetet birtokolnak átlagosan. A fiatalok a bulvárlapok és a helyi sajtó olvasói körét erősítik. Az országos terjesztésű politikai lapok olvasói többségében fővárosi fiatalok.

Az Ifjúságkutatások rendszeres felmérései közül a 2008-as adatok azt mutatják, hogy tovább csökkent a saját könyvtár nagysága (2004-ben: átlagosan 344 darab könyv, 2008-ban: 265 kötet). A könyvtárlátogatás is csökkenő tendenciát mutatott a 2004-es felméréshez képest, ugyanis a könyvtárba soha nem járók száma 28-ról 30%-ra nőtt a 15–19 évesek kategóriájában. Hasonló az arány a 20–24 évesek körében is, de javuló képet fest a 25–29 évesek korcsoportja.

A felsőoktatás expanziójának köszönhetően nagyobb számban és időben is kitoldva vannak jelen a 25 évnél idősebbek az iskolapadokban (akár nappali, akár levelezős képzésben), ami a könyvtárhasználatban is kitapintható. Azonban mindhárom korcsoport 2%-kal kevesebb könyvesboltba-látogatót mondhat magáénak, aminek két lehetséges magyarázatát is adhatjuk: (1) Negatív magyarázat: a drágább könyvek miatt kevesebbet vesznek a fiatalok, (2) Pozitív magyarázat: a könyvvásárlások bizonyos hányada internetes megrendeléssel történik.

Az ifjúságkutatások és a 2000 után végzett olvasásszociológiai felmérések eredményeiből egyértelműen kiolvasható az a tendencia, miszerint az olvasási szokások felmérése csak az elektronikus olvasás vizsgálatával együtt lehet érvényes és pon-

tos mutató. A szépirodalmi tájékozottság esetében még mindig a papír alapú könyvek használata az elterjedtebb, de a szakirodalom olvasásában már számíthatunk az internetes források használatának növekvő arányára.

A szocializáció jelentősége az olvasóvá nevelésben

A műveltségi kánon átadásának és a szocializációnak legfontosabb helyszínei: a család és az iskola. Tanulmányunkban a család mellett az iskola feladatát, tradícióját és lehetőségeit vizsgáljuk fel. A családban a szülői minta (elsősorban az anya meseolvasási szokásai) a legmeghatározóbbak (Nagy 2010). Az iskolai oktatásban az információ- és tudásszerzés a tanári előadásra és az olvasás technikájára épül.

Az oktatás célja a kerettanterv szerint az új műveltségisményre való felkészítés, ami az IKT korában az információ megszerzését, kiválogatását és újrastrukturálását jelenti. Ez a fajta tudásátadás és tanulás más típusú olvasási módszert, szövegértési attitűdöt takar (Dán 2001). *„Az olvasást általában tágabb értelemben használjuk. Nemcsak a nyelvi jelek dekódolását jelenti, hanem mindazokat a kognitív műveleteket, amelyek a szöveg értelmezéséhez, alkalmazásához nélkülözhetetlenek. A szövegértés elválaszthatatlan a szövegalkotástól, azzal együtt fejlődik. A szöveg befogadásához szövegalkotásnak kell kapcsolódnia, a megértés színvonala szóbeli vagy írásbeli szövegműfajokkal mutatható be.”* (Dán 2001: oldalszám nélkül)

Az olvasáshoz való viszonyunkat azonban az iskola mellett a családi példa, az otthoni légkör (olvasnak-e a szülők, járnak-e könyvtárba, ajándékoznak-e könyvet, olvasnak-e a gyermeknek stb.) is jelentősen befolyásolja. A Máté-effektus szerint a hátrányos helyzet (alacsony iskolai végzettség, kevésbé urbanizált lakóhely, rosszabb infrastrukturális környezet, rossz egészségi állapot) a nem olvasók táborát erősíti, ugyanakkor *„akiknek jobbak a társadalmi körülményei és adottságai, azoknak adatnak meg a kultúra, az olvasás áldásai is.”* (Gereben 1997: oldalszám nélkül)

Nagy Attila (2001) felhívja a figyelmet, hogy az olvasást nem lehet elkülönülten „tanítani”, s nem lehet csupán bizonyos korosztály, évfolyam feladataként kezelni. *„Az olvasás az egyik legegységesebb eszköz jellegű tudás, melynek szintje nyilvánvalóan hatással van a többi tantárgyban elért eredményekre. A mai magyar iskolarendszerben az*

alsó tagozatban befejeződik az olvasás megtanítása, fejlesztése s a felsősök már „csak” tantárgyakat, tudományokat tanulnak. Holott jól tudjuk, hogy Nyugat-Európa számos országában (Finnország, Norvégia, Egyesült Királyság stb.) a tanterv egészét átfogó program létezik az olvasási készség fejlesztése érdekében (reading through curriculum).” (Nagy 2001: 10)

Az olvasóvá nevelés Benczik (2009) szerint a magyar közoktatásban elsősorban a kötelező olvasmányok megismerésére irányul. Az alapfokú oktatás első négy évfolyamában a kötelező irodalmi tételek kiválasztásában „*az irodalmi kánon mérsékelten érvényesül, nagyobb hangsúlyt kap a hazafias nevelés*”, illetve a természet megismerése és megszerettetése is több szerephez jut a nevelés folyamatában (Benczik 2009: 13). A felső tagozatban már erőteljesebben jelen vannak a hivatalosan elfogadott irodalmi kánonba tartozó művek. Benczik utal arra is, hogy ezek az olvasmányok nem feltétlenül olyan szórakoztatóak a gyermekek számára, hogy azzal az olvasást – mint tevékenységet – meg is szerettessék a tanulókkal.

Gombos Péter (2010) a Magyar Olvasástársaság 2009-es felmérésére hivatkozva megállapítja, hogy a felső tagozatos diákok kötelező olvasmányai átlag 80 éves irodalmi szemelvények, művek. A pedagógusok ritkán adnak lehetőséget arra, hogy a fiatalokat érdeklő olvasmányokról órai kereteken belül beszélgessenek. Ennek egyik oka, hogy maguk a tanárok sem ismerik a „friss” gyermek-, illetve ifjúsági irodalmat. Példaként Gombos Jókait és S. Meyert említi, mint két végletes olvasmánytípust a kamaszkorúak számára.

Hangsúlyozza, hogy nem a „*vagy-vagy*” megoldás működőképes az olvasóvá nevelés folyamatában, hanem az „és” lehetőségének megteremtése. Mivel a „*felső tagozatos diákok nagyobb része egyáltalán nem számít rutinos olvasónak (...) számukra a klasszikusok – témájuk, nyelvezetük, tempójuk és sok más ok miatt – nehezen olvashatók...*” (Gombos 2010: 150). Hasonló példát és párhuzamot vonhatunk a *Kincskereső* a *Harry Potter* könyvek között. Nem feltétlenül a terjedelem az, amitől „megijednek” a gyerekek, hanem inkább a nyelvezet, a történet aktualitása és gyermekközpontúsága, illetve annak hiánya az, ami befolyásolja az olvasói aktivitás intenzitását.

A kötelező olvasmányok kritikáját, illetve az olvasástanítás tantárgyaktól elszakíttottságát többen is megfogalmazták (Benczik 2009, Gombos 2010, Nagy 1995). A következtetéseket a kutatási eredmények tükrében levonták, s az iskola lehetőségeit, feladatait is megfogalmazták: (1) kötelező olvasmányok bővítése, megváltoztatása, (2) az olvasás tantárgyközi feladatként való kezelése. A növekvő kulturális szakadék (Nagy 2006), melyet kutatások sora támaszt alá az olvasásfejlesztés, az olvasóvá nevelés számára nagy és felelős kihívásokkal jár.

Elektronikus olvasás és az e-könyvek világa

A hagyományos (papír alapú) olvasást véleményünk szerint nem váltja fel a kizárólag elektronikai eszközökkel támogatott olvasás, azonban az internetes, elektronikus olvasmányok térhódítása egyértelműen és tagadhatatlanul jelen van mindennapjainkban és az iskolában egyaránt. *„A kutatási eredmények is ráirányítják a figyelmet az új tanulási, olvasási, tájékozási lehetőségekre, s ezen keresztül a számítógép, az internet világa által kínált lehetőségek jobb és hatékonyabb kihasználására.”* (Bartos 2009: 8)

Az idősebb generációnak tanulnia kell az új technológiák és módszerek alkalmazását, a gyerekek azonban spontán módon már eleve így szocializálódnak a fejlett társadalmakban. Az Ipod, e-book, Mp3, WEB2.0 alapvető tartozékává vált a kommunikáció, az ismeretszerzés, a szórakozás és a tanulás eszköztárához. Az elektronikus olvasáskultúrában a könyv tartalma erősödik meg, míg a járulékos eszközök (borító, papírtípus, tördelés, betűtípus, grafikai elemek, megoldások stb.) jelentősége elhalványul. A tartalom úgynevezett digitális eredményként bármilyen „olvasásra” használható eszközön megjelenhet.

Az e-könyvek esetében nem a könyvet, hanem a karakterek sorozatát vásárolja vagy szerzi meg (tölti le) az olvasó (Kerekes 2010). Ezt pozitívumként is lehet értelmezni, hiszen *„az elektronikus text-termék még fejlődést is jelent a szövegtokhoz, a könyvhöz képest, hiszen minden külsődleges tartozékot lefoszt a műről”* (Kerekes 2010: 11) Kerekes az e-könyvet megkülönbözteti az e-olvasótól, ami azt jelenti, hogy e-könyvet olvashatunk a számítógépen, mobiltelefonon vagy bármely egyéb digitális szöveg megjelenítésére alkalmas eszközön. A Magyar Elektronikus Könyvtár

(MEK) szövegarchívumának megtekintéséhez egy számítógép és egy internetes hozzáférésre van szükség csupán, s számos szép- és szakirodalmi olvasmányhoz juthatunk hozzá ingyenesen.

A számítógép, vagy tágabban értelmezve az IKT (Infokommunikációs eszközök) így nem ellenségei, riválisai az olvasásnak, hanem alternatívái, sőt bizonyos szempontból lehetőségei az olvasás újraéledésének. Amit a televízió mérhetően elvett a szabadidős olvasásból, azt az IKT eszközök részben visszaszolgáltatják. Az olvasás módjának megváltozása Tószegi (2009) szerint a gutenbergi találmány esetében nem volt olyan mértékű, mint amit napjaink e-technológiája okoz. A könyvnyomtatás nem az olvasás módját változtatta meg, hiszen a kódexeket is lineárisan olvasták, „csupán” a betűkbe öntött gondolatok tömegekhez való eljutását segítette elő. Természetesen ez magával vont sok egyéb társadalmi, gazdasági változást: iskolázottság terjedése, információ- és tudásmegosztás gyorsulása, átalakulása.

Az elektronikus felületen történő olvasás azonban egy új fajta olvasási technikával jár. Jakob Nielsen (2006) kutatásai bebizonyították, hogy a weboldalak olvasása során a szemmozgás F betűt formázó mintázatot követ. Míg az iskolában a balról jobbra, fentről lefelé irányuló olvasás technikáját sajátítjuk el, addig az internetes olvasáskor egy speciális scannelést (átfutást, átpásztázást) végez a szemünk. Ez azt jelenti, hogy az első sort (fejléc, címsor) még végigolvassuk, majd az oldal közepére ugorva egy-két sor átfutása után hirtelen tovább gördítve a szöveget csupán felületesen tekintjük át azt. Bár ez a vizsgálat kifejezetten a weboldalak böngészésének olvasási módját vizsgálta, okkal feltételezhetjük, hogy a fiatal generáció olvasási technikáját erősen befolyásolhatja ez a gyakorlat. Az elmélyült, sorról-sorra, betűről-betűre történő olvasás a hagyományos papír alapú könyvek esetében sokkal elmélyültebb odafigyelést jelent, mely hatással van a tanulás, memorizálás technikájára is.

A tudás (információ) megszerzésének módszere megváltozott, s ezzel együtt változott a tartalom is. Bár korábban is előszeretettel alkalmazták a tankönyvekben a szemléltetést szolgáló ábrákat, képeket, fotókat stb., napjainkra a

képi megjelenés aránya tovább nőtt a szöveges ismeretekhez képest (Kovács 2007). Az igazi képprobbanás a rendszerváltás időszakában érte el a magyar társadalmat, amikor a műholdas tévécsatornák és a video lejátszók elterjedésének és hozzáférhetőségének következtében a vizuális ingerek hirtelen előzönlöttek a társadalmat. Míg a nyugati országokban ez a folyamat lassan, több évtized alatt bontakozott ki, nálunk szinte egyik pillanatról a másikra történt, ami megnehezítette az oktatás és az olvasás alkalmazkodását az új helyzethez (Benczik 2009).

A 21. század infokommunikációs technológiái már hang és kép nélkül szinte semmit nem prezentálnak (Mp3, Mp4 lejátszók, stb.). A fiatalok számára a video- és képküldés akár internet, akár mobiltelefon segítségével mindennapos tevékenység. A memorizálást megkönnyítik a fényképező funkcióval ellátott telefonok, melyek így az írástól (rövid feljegyzés készítése) is megkímélik a kreatív felhasználót. Könyvek címlapjait, kivetített előadásvázlatokat vagy táblaképeket nem kell ma már lemásolni, elég egy kattintással eltárolni a memóriába. Az ilyen jellegű képi memorizálás átalakítja az olvasási attitűdöt is.

Szabó László Tamás (2010) a tudás és az információ közötti kapcsolatra, illetve ezek megszerzésének lehetőségei között feszülő különbségre világít rá. A szerző szerint a tudás létrehozása konstruktív folyamat, míg az információ „beszerzése” nem igényel erőfeszítést. Ez napjaink infokommunikációs társadalmában könnyen bizonyítható: hiszen az információhoz *néhány „funkció aktiválása” (néhány gomb megnyomása) révén hozzájut az ember* (Szabó 2010: 136). A megszerzett tudás minőségére, értékére utal, hogy milyen nehézség árán jutottunk hozzá: *„... az elmélyült, intenzív tudás kisebb értékű, mint a talán felületes, de azonnali használati értékű információ, amelyet viszont zavarba ejtő bőséggel tudnak ontani az internetes adatbázisok”* (Szabó 2010: 135)

Az iskola és a pedagógus feladata, hogy megtanítsa a tanulókat arra, hogy az információtengerből hogyan válogassanak, hogyan döntsenek a megszerzett információ relevanciájáról, megbízhatóságáról. Olyan kompetenciák és alapkészségek kialakítása a cél, melyek segítségével a diákok biztonságosan képesek eligazodni az információk között, képes legyen felismerni az összefüggéseket és konstruktív módon tudja adaptálni a megszerzett tudást saját életében (Suppné 2004)

A Campus hallgatóinak információszerző és olvasási szokásai

Néhány szemléletes példával szeretnénk hozzájárulni az országos és regionális olvasáskutatási adatokhoz. A Debreceni Egyetemen végzett vizsgálat survey jellegű kutatás számos adatsora közül azokat választottuk ki, melyek beszédes példái az olvasás és család, illetve az olvasás és tanulás dimenzióinak. Az online kérdőívet kitöltők száma 4193 fő volt, a minta karokra jellemző reprezentativitását súlyozással biztosítottuk. Vizsgálatunk szempontjából az alábbi kérdésekre adott válaszok segítenek képet adni a hallgatók olvasási, információszerzési szokásairól:

- 1. Honnan tájékozódasz az ország-világ eseményeiről?*
- 2. A szüleim beszélgetnek velem könyvekről, filmekről.*
- 3. Milyen gyakran olvasol könyvet / internetezel / nézel televíziót?*

Az információszerzés lehetőségei az olvasás (könyv, folyóirat, újság – hagyományos/elektronikus) mellett a televízió nézés, a rádióhallgatás, a beszélgetés, az internetezés. Kutatásunkból kiderült, hogy a debreceni egyetemisták esetében is a televízióból szerzett információk jelentik a legfontosabb forrást (44%), míg ezt követi a személyes kapcsolatok útján történő informálódás és az internetről szerzett tudás (24% mindkét esetben). Az említett három forráslehetőség mellett eltörpül a mindössze 6%-ot kitevő nyomtatott sajtó, újság olvasása, illetve a csupán 2%-ban megjelenő rádióhallgatás (kifejezetten hírek, információk céljából).

Bár az olvasás individuális, inkább magányos tevékenységnek számít, az olvasottak megértésének, feldolgozásának mégis fontos momentuma, hogy ezeket az élményeket megbeszéljük barátainkkal, családjainkkal. Az olvasásra való nevelés, az olvasóvá válás elsődleges terepe a család. Az egyetemisták esetében ez a szülő-gyermek kapcsolat abban nyilvánul meg, hogy beszélgetnek-e olvasmányélményekről, filmélményekről a családban. A kérdésre adott válaszokból kiderül, hogy a hallgatók közel fele (48,4%) gyakran folytat diskurzust könyvekről, filmekről szüleivel, míg másik fele

(44,9%) inkább ritkán. A hallgatók 6,7%-a azonban soha nem vitatja meg ilyen jellegű élményeit szüleivel.

A könyvolvasás gyakoriságának mutatói beszédesebbek, ha összevetjük az internetezési és televíziózási szokások adataival. A hallgatók 6%-a vallja, hogy soha nem vesz könyvet a kezébe (nem tankönyv!), míg 21,3%-a naponta olvas, 23,7%-uk is heti rendszerességgel. A tanulók negyede csupán havonta egy-két alkalommal végzi ezt a szabadidős tevékenységet, míg közel negyedük ettől is ritkábban. Ezzel ellentétben az internetezés sokkal markánsabb képet mutat: 96,1% napi szinten használja a világhálót. A televíziózási szokások hasonló képet mutatnak, mint az országos ifjúságkutatások adatai. A hallgatók fele napi szinten néz tévét, s csupán 4,5%-uk vallotta azt, hogy soha nem ül a televízió elé.

1. ábra A hallgatók olvasási, internetezési és televíziózási szokásai gyakorisági megoszlása

Milyen gyakran...?	olvasol könyvet (nem tankönyvet)	internetezel	nézel televíziót
Évente 1-2 alkalommal	23,5%	0,1%	1,5%
Havonta 1-2 alkalommal	25,5%	0,3%	9,7%
Hetente 1-2 alkalommal	23,7%	3,4%	32,8%
Majdnem mindennap	21,3%	96,1%	51,5%
Soha	6%	0,1%	4,5%

(forrás: Campus-lét adatbázis 2010, N=4193)

Olvasáskutatás kvalitatív eszközökkel

Az olvasáskutatások a hatvanas évektől folyamatosan, bár eltérő mélységben monitorozzák az olvasási szokásokat. A tendenciák így kimutathatók, többé-kevésbé összehasonlíthatók. Kutatásunkban egy olyan módszert alkalmaztunk, amely egyszerre vizsgálja az olvasási attitűdöt, az olvasáshoz való viszony kialakulását, s azokat a tényezőket, melyek ezt a viszonyt befolyásolták. A vizsgálat a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola kommunikáció szakos hallgatóival készült 2010 tavaszán. A hallgatók-

nak fogalmazás formájában kellett írni saját olvasóvá válásukról, kedvenc gyermekkori olvasmányaikról, illetve jelenlegi olvasási szokásaikról.

Iskola kontra család

Vajon minek van erősebb befolyásoló szerepe az olvasás tekintetében? A családi példának, a szülők házi könyvtárának vagy az iskolai motivációnak van nagyobb hatása az olvasóvá válás során? A hallgatói interjúrészesletek a család szerepét, a szülői példát tartják dominánsabbnak.

„Általános iskolás koromban az a fajta gyerek voltam, aki az olvasás minden fajtáját gyűlölte. Ezek a dolgok nem igazán kötöttek le. Ennek talán az volt az oka, hogy nem olyan családban nőttem fel, ahol ez számított volna, pedig a tanárok igazán igyekeztek, hogy sok dolgot megkedveltessenek velem és minél több tudás legyen a fejemben” (hallgató, fiú)

„Mindent összevetve elmondhatom, hogy az iskolának az ég egy adta világon semmi szerepe abban, hogy én az emberek azon csekély rétegéhez tartozom, akik még olvasnak. Elhibázott oktatási rendszer, elhibázott kötelező olvasmányok, elhibázott időzítéssel. Persze nem lehet mindent az oktatásra kenni, ha mindenkinek olyan szülei lennének, mint nekem, akkor talán nem a Mónika-show nyerné nézettségben a délutáni műsorsávot.” (hallgató, fiú)

„Az olvasás szeretetét édesanyámtól sajátítottam el. Általános iskolás koromban már könyvtárhoz tartoztam. Sokat jártunk oda testvéremmel. Otthon is volt nagyon sok mesekönyvem.” (hallgató, lány)

Az iskolához kötődő negatív olvasmányélményeket a családi háttér gyakran kompenzálta. Ez azonban csak a megfelelő kulturális háttérű család esetében bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy ne vegye el a fiatal olvasási kedvét teljesen.

„Könnyen elképzelhető, hogy bennem van a hiba, de az általános iskolában rám erőszakolt kötelező olvasmányok a világon semmi nyomot nem hagytak bennem, és inkább elvették a kedvem az olvasástól, mintsem megbozították volna. Még szerencse, hogy olyan családban nőttem fel, ahol minden este elő-előkerültek a könyvek, így volt alkalmam megkeresni a számomra legvonzóbbakat.” (hallgató, fiú)

Kötelező irodalom, mint meghatározó olvasmányélmény

A kérdések között nem szerepelt a kötelező irodalommal kapcsolatos kérdés, ennek ellenére a hallgatók többsége megemlítette valamelyik kötelező olvasmányát, mint olvasását meghatározó élményt. A semleges, illetve a negatív emlékek többségben voltak a „kötelezőkkel” kapcsolatban.

„Nekem az általános iskolából csak a kötelező olvasmányok maradtak meg, hiszen rengeteg kellett vagy kellett volna elolvasni belőlük. A probléma az volt, hogy én nem nagyon szerettem olvasni és ehhez hozzájárultak a kötelező olvasmányok is, amiben volt néhány vontatott cselekményű írás is.” (hallgató, lány)

„A kötelezők viszont hamar kedvemet szegték. Szégyen és talán gyalázat, hogy az Egri csillagok elolvasása szenvedés volt számomra.” (hallgató, fiú)

Azok, akik sem az iskolában, sem otthon nem kaptak megfelelő mintát, illetve nem érte őket olyan erős motiváló hatás és pozitív élmény, felnőttkorukra sem váltak olvasóvá. Bár ennek általában nem könnyű, hiszen a megfelelni akarás sokszor legyőzi a valóság bevallását, az saját fogalmazás esetében erre is találtunk példát:

„Őszintén szólva sosem szerettem olvasni. Színtén csak a kötelező olvasmányokat olvastam el, mert azt muszáj volt. A kötelező olvasmányokon kívül két könyvet olvastam el.” (hallgató, lány)

A hallgatói válaszokból kiderült, hogy sokan az általános iskolai évek alatt még nem szerettek olvasni, de a középiskolás évek alatt ez az attitűd változott, s így lassan mégis „rászoktak” az olvasásra.

„Régen nem szerettem olvasni. Nem is tudom mi miatt volt ez a nagy távolság köztem és a könyvek között. Visszagondolva, iskolás koromban azt hiszem már attól megijedtem, amikor megláttam, hogy milyen vastag egy könyv. Azóta nagyot fordult velem a világ. Egyfelől később az iskola miatt, másfelől pedig magam miatt is sokkal több könyv kerül a kezembe. Ma már a könyvek vastagsága sem riaszt el semmitől.” (hallgató, lány)

A televízió és az internet, mint az olvasás ellenségei?

A televízió korábbi kutatások alapján is negatívan hat az olvasási aktivitásra. Pontosabban a legtöbbit és a legkevesebbet tévézők olvasnak a legkevesebbet, ugyanakkor a szelektáló tévénézők olvasási hajlandósága átlagosnak, vagy annál is jobbnak mutatkozik (Gereben 1998). A leggyakoribb kritika a televízióval szemben, hogy a készen kapott képek ellustítják a befogadót, hiszen nem szükséges a fantázia és a kreativitás ahhoz, hogy a történet megjelenjen szemünk előtt. Az egyik szülő, aki amúgy pedagógus is erre a problémára mutat rá, amikor a televíziót, illetve az internetet a könyv ellenpólusaként jellemzi.

„Nagy riválisa a könyveknek a TV, az internet, nehez olvasmánnyal lekötöni a lurkók figyelmét, egyre nehezebb” (55 éves pedagógus anya)

Ugyanakkor a hallgatók sem alkotnak egységes homogén halmazt abban a tekintetben, hogy az új generáció tagjaiként csak és kizárólagosan az internet világát használnák, illetve értékelnék.

„Kimondottan fontosnak tartom tehát az olvasást és kizártnak tartom, hogy tudja pótolni a multidimedializált virtuális cyber környezet azt, amit egy Wass Albert, avagy egy La Fontaine adni tud. Kötelező kedvet csinálnunk az olvasáshoz ebben a borzalmas túlmedializált világban.” (hallgató, fiú)

Az olvasási kedv csökkenéséért, az olvasási szokások megváltozásáért úgy tűnik nem csupán a technikai fejlődés tehető felelőssé. A technika önmagában ugyanis nem képes megváltoztatni a viselkedésünket. A technikai eszközök használata, az életmód megváltozása, a felgyorsult információéhes társadalom azonban magával vonhatja az olvasási szokások megváltozását.

„Néhány évtizeddel ezelőtt elképzelhetetlennek tartottam, hogy a fiatalok ennyire elforduljanak az olvasástól. Tanárként is tapasztaltam azt a kötelező olvasmány undort, amit sokszor tévesen lustaságnak tituláltak. Amekkora élmény volt a mi generációnknak egy könyv, annyira taszítja a mostaniakat az olvasás. Ebből a médiának csak egyetlen szelet jut, nem lehet mindent rá bízni.” (pedagógus nagynéni)

Az infokommunikációs eszközök adta lehetőségek természetesen pozitív értelemben is megjelennek. A könnyebb és gyorsabb információszerzés, az elérhetőség bizonyos szinten az egyenlőség esélyét hordozza, ugyanakkor azzal is tisztában vagyunk, hogy a kulturális szakadék a digitális kultúrával nem feltétlen csökken, sőt, bizonyos esetekben többszörösére is növekedhet. Ha csak a távolság és az idő volt korábban a korlátja például egy folyóirat megszerzésének, az az elektronikus hozzáférhetőséggel egyértelműen könnyebbé vált. Azok számára azonban, akiknek nincs lehetőségük az internet használatára (anyagi, infrastrukturális okok miatt, vagy egyszerűen azért, mert nem értenek a számítógép használatához), továbbra is problémát jelent az ilyen jellegű információ megszerzése.

„A két generáció vizsgálata jól mutatja a történelem változása mennyire hatással van a kulturális életre, az pedig az emberek választására. A mi korosztályunknak szerencséje van,

hogy a bőség kosarából szabadon válogathat. Az internet további lehetőségeket nyújt bármikor, bárhol akár elektronikus változatban elérhetiünk könyveket.” (hallgató, fiú)

Az offline és online olvasás arányának eltolódására is találtunk több példát a hallgatói írásokban. Ugyanakkor ez a tendencia mutatja, hogy nem az olvasástól, inkább csak a hagyományos, papír alapú olvasásról tevődött át a súlypont az elektronikus, internetes olvasásra.

„Manapság inkább az interneten olvasatok kedvem szerint, de előfordul, hogy egy jó könyvet is a kezembe veszek.” (hallgató, lány)

Összefoglalás és kitekintés

Kutatásunkban a tanulás, művelődés és olvasás örökké aktuális kérdését vizsgáltuk meg. Igyekeztünk kapcsolódni azokhoz a kutatásokhoz, melyeket a hazai és nemzetközi szakirodalom széles palettája tárt elénk. A kvantitatív és kvalitatív eszközök használatának relevanciáját az adta, hogy a mennyiségi mutatók mögött húzódó attitűd és szokásrendszert kialakító családi és iskolai szocializációs közeg feltérképezése a két módszer ötvözésével közelebb vitt a vizsgált csoport olvasási szokásainak megismeréséhez. Eredményeink összecsengenek azokkal a tendenciákkal, melyeket a szakirodalom alapján tanulmányunk elején felvázoltunk: az olvasás és tanulás/információszerzés területén végbemenő változások egyértelműen kitapintathatók a vizsgált hallgatói populáció esetében is. Az internet térhódítása, az olvasás tartalmi és formai funkcióváltását vonja maga után.

Az „új olvasás” új eszközöket, új nézőpontot és új attitűdöt igényel mind a mai hallgatókat tanító oktatóktól, mind a témát vizsgáló kutatóktól. Az olvasási szokásokat bemutató eredmények rámutatnak azokra a társadalmi változásokra, melyek a családban, az iskolában és a kortárs közösségben egyaránt végbemennek. Az olvasáskutatás egyik lehetséges jövője az olvasás és a kortárs csoport kapcsolatának vizsgálata, mely a web2.0 technológia terjedésének köszönhetően a közösségi

oldalak, illetve más internetes olvasmányélmények (pl. blogok, fórumok) világának elemzését jelenti.

Irodalom

- Bajomi-Lázár Péter (2008): *Média és társadalom*. Antenna Könyvek, Budapest.
- Bartos Éva /sorozatszerk./ (2009): *Az olvasáskultúra fejlesztése. Konceptiók, programok, kampányok*. Könyvtári Intézet, Budapest.
- Bauer Béla – Szabó Andrea (2005): *Ifjúság 2004. Gyorsjelentés*. Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda letöltés helye:
http://www.sportolonemzet.hu/Repository/Uploads_RT/bardoczgy.gabor/Documents/Ifjusag%202004-gyorsjelent%C3%A9s.pdf letöltés ideje: 2011.március 10.
- Benczik Vilmos (2009): *Az olvasás alkonya?* In: Szávai Ilona /szerk./: *Olvadni jó! Tanulmányok az olvasás fontosságáról*. Pont Kiadó, Budapest. 7-14.
- Dán Krisztina (2001): *Olvásásfejlesztés a kerettantervekben*. In: *Könyv és Nevelés*. 2001/2. letöltés helye: <http://www.opkm.hu/konyvesnevelés/2001/2/cikk2.html> letöltés ideje: 2011.május 30.
- Dulin, Ken L. (1974): *The sociology of Reading*. In: *The Journal of Educational Research*. Vol. 67, 9, Május-Június, 392-396.
- Fényes Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányának felszámolódása?* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Gazsó Ferenc – Pataki Ferenc – Várhegyi György (1971): *Diákéletmód Budapesten*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gereben Ferenc (1989): *A felnőtt népesség olvasási és olvasmánybeszerzési szokásai. Egy reprezentatív országos vizsgálat eredményei*. OSZK KMK, Budapest.
- Gereben Ferenc (1997): *Az ún. "Máté-effektus" az olvasás- és könyvtárszociológiában*. In: *Könyvtári figyelő*. 43. évf. 3. sz. Letöltés helye:
<http://epa.oszk.hu/00100/00143/00023/gereben.html> letöltés ideje: 2011. június 16.
- Gereben Ferenc (1998): *Könyv, könyvtár, közönség. A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében*. OSZK, Budapest.
- Gereben Ferenc (2002): *Olvadás- és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarországon*. In: *Könyvtárosok kézikönyve*. 4. kötet, Határterületek. Osiris Kiadó, Budapest. 17-50.
- Gereben Ferenc (2005): *Olvásáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Kisebbségkutató könyve. Lucidus Kiadó, Budapest.
- Gombos Péter (2010): *A kötelező olvasmánytól a szívesen olvasott könyvekig*. In: Szávai Ilona /szerk./: *Az olvasás védelmében*. Olvasáskutatási tanulmányok. Pont Kiadó, Budapest.
- Károlyi Ágnes (1974): *Pedagógusok – információ – könyvtár: Kutatási jelentés a pedagógusok olvasási kultúrájával kapcsolatos felmérésről*. OSZK-OPKM, Budapest.
- Kerekes Pál (2010): *Az elektronikus könyv*. Ad Librum, Budapest.
- Kovács Ilma (2007): *Az elektronikus tanulásról*. Holnap Kiadó, Budapest.
- Lőrincz Judit – Vidra Szabó Ferenc (1994): *Minerva papjai? Pedagógusjelöltek olvasáskultúrája*. OSZK, Budapest.

- Nielsen, Jakob (2006): *F-Shaped Pattern For Reading Web Content*. Letöltés helye: http://www.useit.com/alertbox/reading_pattern.html letöltés ideje: 2011.06.18.
- Nagy Attila (1995): *A többkönyvű oktatás felé: Könyv- és könyvtárhasználati módszerek, példák*. A Könyvtári Figyelő könyvsorozata 3.OSZK-KMK. Budapest.
- Nagy Attila (1998): *Modernizáció: globalizáció, amerikanizáció? Változási tendenciák a hazai olvasási és könyvtárhasználati szokásokban*. In: Könyvtári figyelő, 1998. Különszám. 65–79.
- Nagy Attila (2001): *Olvasásfejlesztés, könyvtárhasználat – kritikus gondolkodás*. Szócikkmásolástól a paródiáírásig. OSZK – Osiris Kiadó, Nemzeti Téka sorozat, Budapest. Letöltés helye: Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.niif.hu/04200/04216/04216.pdf> letöltés ideje: 2011. június 10.
- Nagy Attila (2003): *Háttal a jövőnek? Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata*. OSZK, Gondolat Kiadó, Budapest.
- Nagy Attila (2006): *Növekvő kulturális szakadék – az olvasás példája*. In: Elektronikus Könyv és Nevelés. VIII. évfolyam, 2006/4. szám. letöltés helye: http://www.tanszertar.hu/eken/2006_04/na_0604.htm letöltés ideje: 2011. 03.20.
- Nagy Attila (2010): *Család – mesék – minta – műveltség*. Letöltés helye: HUNRA (Magyar olvasástársaság honlapja) http://hunra.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=765:csalad--mesek--mintak--mveltség&catid=46:olv&Itemid=73 letöltés ideje: 2011.10.14.
- Suppné Tarnay Györgyi (2004): *A gyermekkönyvtárak és az iskolai könyvtárak együttműködése az olvasóvá nevelésben*. In: Emmer Gáborné /szerk./: *Az iskolai könyvtár új modellje a gyakorlatban*. Könyvtárostánárok egyesülete, Flaccus Kiadó, Budapest. 11-17.
- Szabó Andrea – Bauer Béla (2009): *Ifjúság 2008 Gyorsjelentés*. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet. letöltés helye: <http://ncsszi.hu/images/dok/ifj kutatatas/ifjusag2008.pdf> letöltés ideje: 2011. február 1.
- Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (2002): *Ifjúság 2000. Tanulmányok*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. letöltés helye: www.szmi.hu/download.php?file_id=417 letöltés ideje: 2011. március 13.
- Szabó László Tamás (2010): *Bevezetés a tanári mesterségbe*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Szentirmai László (1976): *Egyetemi hallgatók Szegeden. A munkaidő és a szabadidő tevékenységstruktúrája*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Tószegi Zsuzsanna (2009): *Az olvasás trónfosztása? Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez*. In: Elektronikus Könyv és Nevelés. 2009. 11. évf. 4. sz. Letöltés helye: http://www.tanszertar.hu/eken/2009_04/tzs_0904.htm letöltés ideje: 2011.06.17.

MAZSU JÁNOS

*Piac, kereskedelem, kapitalizálódás és Piactér
Debrecenben a 19. században II.**

Kereskedelem, piac, kapitalizálódás Debrecenben

A telekszervezet hatását a városi tér szerkezetének értelmezésére és gyakorlati használatára merevségében a 19. század elejétől folyamatosan oldotta az áruforgalom, hitelviszonyok fejlődése, a kiváltságrendszer keretei között is érvényesülő verseny a többszintű piacközponti szerepet is betöltő város gazdálkodásában. A piacosodás a város gazdasági életében, a térhasználat gyakorlatában változó alakzatokban jelent meg: a távolsági közvetítő kereskedelem differenciálódása, a nagyvásárok és heti-napi piacok funkcionális átalakulása, házaló kereskedelem felfutása és hanyatlása, a kézműves termelés-árusítás, illetve a kiskereskedelem és nagykereskedés szétválása, az urbánus kereskedelmi formák - bolt, üzlet, vendéglátás (kávémérés, vendéglő) - gyarapodása.

Ahogy a város és a városi térnek a történelmi értelmezése, a piacnak a recepciója sem andalítóan egysíkú. A piac történelmi értelmezése a Hajnal István Kör 2012. évi konferenciájának előkészületi diskurzusaiban és magán a debreceni konferencián elhangzott előadásokon és vitáikban igen nagy lépést tett előre. Nemzetközi összehasonlításokban való összemérést is kínálnak a Prágai Urbanisztikai Konferencia¹ több szekciójának ugyancsak nagy vitát kavart előadásai. Mindezek feldolgozása és új megközelítések, kutatási kérdések megfogalmazása természetesen hosszabb távon érvényesül majd.

---

* Az itt közreadott dolgozat egy, a debreceni piac és kereskedelem térszerkezetét, térhasználatát vizsgáló munka második fejezete, amelyik a nagyvásárok, a heti, napi piacok, és a házaló kereskedelem viszonyait próbálja rekonstruálni. A következő fejezet a boltos kereskedelemmel és a kereskedelem 1870. évi térszerkezetével foglalkozik. A tanulmány első része a *Metszetek*, 2012/2-3. számában jelent meg.

¹ 11th *International Conference on Urban History*, Prága, Károly Egyetem, 2012.08.29 – 2012.09.01.

A továbblépéshez szükséges diskurzushoz kívánok hozzájárulni a következő, kutatás közbeni kérdésvetésekkel, eredményekkel vagy sokszor csupán „hangos” gondolkodással.

Minden esetre próbáljuk meg legalább vázlatosan áttekinteni a piac értelmezésének szintjeit:

- absztrakt áru- és/vagy pénzcseré, a kereslet-kínálat intézményesült szabályozó mechanizmusa és gyakorlata (*'market, marketspace'*),
- tradicionális vagy tőkés piaci koordináció, és maga az átmenet egyik szabályozásból a másikba (ez utóbbi *'kapitalizáció'*)
- másrészt az árucseré fizikai tere (*'marketplace'*) és ennek fajtái, alakzatai pl.
  - független piacterek, mint közterek vagy magánterek, általánosak vagy termékhez/termékárúsítóhoz kötöttek, stb.
  - nyitott vagy zárt piacok, stb.
  - vásárcsarnok, bevásárlóközpont, üzleti csomópont *'hub'*,
  - legújabbán pedig: *virtuális piactér*, a web alapú elektronikus „térben” folyó kereskedelem (ezt is szokás egyes közelítésekben *'marketspace'*-ként nevezni)

A helytörténeti feldolgozásokban a debreceni piac, kereskedelem sokféle és gazdag megközelítésű rajzolata bukkan elő, ezek azonban jó néhány esetben azonban tipológiailag nehezen értelmezhetők, vagy fogalmukban igen lazán körvonalazottak. A többségében néprajzi megközelítések után a debreceni kereskedelmet gazdaságtörténeti elemző írásaiban² Gyimesi Sándor, miközben feltárta az árucseré regionális kontextusait, figyelmeztetett arra, hogy a debreceni kereskedelem és a debreceniek kereskedelme eltérő, megkülönböztetendő jelentéstartalmakat is takar: *„Debrecen kereskedelme nem azonos a debreceniek kereskedelmével. Meg kell ugyanis különböztetnünk a város lakosainak (hivatásos kereskedőknek, alkalmi árusoknak, saját termékeiket árusító iparosoknak és agrártermelők-*

---

² Gyimesi Sándor: *Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén*. 1. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve IX. 5-15., Gyimesi Sándor: *Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén*. 2. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve X. 131-157.

nek) kereskedelmi tevékenységét (a debreceniek kereskedelmét, ami túl is terjedt Debrecen határain), a városban, mint piacközpontban lezajló árucserétől (Debrecen kereskedelmétől), amelyben nem városbeliek is részt vettek.”³

Ez utóbbiaknak csak a városban csupán A vásárokon engedték meg az árusítást, hiszen a kereskedés a városi polgárok féltékenyen őrzött monopóliuma volt.

A néprajzi munkák javából, különösen Dankó Imre írásaiból, Gyimesi Sándor tanulmányainak szemléletéből, szerkezetéből valamint a levéltári forrásokból⁴ kibontható a debreceni kereskedelem egyféle funkcionális tipológiája a 18. század végétől az 1870-es évek végéig tartó időszakban.

Időtartam, rendszeresség, gazdasági hatókör/vonzáskörzet és termékek szerint **a kereskedés a következő szinteken és szervezeti keretekben** bonyolódott:

- **Országos vásárok/**”nagyszabadságok” – regionális, távolsági kereskedelem, és korlátozott lokális (városkörzeti és városi) ellátási funkció
  - kirakodó vásár
  - állat és terményvásárok
- **Heti vásárok/** ’heti piac’ (kedd, szombat) - a helyi lakossági igények (városkörzeti, városi) ellátási funkció
- **Speciális heti termékvásárok** – a kijelölt árusító napok kivételével a funkciója a heti vásárokéval többségében azonos
  - sertés, épületfa, deszka (hétfő)
  - tűzifa, szén, szalma, széna (szerda)

³ Gyimesi Sándor: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén 1. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve IX. 5.

⁴ Alapvető munka Dankó Imre néprajzi tanulmányain túl Szimics Mária történeti feldolgozása (Szimics Mária: A debreceni országos vásárok története. Bp., 1938), valamint Eördégh Béla: Debrecen piacának szállítóterületei. Földrajzi Közlemények LXXVII. 1953. 267—276.; Papp Antal: Debrecen vonzáskörzete. Alföldi Tanulmányok V. Békéscsaba, 1981. 177—201. Lásd még: Komoróczy György (szerk.): Hajdú-Bihari Kéziratos térképek. Debrecen, 1972., Gazdag István (szerk.): Hajdú-Bihari kéziratos térképek. Debrecen, 1982. És különösen: Dankó Imre: A vásár-piac mint urbanizációs tényező Debrecen életében XIX. századi kéziratos térképek alapján. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1982. 605–613., uő: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII–XIX. század fordulóján. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve I. 135–188.

- **Élelmiszerárúsítás/**'napi piac' (többségében minden nap – istentisztelet ideje alatti tilalommal) napi „élet”⁵ szükségletek kielégítése, speciális élelmiszerek árúsítása térben is szeparálva
  - 'halpiac' („Csík = Hal = Rák Piacz")
  - 'hagymapiac'
- **Házaló kereskedelem, házalás** (többségében minden nap napkeltétől napnyugtáig) funkciója kezdetben a nagyvásárookra vagy heti vásárookra felhozott, de megmaradt áru értékesítése volt, az 1830-as évektől egyre hangsúlyosabb lett - a tilalmak miatt a városi lakhatástól eltiltott - zsidó kereskedők direkt árúsítási formájaként.
- **Monopolisztikus árúsítás** (regálé jogon a város tulajdonát képező boltok, mészárszékek, korcsmák, valamint a só- és a dohányárúsítás)
- **'Boltos kereskedelem'** (kizárólagosan a kereskedő társaságok tagjai által folytatott, szigorúan céhes keretek között, a városi polgárjoghoz kapcsolt kereskedelmi forma volt 1849-ig, mint a leginkább urbánus ám és egyben leginkább helyi feudális privilégiumok által védett-korlátozott kereskedési forma, vasárnap kivételével napi folyamatosságú árúsítással) – funkciója a helyi és városkörzeti lakossági igények kielégítése

A fenti tipológián túl természetesen még joggal vetődik fel a **nagybani kereskedelem (nagykereskedelem)** és a **kiskereskedelem** szintjeinek, egymáshoz való viszonyuk és változásuk pontosabb figyelembevétele. Hiszen éppen ennek az időszaknak a fejleményei hozzák magukkal a *mezőgazdálkodás és kézművesség* valamint a hozzájuk *kapcsolódó termékellátási tevékenység*, a *saját termékekkel való kofáskodás*, a saját gazdálkodáshoz kapcsolódó *nagybani és részben közvetítő kereskedelem* és a *teljes egészében a nagybani és közvetítő*

---

⁵ Debrecenben és környékén tágabb értelemben 'élet'-nek nevezték a napi megélhetéshez szükséges alapvető élelmiszereket, szűkebb és elterjedtebb értelmezése a kifejezésnek a kenyérsütéshez használatos gabonafélék és belőlük készült liszt, darálék. A közösségi szabályozás ezekre vonatkozóan erőteljesen különbözött a többi áruféleségre szabottaktól.

kereskedelemre alapult tevékenységek és szervezeteik elkülönülését, hálózataik kiformalódását.

Mindezek tehát meghatározóan befolyásolják a kereskedelmi tevékenység gyakorlati terének és térhasználatának, de ugyanígy a róluk alkotott képzetek át/alakulását is – folyamatos mozgásban.

A nagyvásárok tere(i)

Az első ismert, de már akkor is a kialakult viszonyokat szentesítő debreceni vásárszabadság 1405-ből, Zsigmondtól származott, később a kiváltságok kiegészültek a cívis városban sajátos autonómiát hordozó 'derék' utcák vásári szabadalmaival. A középkorban a városban három utca is tarthatott vásárokat: első a település központjává váló Piac utcán, a második a Mester utcán, a harmadik pedig a Homok (későbbi Csapó) utcán.

A 18. század elején már évente már hat vásár vonzotta a sokadalmat Debrecenbe. Mivel a vásárok időtartama 12-15 nap volt, azt jelentette, hogy akkor Debrecenben egy évben 70-90 napon át országos vásár volt. Ezekhez hozzászámítva a hetivásárokat is, Debrecenben majdnem az év felében vásáros nap volt. A szabad királyi várossá lett város vásárügyét az átalakuló piaci érdeklődésre tekintettel 1747-ben újrászervezték, a nagyvásárok számát lezárták négyre, de a hozzájuk kapcsolódó jogosítványokat, a vásártartási rendszabályokat korszerűsítették, növelve a '*szabad a vásár*' vonzerejét. Méltán nevezték a debreceni négy nagyvásárt „*debreceni nagyszabadság*”-nak messze földön.⁶

A debreceni nagyvásároknak a kereskedelmi vonzása a 18. század végén és a 19. század első felében 30-300 kilométeres, termékek és konjunktúra függvényében változó gazdasági teret jelölt ki. Ez az a „*nagyvásár vonzáster*” - amelynek a központja a ***debreceni nagyvásár intézménye és konkrét tere***. De a debreceni kereskedelemnek ezen a vonzáskörzeten jóval túlmenően is működtek árucseréi kapcsolatai. Bár a 18. századra már a levantei távolsági kereskedelem erősen hanyatlott, igen jelentős volt

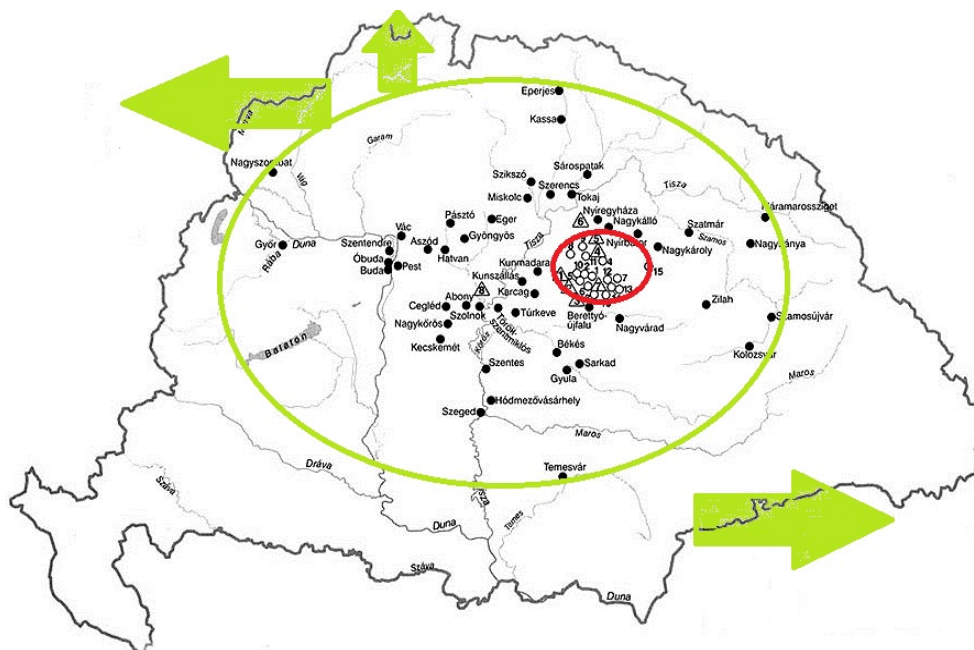
---

⁶ Boldisár Kálmán: Debreceni vásárok. DKK 1934. 84-88. A 'szabadság' kifejezés természetesen 1849 előtt konkrétan kiváltságot, arra épülő szabadságot jelentett.

a 19. század első felében a határokon átnyúló áruforgalom Debrecenből három irányban is. A szatmári, kassai, eperjesi és főleg pesti kereskedők közvetítésével Morvaország, Alsó-Ausztria, Galícia, Lengyelország, a városok vonatkozásában pedig: Brünn, Bécs, Tarnow, Krakkó felé és felől lebonyolított áruforgalom. Vannak források, amelyek arról tanúskodnak, hogy a Kassa közvetítésével Debrecenből észak felé irányuló kereskedelemnek több ízben Magdeburg, Danzig, Hamburg volt a végállomása.⁷

A debreceni nagyvásárokon a használati cikkeken kívül alapvető terményeket (gabona, kukorica), élelmiszereket (bor, pálinka, bab, káposzta) és nyersanyagokat (bőr) árusítottak, külön helyen tartott állatvásárokon találtak új gazdákra a lábasjószágok (marha, ló, sertés, juh).

A debreceni vásárok funkcionális vonzáskörzetei a 19. század első felében⁸

⁷ Dankó Imre: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII-XIX. század fordulóján. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 1. 142-146.

⁸ Magyar Néprajz (Szerk: Paládi Kovács Attila) 8. kötet 844., *Debrecen funkcionális vásári vonzáskörzetei*, <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/404.html>. Az alaptérkép átdolgozott, kiegészített változata.

Jelmagyarázat:

- piros/belső ovális – a napi és heti piacok vonzáskörzete,
- külső/zöld ovális – a nagyvásárok vonzáskörzete,
- a zöld nyilak – az országhatáron túlnyúló kereskedelmi forgalom irányai és nagyságrendje.

A város belterületen tartott vásárok forgalma, tömegei a 18. század utolsó harmadától egyre nagyobb terhelést róttak a városra, főként közrendészeti szempontból. Előbb csak nehezen kezelhetővé váltak a sokadalmak, majd a 19. század eleji tűzvészek (1802, 1811) és a behurcolt betegségek (1831 – kolera, 2000 debreceni lakos halála)⁹ a növekvő vásári zsúfoltság katasztrofális következményeit is megmutatták. Ezért a nagyvásárok fokozatosan kikerültek a város nyugati palánkján kívüli területre, Német utcai és Hatvan utcai kapuk közötti térre, ahol a Pestre menő országút is húzódott.

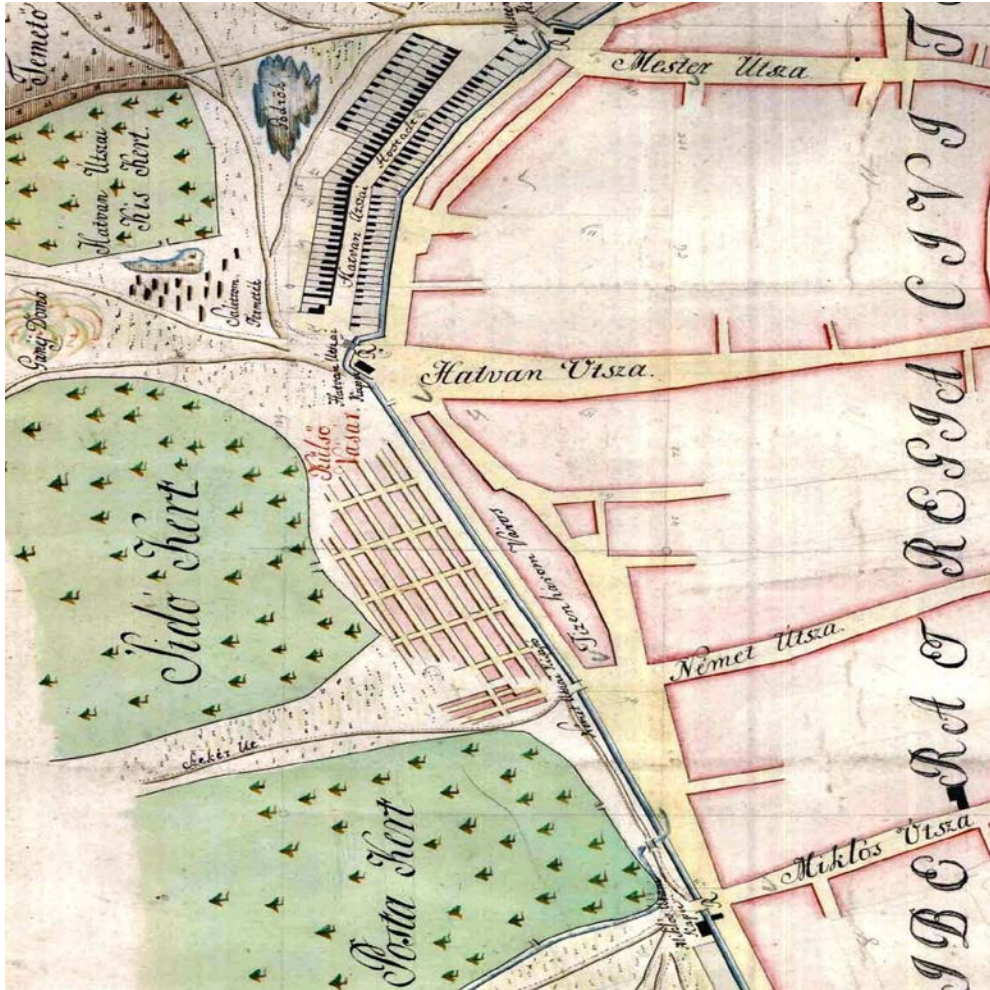
Előbb a nagyvásárok ('nagyszabadságok') megbontották a város belső zárt lakóterületére vonatkozó tilalmakat, korlátozásokat, a vásárok idejére – helypénz vagy sátorbérlet fejében – városi polgárjoggal nem rendelkezők is árusíthattak, igaz napnyugtakor továbbra is el kellett hagyniuk a belső várost. Ezért még nagyobb mozgásteret jelentett a nagyvásárok nem kiváltságos kereskedőinek, amikor a nagyvásárok fokozatosan kiszorultak a belső város körbekerített területéről.

---

⁹ Gazdag István (szerk.): Debrecen város történeti kronológiája IV. 1791-1847. 176-178.

A Külsővásártér (Külső Vásártér) ábrázolása 1811-12. évi szabályozási állapotot mutató térképen (kinagyított részlet)

(HBML DVT-264-150, részlet)

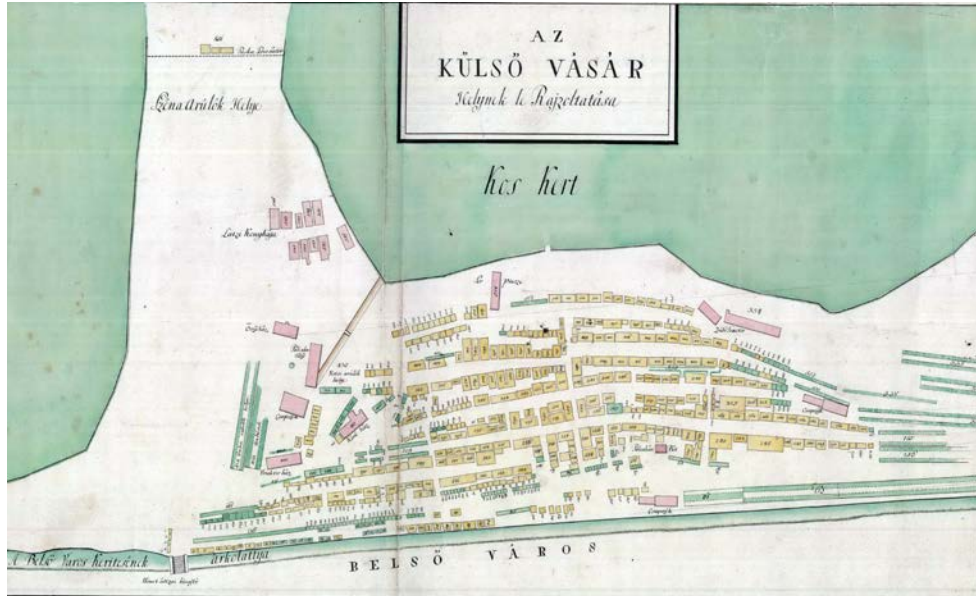
A várospalánkon belül csupán **a lakosság napi-heti ellátásában nélkülözhetetlen és megszokott termékek árusítása** és a **kisebb (heti, napi) piacok** maradhattak.

Az 1790-es évektől a „Külső Vásártéren” megtervezett, mérnöki kijelölésű utcák mentén szabványos „deszkasátrak”-ban szigorú rendtartás alapján, terméktípusok

és/vagy eladói közösségek szerint rendezve történhetett **a kirakodó vásári** árusítás. Az árusok tartósabban is bérbe vehették a sátorhelyeket, de a városi szabályozás szerint tulajdont nem szerezhettek. Az egyre állandóbb és kiszámítható piaci forgalom miatt a palánkon kívüli vásártér területe növekedett, újabb utcákat nyitottak meg, újabb sátorbérleti szerződéseket kötve. Egyes térképi ábrázolásokon a bérelt sátorok, árusítóhelyek sorszáma elérte vagy meghaladta a 600-at! A sátorszerződések adatai mellett az 1790-es évektől egyre több jel mutatja a vásárokon árusítók között a bécsi, pozsonyi, késmárki és erdélyi kereskedők mellett a zsidó kereskedők számának és szerepének növekedését.

Árulkodó egy 1816-ból származó térképen (HBML DVT-995) a következő árusító helyek sorolása: „Késmárki Gotlerek és Tő tsinálók utszája”, továbbá: „Külföldi Gombkötők”, vagy: „Debreczeni Gombkötők”, illetve: „Deb-recezeni Vásárosok”, Debreczeni Kalmárok”, „Második Bétsi utsza”, „Első Bétsi utsza”. Közeliükben jelzik „Samos Újvárosi Pokrózdosok és Pamutot árulók”, illetve „Rosnyai Vásznasok utczájá”-t és mellettük a „Szüts Portékát áruló Pesti Szütsök”, aztán: „Debreczeni Gyóltosok”.

A Külső Vásártér sátor kiosztásának a rajza

(HBML DVT-75-150)

A 18-19. század fordulójától már külön utcája volt a zsidó kereskedőknek ('*Sidók útszája*', '*Sidó Kereskedők útszája*')¹⁰, rituális szabályok szerinti étkezésük céljából '*Köser Traktir Ház*' elnevezéssel étterem nyílt és közvetlenül a szomszédságában kínálta az italokat a „*Köser pimczé*”. A nagyvásárok alkalmával egyre jelentősebb számú izraelita vallású árus, vásáros számára engedélyezték imaház megnyitását is, a vásártér területén, a városfalánkon kívül.¹¹

A századfordulótól 19. század derekáig a vásártéren a félévnyi vásáros nap és a növekvő forgalom miatt érdemesnek látszott a deszkasátrakat kőépítményekkel felváltani (az előző térképen a vörös szín már a kőből épített boltokat jelzi), amelyek megoldották a vásárok közötti időszakban az áruk raktározását is.

Ezzel a debreceni vásártér lassan átalakult egyfajta korabeli '*premodern bevásárlóközpont*'-tá, amely a debreceni nagyvásárokon kívül kiszolgált a heti vásárokon való árusítást,

¹⁰ HBML DTV 204-72

¹¹ HBML IV.B.1405/b. 41 No 282/1879

de a környező vásárok szempontjából is logisztikai bázisa lett az állandósuló kereskedelmi hálózatnak. Így a saját termékeiket árusítók mellett egyre nagyobb szerepet játszottak a más árujával kereskedők, differenciálódott funkcionálisan a nagykereskedelmi és kiskereskedelmi szerep. A pesti, bártfai, kassai, eperjesi vagy akár bécsi nagyvállalkozók megbízottjai vagy alkalmazottjai, cselédjei egyre nagyobb számban kötődtek a debreceni tartózkodáshoz.

A 19. század első felében a debreceni háztulajdonosok egyik jelentős kereseti forrásává vált a lakásbérletből származó jövedelem. Mivel a 'vásározó népség' jogállása és vallása szerint sokszínű volt, közülük csak töredék bérelhetett szállást a város belterületén, a megoldást a találmányos cívisok a városi szabályozást is megkerülve próbálták megtalálni – saját hasznukra. Az egyik féle megoldás a város határában lévő fogadók kiadása volt, legtöbbjük ráadásul nemesi funduson állt, nem a város, hanem a tekintetes Bihar vármegye joghatósága alatt.

A másik, tömegesebb megoldást jelentette a város belterületét határoló palánk és árok külső oldalához tapadóan a „külsősoros” lakóhelyek építése. Így alakult ki a vásártér északi szomszédságában a palánk elbontásáig külterületinek számító Vendég és Pesti utca, amelynek beszédes névadása is mutatja születésének motívumait.¹²

A zsidó vásározóknak, kereskedőknek szálláshelyül a leleményes debreceni polgárok még kínáltak olyan megoldást is, amelyet a város előljárói nem néztek jó szemmel, tiltották, de igen csekély hatékonysággal. Ez pedig a vásártér mögötti kertben a korábban használt ólak és tárolásra használt építmények átalakítása volt oly módon, hogy az lakhatásra és akár raktározásra is alkalmassá váljon.

Vizsgálatok sokasága indult az ügyeskedő szándékok kiderítésére, de a polgárok nyilatkozatával, ti. az átalakított épületet csak a tanácsnak tetsző, engedélyezett célokra használják, nem tudtak és talán nem is akartak mit kezdeni.

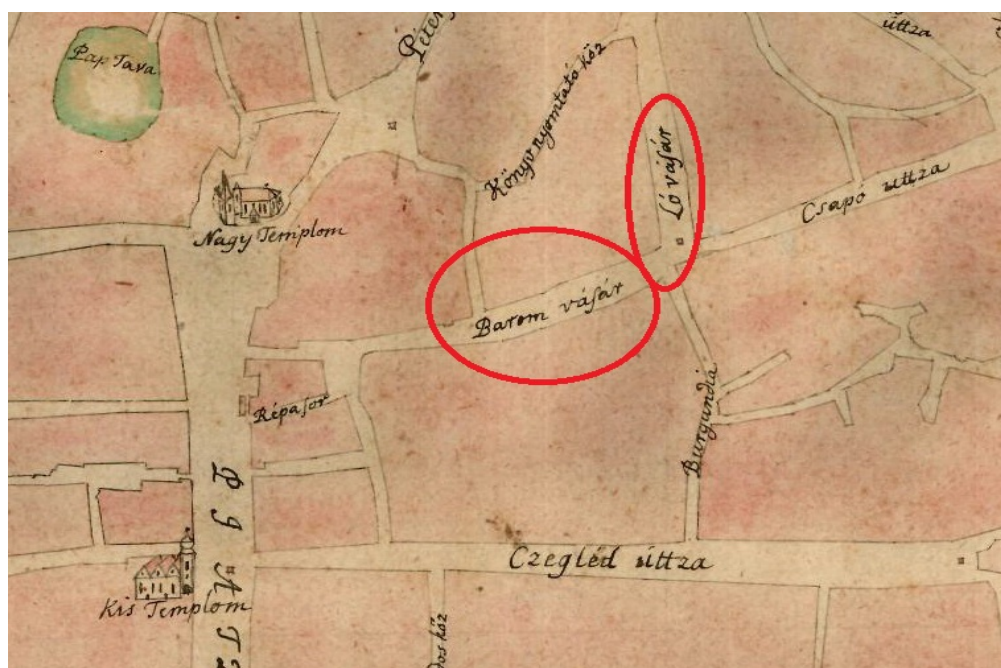
---

¹² HBML DVT 264-150 . Az 1811-12. évi szabályozási térképen a két külterületi utca vonalait már látszanak, a térképész „Hatvan Utszai Hostadt” névvel jelölte őket.

felében az állatvásárok belső arányai is jelentősen megváltoztak, a korábbi marha (barom) és ló dominanciáját fokozatosan átvette a juh és sertés.¹⁴ A növekvő és változó szerkezetű forgalom, valamint a higiéniai problémák miatt e **vásárok helye** a 19. század folyamán folyamatosan vándorolt a **belső területeiről a várospalánkon kívülre**. Az állatvásárok (ló és barom) helyének első térbeli megjelenítése a nemrégiben az OSZK állományában nemrég felfedezett¹⁵ 1752. évi várostérképen található. Kovács György térképész a Csapó utca második negyedébe (mai Vár utca és Rákóczi utcák közé) írta be a „Barom vásár” megjelölést, hozzá kapcsolódóan a betorkolló utcára (mai Rákóczi utca) helyezte a „Ló vásár”-t.

Az 1752. évi térkép részlete az állatvásárok terének megjelölésével, a Nagytemplomtól két háztömbnyire

(OSZK 452)

¹⁴ Gyimesi Sándor: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén. 1 A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve IX. 11-14.

¹⁵ Köszönet Papp Józsefnek, a Debreceni Mikrofilmtár vezetőjének, aki felhívta a figyelmemet erre a térképi bejegyzésre.

Egy másik, 1846-ra datált térképen már a lóvásártér kitelepítéséről szerezhetünk információt: „régii Lóvásár utca”-ként tünteti fel a térképen névtelen, az Egymalom utcától jobbra eső utcát, a mai Rákóczi utcát.¹⁶ A **termény vásár** általában az állatvásártér egy részén zajlott le, külön csak nagyon ritkán jelezték a térképeken: búzavásár, favásár, kolompérvásár, stb.

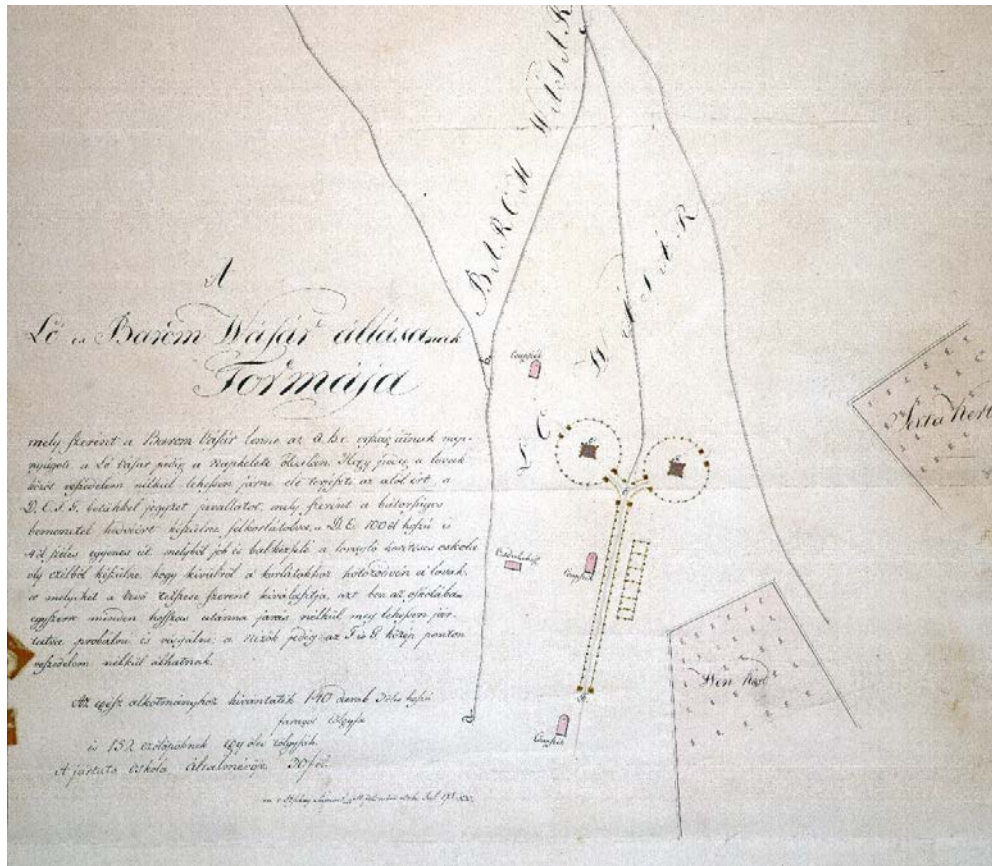
A 19. század első felére, ahogyan a debreceni vásáron árult termékek elemzése alapján készült munkák is kimutatták, a korábbi évszázadokban jelentős levantei, balkáni, Konstantinápoly felé és felől zajló áruforgalom jelentőségét veszítette, a város vásáranak vonzáskörzete némileg visszaszorult, az Erdély felől vagy Erdélyen keresztül zajló áruforgalom súlypontja áttevődött az állatvásárookra. A marha és sertés mellett főként a ló volt az, amit messzebb földről is ide hajtottak: Máramarosból, Mezőségről, Bonchidáról, sőt külföldről, például Bukovinából Csernovic környékéről is. Ugyancsak növekvő ütemet mutatott ezekről a vidékekről az állatbőrökkel való kereskedés.

A 19. század elejétől már évi 40-60.000-nyi juhot és 10-20.000-nyi sertést hajtottak a debreceni vásárookra. A növekvő forgalom, a birkák, sertések másféle terelési módja és egészségügyi megfontolásokból az állatvásárokat már a várospalánkon kívül, az északnyugati oldalon tartották meg. Egy 1829. évi térképen már „külső” baromvásárteret jelölnek (DVT-571) és 1833-ban is az állatvásár területének a megnagyobbítása céljából készítettek kéziratos térképvázlatot a Vénkert és a Sestakert külső részén elvezető út mentén, a város Hortobágy felőli oldalán.

---

¹⁶ HBML DVT-1167.

A „Ló és Baromvásár” területe Debrecenben 1833-ban, a városfalon kívül, észak-nyugatra, a Sestakert és a Nagyerdő szomszédságában

(HBML DVT-608)

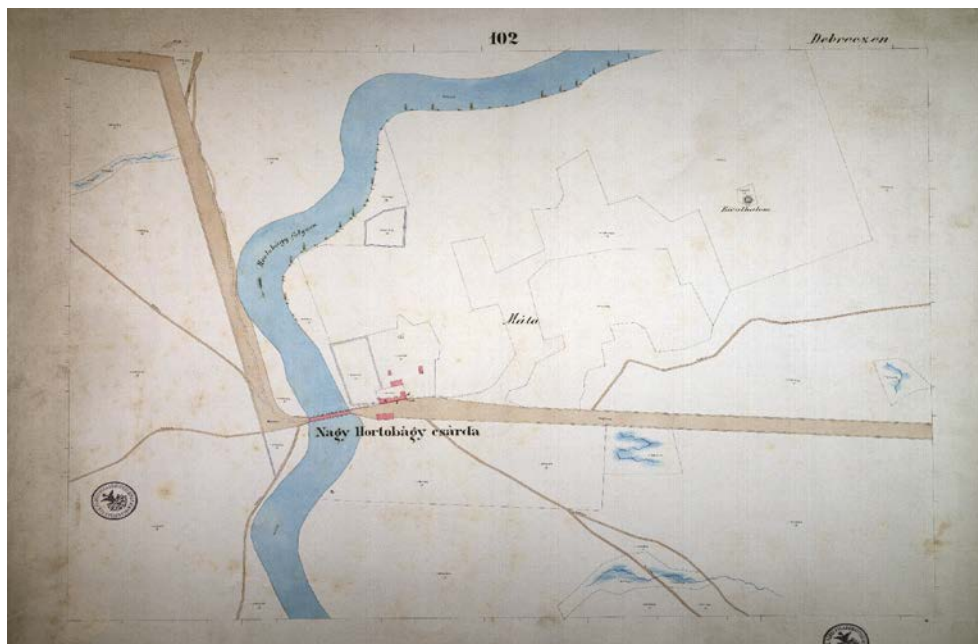
Az állatvásárokhöz kapcsolódott a nagybani terményvásár és a nagybani szénapiac, amelyeket e szoros kapcsolódás miatt legtöbbször nem is tüntettek fel a térképeken. Egy, a 19. század közepére kialakult állapotokat feltüntető térképen (HBML-Ny-029) mégis sikerült felfedezni a Külső Vásártértől észak-nyugatra húzódó területen, a szőlőskertek és a Hatvan utcai temető által közrefogott öblösödésben a 'Széna piacz' jelzését, a Hatvan utcai szőlőskert mögött pedig a szénapiac depójaként is szolgáló 'Széna Rakhely'-et. (Ahogyan a civis városban mondták, a 'kis mértékben' való széna-árúsítás megmaradhatott a városfalon belül, a központi piac egyik árucikkévé.)

Ugyanezen térképen fedezhető fel a város átellenes oldalán, a Szentanna utca végén, de még a lakott területen, a városfalakon belül a 'Szénpiac'.

A vásározók és vásárforgalom trendjei a forradalom előtti időszakban

A vásározóknak a körét egy megközelítésben kirajzolja a vásárok funkcionális vonzáskörzete. Más megközelítésben, a kiváltságrendszer jelölte ki, hogy ***kik és milyen módon vehettek részt a vásárokon.*** A nagyvásárok ugyanis a helyi és a városkörzeti lakosság ellátásán, valamint a távolsági és átmenő-közvetítő kereskedelmen túl fontos bevételi forrást jelentettek a kiváltságaival élő cívis városnak. Az 1693-as szabad királyi rangra emelő kiváltságlevelével megerősítette a régi gyakorlatra hivatkozva Debrecen vámszedési jogát. (GyimesiI.9.) Ez a jog a gyakorlatban kétféle vám szedésére is feljogosította a várost: a 'külső' a vámot a kiváltságos közösség határain belépők fizették a mátai hídnál – ez adta meg a nevéssé vált hortobágyi csárda és a kőhíd fontosságát.

A városhatáron beléptetés és egyben a külső vámszedés helye

(HBML-DVT-822-102)

A 'belső' vámot a város belterületére vagy a külső vásárterekre érkezőkre vetették ki. A belső vám tételei közül a 19. század első felében az átmenő forgalomra kiszabott díjak hozzávetőlegesen a bevétel egyötödét tették ki, míg a négyötödét a nagyvásárookra érkező szekerekre és eladásra szánt állatokra kivetett helypénz, valamint az állatok vásár idejére biztosított legeltetés legelőbére.

A vámtételeket a kiváltsággal rendelkezőkön kívül mindenki pontosan tartozott fizetni, ha árusítani akart a debreceni nagyvásárokon.

Vámmentesen vásárolhattak azonban a nemesek, a szabad királyi városok polgárai, a helyieket is beleértve, valamint jószomszédi viszony és a kölcsönösség okán a hajdúvárosok polgárai, a karcagiak és a Nagyváradtól keletre eső dombvidékről érkező ún. 'hegyköziek'. A visszaélések elkerülését célozva az előbbi okok miatt vámmenteseknek is kiadták a helypénzcédulát, hogy szükség esetén egyszerűen igazolhassák árusítási jogosultságukat. Gyimesi Sándor számításai szerint a vámmentességgel élők a vásári forgalom 20-25%-át is kitették. (UO.11.)

A belső vám bevételei, így ha nem is pontosan, de nagyságrendjében mutatják a debreceni nagyvásárok forgalmának trendjét és nagyságrendjét.

A 19. század első felében a debreceni nagyvásárok forgalma - erős hullámzásokkal az 1820-as és 30-as években - de fokozatosan növekedett. (grafikon8.+11.) A nagyvásárok forgalmának belső szerkezete a 19. század elején még mutatta a helyi vásárlóerő/kereslet iparcikk és fűszer-gyarmatáru iránti gyengeségét a élő állatokkal és nyers-termékekkel szemben. A kirakodó vásárok éves forgalmát a század elején mintegy háromszor meghaladta az állat- és terményvásárok forgalma. A század első felének trendszerű forgalomműködése mögött azonban jórészt az iparcikkek iránti kereslet fokozatos növekedése állt. Az 1830-as években a korábbi háromszoros túlsúllyal szemben már csak mintegy 20%-os volt többlete az állat- és terményvásárok forgalmának a kirakodó vásárokéhoz képest. Az 1840-es években a kirakodó vásárok forgalma újra hanyatlani kezdett, e mögött azonban már nem csupán a ciklikus gazdasági krízis hatását feltételezzük, hanem kisebb piacok szerepének a növekedését. És főként a nagybani kereskedelem szerkezetének átalakulását és a bécsi, pozsonyi és pesti nagyke-

reskedelmi vállalkozásokhoz kapcsolódó urbánusabb helyi értékesítési formák elterjedését és szerepük gyors gyarapodását is.

A nagykereskedelem és kiskereskedelem szétválásának egyik alakzata – az úri vásár

A 19. század első felében a közvetítő kereskedelemben korábban vezető szerepet játszó örmény kereskedőket a zsidó nagykereskedők fokozatosan kiszorították, a gyarmatárúk, a divatcikkek, iparcikkek vagy éppen a könyvek forgalmazásában a szerepük dominánssá vált.¹⁷ A nagykereskedelem átalakította a vásárok természetét is, közvetlen árusítást a nagykereskedők alkalmazottakon, megbízottakon vagy éppen kontraktor kiskereskedőkön keresztül végezték. A vásári árusítás mellett a nagykereskedők kialakították lerakataikat is. Vagy debreceni polgároktól bérelt belterületi raktárakban, vagy pedig a külső vásár területén bérelt sátozt alakították át tartós építménnyé, „kőbolttá”.

A 18. század folyamán a vásárokból csak személyes ismeretség alapján történt - a szokásos készpénzfizetés mellett - a hitelbe vagy „félpénzbe” eladás, a kiállított egyszerű „kontó”-t az ismerős iránti bizalom szavatolta, és persze a cívis város hatóságai is.

A 19. század elejétől vált jelentőssé az a **nagybani, minta utáni kereskedelem, hitel- és váltóügyletekkel kombinálva**, amelyet már egy kialakuló nagykereskedői kör és üzletfelek közötti intézményesült bizalom mozgatott. A városban és piackörzetében hiányzó árucikkek beszerzése és forgalmazása, a debreceni termékek távolsági kereskedelme, nagybani forgalmazása és a közvetítő kereskedelem fokozatosan szoros együttműködést alakított ki a cívis várost vezető gazdasági elit és a főként zsidó nagykereskedők, üzletemberek között. A kortársak által használt kifejezéssel az „úri vásár” egyfajta **premodern árutőzsde** szerepét töltötte be Debrecenben. Megváltozott a nagykereskedői üzletkötések módja mellett a **térhasználata, helyszíne** is. Míg a hagyományos „parasztvásár” a vásártéren vagy a vásárutcában folyt, a nagybani ügyletek már kerültek a sokadalmat, részben a **Bika vagy más belvárosi fogadóknál** bonyolí-

---

¹⁷ Dankó Imre: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII-XIX. század fordulóján. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 1. 143.

A Ghilányi fogadó ettől fogva zsidó nagykereskedők, üzletemberek és családtagjaik, személyzetük elszállásolására szolgált az év valamennyi napján. A bérleti szerződés teljesítésének biztosítékául a tulajdonosok ekkor már elfogadták egy másik zsidó üzletember, Katz Gergely kezességi nyilatkozatát, ilyen nyilatkozatot korábban csupán vagyonos nemesembertől vagy pedig telekkel-házzal bíró debreceni polgártól fogadtak el. A fogadó árendája megmaradt azután is, amikor 1836-ben a tekintetes cívis város az ingatlant bonyolult ügylet keretében a Ghilányi családtól magához váltotta, így annak területe nem Bihar vármegyéhez, hanem Debrecen városához tartozott.¹⁹

***

A heti és napi piacok szerepe és helye az 1840-es években

Az új nagykereskedelmi formák terjedése mellett a 19. század első felében növekedett Debrecenben a helyi keresletre és vásárlóerőre támaszkodó kisebb piacok szerepe, amelyek szerkezete tehát a következő volt:

- **Heti vásárok/** 'heti piac' (kedd, szombat) - a helyi lakossági igények (városkörzeti, városi) ellátási funkció
- **Speciális heti termékvásárok** – a kijelölt árusító napok kivételével a funkciója a heti vásárokéval többségében azonos
  - sertés, épületfa, deszka (hétfő)
  - tűzifa, szén, szalma, széna (szerda)
- **Élelmiszerárusítás/**'napi piac' (többségében minden nap) napi „élet”²⁰ szükségletek kielégítése, speciális élelmiszerek árusítása térben is szeparálva
  - 'halpiac' („Csík = Hal = Rák Piacz")
  - 'hagymapiac'

¹⁹ HBML IV.A.1011/k. rel.civ.750.1836.01-10., Jelentések 48/836.

²⁰ Debrecenben és környékén tágabb értelemben 'élet'-nek nevezték a napi megélhetéshez szükséges alapvető élelmiszereket, szűkebb és elterjedtebb értelmezése a kifejezésnek a kenyérsütéshez használatos gabonafélék és belőlük készült liszt, darálék. A közösségi szabályozás ezekre vonatkozóan erőteljesen különbözött a többi áruféleségre szabottaktól.

A város vezetése számára a kispiacok feladata elsődlegesen a helyi lakosság biztonságos ellátása volt, a szempont mögé szorult a piac működtetésére vonatkozó szabályozásban minden más. (Helyi adófizető kézművesek és őstermelők érdekeinek érvényesítése vagy szociális megfontolások, pl. özvegyek létbiztonsága.)

Ezért a piaci nap előtti estén már távolabbról is érkező árusokat ugyan beeresztették a városba, de csak a piaci napon kezdhették meg az árusítást. A piaci napon is azonban a rendtartások 9 óráig biztosították a debreceni polgároknak az 'elővétel'-t, mindenki más csupán akkor kezdhette meg a vásárlást, ha a debreceni polgárok már beszerezték a szükségleteik szerinti árumennyiséget. Az elővételi jog tekintetében a város egy kalap alá vette a debreceni polgárokkal az ugyancsak kiváltságos nemeseket, így szerették volna elkerülni a tekintetes Bihar vármegyével a konfliktus kialakulását. Kilenc óra után már a kispiacokon is szabad vásárlás, sőt, bármilyen kiváltsággal való visszaélést keményen büntettek.²¹ A helyi kalmároknak például tilos volt a vidékről beérkezett asszonyok saját előállítású termékét (dohány, vászon stb.) felvásárolni és haszonnal továbbadni. Az árfelhajtó közvetítő kereskedelem korlátozása az ellátás biztonsága érdekében a század első felében mindig felülírta a helyi adót fizetők érdekeinek érvényesülését.

A városi ellátás körén belül is különleges helyzete volt az alapélelmiszereknek, amelyet a rendtartásokban gyakran 'első szükségbeliek'-nek neveztek.²²

Az alapvető élelmiszerek csupán saját szükségletekre vásárlását a heti és napi piacokon egyenesen 10 óráig biztosították: „*Az élelemre valókat, sem kívül, sem belől a' Vásáron délelőtt 10 óráig – azoknak elvesztése büntetése alatt – nyereségre megvenni senkinek sem szabad, melynek árából a' vám megfizettetvén a' megmaradott rész 1/3-da a' Vám felügyelőé, 2/3-da pedig a béjelentőé lesz.*”

A kálvinista Rómában a városi élelmezés biztonságának oly hatalma volt, hogy a már említett 'első szükségbeliek'-hez sorolt élelmet még ünnep- és vasárnap, sőt az isten-

²¹ HBmL. IV.A. 1011/m. 901, 1011/n.5.

²² HBmL. IV.A. 1011/n.5.

tisztelet alatt is eltűrt volt árusítani. („*Ünnep és Vasárnapokon Isteni tisztelet előtt és alatt, minden élelemre valóknak árulása – az első szükségbelieken kívül tilalmas.*”²³)

A városi piacokra a század első felében egy cc. 40-50 kilométer sugarú ellipszis alakú területről szállították be a rendkívül változatos árutömeget. Ez a piaci vonzáskörzet északon Újfehértó, Hajdúnánás vonalától nyugaton Püspökladányig, dél felé Berettyó-újfaluiig, keleten pedig Érmihályfalva környékéig terjed ki. Az ebben az ellipsziszben lévő 25-30 település lakosság száma bő kétszeresét tette ki Debrecen népességének.²⁴

Mégis a fő beszállító - és persze vásárló is – a hatalmas határu Debrecen fél százezer lelket közelítő lakossága volt. A heti piacokon a nagyvásárok idején természetesen az állandó piaci vonzáskörzeten kívülről is érkeztek árucikkek, a helyi piaci árusítás 'nyerészkedő' közvetítő kereskedéssé válását azonban a város igyekezett korlátozni ezekben az esetekben is:

„*A kisebb kereskedők 's mester embereknek pedig, ide értvén a' helybeli kereskedőket, mester embereket is, az elő vásárban, a' Nagy kereskedőkkel együtt nem árulhatnak, hanem csak az elő hét végén szombaton kezdhetik el az árulást, 's ezt folytathatják a' következő egész héten.*”²⁵

Az ötvenezres fogyasztói nagyságrend növekvő vásárlóerővel olyan jelentős volt, hogy az 1830-as évektől bizonyos termékeket (vasáru, sáfrány, hamuzsír) már időszakonként heti piaci vonzáskörzettől távolabb eső vidékekről is beszállítottak.²⁶

A debreceni heti és napi piacon a városon kívülről jövők, ha megfizették az 'áruló czédula' díját a piaci rendtartás keretei között szabadon árusíthattak.

---

²³ HBmL. IV.A. 1011/n.5. 4. pont

²⁴ Dankó Imre: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII-XIX. század fordulóján. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 1. 146.

²⁵ HBmL. IV.A. 1011/n.5. 11. pont

²⁶ Gyimesi Sándor: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén. 2. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve X.133

A cívis város lakosainak az árusítása azonban jóval szabályozottabb volt. A 19. század első felének első évtizedeiben 1000-1300 fő fizetett helypénzt a átlagban hetente a debreceni piacokon. Ezek többsége azokból került ki, akik városi kispiacok vonzáskörzetéből jött. Hiszen nem fizettek helypénzt – a nagyvásárokéhoz hasonlóan – a városban lakó nemesek, a hajdúvárosiak és mindazok a debreceni lakosok, akik saját termékeiket árulták vagy azok a hivatásos piaci árusok és kofák, akik mesterségük után rótták le az adót.²⁷

Az 1830-40-es években egy másfél évtizednyi lanyha visszaesés után újra növekedési pályára állt a debreceni piacok forgalma, a helypénzt fizetők száma most már tartósan másfél ezer közelébe emelkedett. Mivel a helyiek – a szélesebb értelemben, határaival együtt vett Debrecen díjfizetési mentességgel rendelkező lakosai – száma rendszeresen meghaladta a kívülről jött árusítókét, hetente 2500-3000 főre becsülhetjük a város piacain átlagosan megforduló árusok számát.²⁸ A városlakók helypénzfizetési mentessége természetesen nem jelentett teljes szabadosságot. A város – az alapvető ellátási biztonság szempontjain túl – e területen már több szempontot is figyelembe kellett veyen, sokszor ütköztetve és egyeztetve őket. Az egyik fontos szempont volt a városlakók egyes csoportjainak adófizetését is megalapozó létbiztonság. A saját 'polgári' mesterségük körében előállítottak árusítása mellett lehetőséget adott a város szabályozása, hogy a mesteremberek feleségei legalisan árusíthassák a járulékos termékeket: molnárfelések árusíthattak kását, mészárosok és hentesek feleségei zsirt, kolbászt, tepertőt, belet stb. Rajtuk kívül azonban mindenkinek termékcsopontonkénti szerveződésű 'áruló társágokba' kellett tartozni. Ezek a főként asszonyokból álló társaságok időszakonként vezetőt – gazdaasszonyokat – választottak, akik gondoskodtak az adók beszédéséről, az árusítás rendjéről és az áruk minőségéről. Ha vita támadt a tagok között – elég gyakran előfordult – saját hatáskörükben igazságot tettek, akár büntethettek is, a bírságok mellett előfordult rövidebb időszakokra való eltiltás is az árusítástól. Így a városnak kevésbé volt gondja a taxa beszédése, a rendzavarás is csak súlyo-

---

²⁷ Gyimesi Sándor: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén. 2. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve X.133.

²⁸ HBmL IV.A.1013/I/b.27., HBmL IV.A. 1011/n. 5., Gyimesi II. 133, 151.

sabb esetben került a vásárbíró elé. Az önszabályozó kisebb közösségek működtetése ezen a területen is jól igazodott a cívis város hagyományaihoz.

1821-ben, a krízis időszakában 44 piaci társaság működött Debrecenben és csupán az aktív, adófizető tagjaik száma 693 fő volt. Az 1840-es évekre az árus társaságok tagjainak száma ezer fő körül mozgott.²⁹

Ilyen nagyszámú árus, kofa már több alkalommal felvetette a társaságokba felvehető tagok létszámának korlátozását is, vagy korábban nem alkalmazott rotációs módszereknek a bevezetését: például naponkénti vagy hetenkénti váltást az árusításban.³⁰

De a sokaság a szabályszegések gyarapodását is magával hozta. Szinte évtizedenként született városi rendelkezés a kofák „csalárdságának” megakadályozására és szankcionálására. A család trükkök közé tartozott a piaci rendtartás arra vonatkozó pontjainak áthágása, amelyek az élelmiszerek nyereszkes célú felvásárlására vonatkoztak: a piacokra érkező falusi emberektől már a palánkon kívül felvásárolták az aprómarhát és az „élelemre tartozó portékákat” egyben és lealkudott áron, majd két-háromszoros áron adták tovább a piacon. Az így szerzett áruk elkobzásán túl pénzbüntetés, ismétlődés esetén pedig az árulók közül „kicsapatás” lehetett a szigorú következménye a kofai csalárdságnak.

A korlátozásokkal ellentétben a város vezetése külön gondot fordított arra, hogy az árus társaságokba való felvételnél kiemelt szempont legyen azoknak a támogatása, akik betegség vagy megözygyülés miatt más kereseti forrásra nem számíthattak.

Egészében az 1840-es évekre ezres létszámú debreceni piaci árus-kereskedő réteg a vonzaskörzetből jövőekkel együtt az „aprólék” kereskedelemben hatalmas árumennyiséget mozgatott és biztosította

a helyi lakosság élelmiszer és háztartási szükségleteinek a biztonságos kielégítését, ezen a funkción túl azonban nem igazán terjeszkedett túl. Háttere a tradicionális mezőgazdálkodás vagy kézművesség volt, szerény vagy módosabb megélhetést biztosított, vagyonképzés, tőkefelhalmozás bázisául azonban igen kevésé szolgálhatott.

---

²⁹ HBmL IV. A. 1011/n.1., 1013/f.9., 1013/a.121.

³⁰ Gyimesi Sándor: *Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén.* 2. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve X.135.

Ahogy tapasztalhattuk, a 19. század közepéhez közeledve a nagyvásárok, a kirakodó valamint az állat- és terményvásárok és a hozzájuk kapcsolódó nagybani nyerstermék-piacok (pl. széna) teljes egészében a várospalánkon kívülre kerültek. A belső városban, a palánkon belül csupán **a lakosság napi-heti ellátásában nélkülözhetetlen és megszokott termékek árusítása** és a **kisebb (heti, napi) piacok** maradhattak.

A speciális heti termékárusítási alkalmak nevét a cívisek a vásár szóval illették (szalmavagy széna-, épületfa vásár, sertésvásár stb.), de az árusítás helyének megjelölésekor következetesen a 'piac' kifejezést használták. A heti piacok az 1840-es évekre fokozatosan átvették növekvő helyi és piackörzeti igények kielégítésében a nagyvásárok szerepkörének egy részét is, főleg amelyek a vásári rendtartások szerint a nagyvásárok második hetében, az „elővásár” után kerülhettek sorra.

A belső városban a 19. század első felében lezajlott piaci szakosodás és szerepváltások után a főutcán, a Nagytemplom és a Városháza közötti hagyományos központi területen maradt meg tartósan és intézményesen a piactér, amit a polgárok hangsúlyosan a „Város Piattzá”-nak neveztek.

Egy 1840-45. között keletkezett piaci rendtartási irat alapján rekonstruálhattuk a város központi piacterének kiterjedését, tagolódását a rendszeresen árusítók és meghatározott áruféleségek számára biztosított helyek megjelölése alapján:

A város központja és a piactér kiterjedése a 19. század közepén

(HBML DVT- 264-150)

Honnan valók?	Mit árultak?
1. böszörményiek	'apró marhát', 'életet'
2. derecskeiek	hagymát, káposztát, zöldséget, szitát, gombot
3. (püspök-)ladányiak	'életet', sajtot, szalonnát, sertéshúst, juhfagygyút, kenyeret, (z)'semjét', kalácsot, főzeléket,
4. nádudvariak	fazekasárut
5. rimaszombatiak	fazekasárut
6. nagybányaiak	gyümölcsöt, gubát
7. 'kunságiak'	'apró marhát'
8. 'tiszahátiak'	gyümölcsöt, dohányt, abroncsot, fazekasárut
9. 'külföldiek'	'életet'
10. helybeliek	
<ul style="list-style-type: none"> • polgár- és szekeres gazdaasszonyok 	kását
<ul style="list-style-type: none"> • gazdaasszonyok 	gyümölcsöt, csirkét, tyúkot, tojást komlót, kását, túrót, tejfelt, tejet, kolbászszírt, tepertőt
<ul style="list-style-type: none"> • kofák (apró marha- és életárusok, zöldség- és gyümölcsárusok, főzelékesek) 	zsákos 'életet', zabot, árpát, krumplit, búzát, hagymát, kenyeret, zselét, kalácsot, főzeléket, apró marhát, lisztet, tojást, tésztát, pecsenyét, kocsonyát 'nagy számmal'
<ul style="list-style-type: none"> • tajigások 	vegyes
<ul style="list-style-type: none"> • kalaposok 	kalapot
<ul style="list-style-type: none"> • szűr- és váltószabók 	szűr, új ruhát

<ul style="list-style-type: none"> • kézművesek (asztalosok, kö-télverők, szítások, gombosok, abroncsosok, fazekasok, főkötősök, szíjjártók, bádigosok, gyertyások) 	fésűt, cserépedényt, pipaszárat és pipát, 'hüvejes' kést, könyvet, főkötőt, asztalt, ágyat, ládát, gyertyát, abroncsot, kötelet, gombot, szitát
<ul style="list-style-type: none"> • zsidóárusok 	'minden féle oltska holmit', ócska ruhát és csizmát, ócska vászon ruhát(!), könyvet
<ul style="list-style-type: none"> • 'szegény festők' 	festményeket(?)
<ul style="list-style-type: none"> • egyéb helybeliek 	
<ul style="list-style-type: none"> ○ sertés- és lúdkopasz-tók, bárány- és borjúnyúzó 	juhbőrt és bundát, sertéshúst, marhabelet, szalonnát, juhaggyút...
<ul style="list-style-type: none"> ○ tűzifa-, széna- és szalmaárusok 	tűzifát, szénát, szalmát 'kis mértékben' *
<ul style="list-style-type: none"> ○ kenderesek 	kendert 'csomóstul'
<ul style="list-style-type: none"> ○ dohányosok 	dohányt
<ul style="list-style-type: none"> ○ dinnyések 	dinnyét

*(nagyobb tételben a szénpiacon és a szénapiacon)

A forradalom előtti évtized piaci árusítási rendje és a termékek valamint a rendszere-sen árulók listája is megerősíti azt, hogy a város és környéke napi szükségleteinek ellá-tásában a legfontosabb tényező önmaga, a saját határain belülről származó termékek voltak. A szűkebb vonzókörzetből származó áruk inkább kiegészítették vagy szélesít-tették a város határain belül előállított áruválasztékot.

***

A város helyi fogyasztási igényeinek kielégítésében volt még egy sajátos - forgalmában sem elhanyagolható – árusítási módozat: a vásár- és piactéren vagy üzleten kívül kötött kereskedés, a **házaló kereskedelem**.

Debrecenben is a házalás hagyományosan elsősorban a vásárookra felhozott, de megmaradt áruk értékesítését szolgálta – a város megtűrte majd szabályozva engedélyezte. Debrecen szabad királyi városi kiváltságaira épülő gyakorlatából fakadt, hogy lakott belterületére – a belső városba – az 1840. évi 29. tc. megszületése előtt nem engedélyezte a zsidó felekezetűek betelepítését. Az 1840 előtti félszázadban a regionális piaci szerepkörű debreceni vásárokhöz és a közvetlen lakossági fogyasztáshoz kapcsolódva nagykereskedők, vásárosok, árendátorok és házalók személyében ismerkedett meg Debrecen polgársága a zsidósággal. A város vezetése egyrészt kiváltságaira támaszkodva ragaszkodott a betelepítési tilalomhoz, amíg az lehetséges volt. Másrészt több okból is (árenda bevételek, a város biztonságos ellátása, a debreceni termékek távolabbi forgalmazása a zsidó nagykereskedők révén, a városi kézművesség nyersanyaggal – főként bőrrrel – való ellátása) egyre erősebben érdekeltté vált a zsidó üzletemberekkel, kereskedőkkel való együttműködésben.

Ez hívta életre a „kint is – bent is” megoldásként a zsidó kereskedők beköltözését egy Debrecen közeli településre, Hajdúsámsonba.

A Bihar vármegyéhez tartozó község többféle módon is különleges kapcsolatban volt Debrecennel.

Távolsága a korabeli debreceni belterület határát jelentő Csapó utcai városkaputól mindössze 13 kilométert számlált, ahogyan a helybeliek mondták, nem volt csak egy *'kis járóföldnyi'*, amit korán kelve, napkelteig meg lehetett tenni, és a nap végeztével is vissza lehetett térni annyi idő alatt, amíg a nap nyugovóra tért.

A közelség mellett erősítette a sajátos kapcsolatot, hogy a sámsoni jobbágytelkek közel fele Debrecen város földesúri tulajdona volt, a sámsoni birtokosság többsége természetes joghatóságként ismerte el nem csupán ezekkel kapcsolatos ügyeiben Debrecen, de a sámsoniak más ügyleteikkel – kölcsönök, váltóügyletek, vásári bonyodalmak – is a város hatóságaihoz fordultak. Ugyanakkor a város vezetői is *'belviszonynak'* tekintették a sámsoniakhoz fűződő kapcsolatukat, rendszeresen árendáltatták számukra nem csupán a községhez tartozó földesúri járandóságait, de a közeli puszták és erdők (Pl. Nagycsere, Haláp) haszonvételeit is rendszeresen bérbe adták a sámsoni közbirtokosságnak vagy sámsoni gazdáknak, üzletembereknek.

Hajdúsámsonban megtelepedő zsidó családokról már a 18. század végi nagy bevándorlási hullámok előttről találhatók források.³² A legkorábbi megtelepedések talán nem hozhatók egyértelműen kapcsolatba Debrecennel, megjelenésük nem jelentett eltérést más Bihar megyei betelepülések jellegzetességeitől. A sámsoni zsidó lakosság gyors gyarapodása a 18. század utolsó harmadában indult meg oly mértékben, hogy 1774-ben már a hitközség megszerveződéséről is szólnak a források – ez a változás már egyértelműen a sajátos „*debreceni kapcsolatnak*” köszönhető. Ekkortól a Sámsonba költöző zsidókat elsődlegesen a felfutó debreceni heti vásárokon jelentkező igények kielégítése és a civis város házaló kereskedelmi lehetősége vonzotta. 1839-ben az öszeírások szerint már 418 zsidó lakost találtak a községben, a családfők foglalkozása többségében házaló volt. A sámsoni zsidókat szinte debreceniekként kezelték, nekik jogukban állt a piaci napokon a város házaiba bekopogtatni és árujukat a lakosságnak közvetlenül eladni. Rájuk is vonatkozott ugyan, hogy napkeltétől napnyugtáig tartózkodhattak Debrecen zárt belterületén, azonban éppen e rendelkezés hozta őket szinte monopolhelyzetbe a távolabbi településekről bejárókkal szemben. Valójában az ötvenezer lakosú és többszintű regionális kereskedelmi központként működő város üzleti forgalma és a belterületen lakás tilalma egyszerre emelte Sámson egyfajta sajátos debreceni megtelepedési hídfőállássá, sajátos „*kényszerű előváros*”-sá a zsidó kereskedők számára.³³ Ez a többlépcsős letelepedési alakzat nem volt ritka Nyugat-Európa középkori kiváltságaikból kibontakozó városaiban sem, és különféle változataiban a 18. század végi, 19. század eleji Magyarországon sem.³⁴

³²A Hajdú-Bihar megyei zsidóság történetének levéltári forrásai. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 29. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 1997.

³³Prepuk Anikó: Az első zsidók Debrecenben. Remény, 3. évfolyam (2000) 3. szám. 39-42.

³⁴Hasonló hídfőállás jellegű alakzatra hívja fel a figyelmet idegen kereskedők betelepülési folyamatában Derek Keene London, Köln vagy éppen Regensburg esetében. Derek Keene: Introduction. Segregation, Zoning and Assimilation in Medieval Towns. In.: Derek Keene-Balazs Nagy-Katalin Szende(ed.): Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Group sin the Medieval Towns of Central and Eastern Europe. 5-6. Hazai hasonló betelepülési alakzatok : Csíki Tamás: A zsidóság városokba településének és gazdasági térfoglalásának néhány sajátossága Észak-, Északkelet-Magyarországon. Történelmi Tanulmányok. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek évkönyve. Miskolc, 1999. <http://mek.nif.hu/02000/02097/html/csiki.htm>,

Pest esetében: Ladányi János: A zsidó népesség térbeli elhelyezkedésének változásai Budapesten 1870 és 2000 között. In.: Kovács András (szerk.): Zsidók a mai Magyarországon. Budapest, 2002. 77-100.

VALUCH TIBOR

Lakni valahol, lakni valamiben...

*A lakásviszonyok átalakulásának néhány jellegzetessége Magyarországon
a rendszerváltást követő évtizedekben.¹*

I. Bevezetés

A XX. század második felében - a hétköznapi élet egyik legfontosabb feltételrendszerét jelentő lakáskörülményekben - elsősorban a lakásminőség tekintetében jelentős változások történtek. Az időszak egészére jellemző általános tendencia: a lakások és házak száma emelkedett, alapterülete növekedett, komfortfokozata általában javult. A rendszerváltozás után a komfortszint emelkedése általában folytatódott, de az egyes társadalmi csoportok lakás-viszonyai jelentős mértékben újradifferenciálódtak, a felső és az alsó társadalmi rétegek közötti különbségek ezen a téren is igen jelentősen növekedtek.

A tömeges állami lakásépítések nyolcvanas évek második felében gyakorlatilag megszűntek. A kilencvenes években már nem épült több "egyen-panel" épület, illetve megjelentek a „humanizált panelházak,” amelyeket a korábbinál kevesebb emelet-számmal, a sátoztetővel, a tetőtér beépítésével, és a korábbinál gazdagabb formakincs-csel próbáltak esztétikusabbá és élhetőbbé tenni, többek között Budapesten, a káposztásmegyéri lakótelepen, Debrecenben a Vezér utcai lakótelepen. Kísérletek kezdődtek a paneles technológiával épülő családi házak meghonosítására is. Erre Debrecenben, Szegeden, Szolnokon és Budapesten találhatók példák. A szegényes formakincsű házigyári lakásépítést az nyolcvanas-kilencvenes évtized folyamán felváltotta az egyéni igényekre figyelő magán- és társasházi lakásépítés, a lakótelepek helyett a családi házakat építettek. A nyolcvanas évektől bontakozott ki a nagyvárosi, modellként a két há-

---

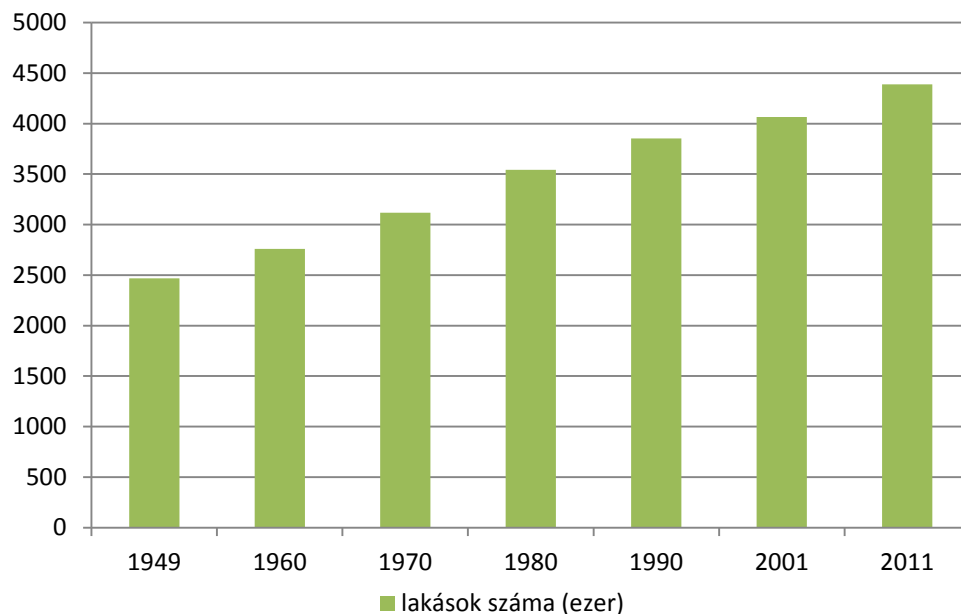
¹A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlik. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg a Szentágotthai János Tapasztalt Kutatói Ösztöndíj program keretében.

ború közötti nagypolgári mintákat követő, villaszerű-formákat előtérbe állító lakóház-építéset, ami a kialakuló új középosztályi, és jómódú társadalmi csoportok egyik legfontosabb önreprezentációs – időnként ijesztően ízléstelen formavilágot megvalósító - eszközévé vált. Jelen tanulmányban a lakásépítés és lakásminőség változásainak néhány jellegzetességét igyekszem bemutatni.

II. A lakásépítés jellemzői a XX. század végén és az ezredfordulón

Az ötvenes évek nehézségeit követően a lakásépítés 1960 és 1990 között dinamikus növekedést mutatott. Ebben a periódusban az ezer főre jutó új lakások száma elérte a 9-es értéket, ami átlagosan évi 80-100 000 új lakás építését jelentette. A második világháború után a hazai lakásépítés csúcséve 1975 volt, ekkor ezer lakosra 9,4 új lakás építése jutott, 1990-ben viszont már csak 3,9. A nyolcvanas évek első harmadától a lakásépítések száma a gazdasági válság következtében ismét visszaesett.

A lakásállomány alakulása Magyarországon 1941-2011 között

Forrás: Népszámlálás, 2011. 3. kötet. Országos adatok. Budapest, KSH. 2013.

1949 és 1990 között Magyarországon a lakások száma 62 %-kal emelkedett. Egyes időszakokban az előirányzott lakásépítési számot elsősorban azért sikerült elérni vagy meghaladni, mert a lakosság egyes csoportjainak lakásépítési hajlandósága jelentősen emelkedett. Az állami lakásépítés mind mennyiségileg, mind minőségileg elmaradt a magánérs építkezések színvonalától.

A lakásépítéshez használt anyagok között fokozatosan háttérbe szorult a vályog, általánossá váltak a téglából épített házak, a panel-betonelemeket főként 1960 után alkalmazták. 1949-ben a lakóépületek 40 %-a alapozás nélküli vályog, sár vagy vert föld falazatú volt, 1990-ben már csak 9 %-a. Az 1990-es lakásállomány 67 %-a 1945 után épült, ami jól mutatja a félévszázad alatt végbe ment átalakulást.

A rendszerváltást követő években a lakásépítés mérséklődött, majd az ezredforduló időszakától lakásépítési konjunktúra bontakozott ki, ami 2005-től ingadozásokkal tarkított csökkenésbe ment át. 2011-ben a felépített közel 13 ezer lakás kevesebb, mint egyharmada volt a csúcst jelentő 2004. évinek (44 ezer). A legerőteljesebb visszaesés 2010-ben és 2011-ben volt, ekkor 35, illetve 40%-kal kevesebb lakás épült az előző évinél. A statisztikai adatok szerint a két világháború közötti gazdasági válság éveiben és a II. világháborút követő nehéz gazdasági körülmények között sem épült ilyen kevés lakás az országban.

III. Lakásminőség és társadalmi egyenlőtlenségek

A lakásviszonyokban is kifejeződő egyenlőtlenségek a szocialista korszakban nemcsak mindvégig érzékelhetőek maradtak, hanem jelentős mértékben növekedtek. A rendszerváltás után ez a differenciálódási folyamat még jobban felgyorsult. 2005-ben² Magyarország lakásainak száma 4 millió 173 ezer volt, 2,7 százalékkal több, mint 2001-ben. A lakásállományon belül a lakott lakások részaránya ugyanezen időszakban

---

² Részletes lakásadatok továbbra is a 2005-ös mikrocenzus révén állnak rendelkezésre, ezért elsősorban erre támaszkodom. A 2011-es népszámlálás országos adatokat közlő kötete ennél kevésbé részletes adatokat közöl, ennek ellenére, ahol lehetőség volt ezeket is igyekeztem felhasználni.

91,6 százalékról 94,4 százalékra nőtt, számuk meghaladta a 3 millió 937 ezret. Ennek legnagyobb része (32 százalék) a községekben található, 20–20 százalékkal részesedtek a megyei jogú városok, illetve a főváros, a fennmaradó 28 százalék pedig a többi városban volt. A lakott lakások több mint 200 ezres növekedése és a megfigyelhető népességfogyás együttesen javította az átlagos, lakásonkénti laksűrűségi mutatót, amely így 2,67-ről 2,51-re mérséklődött. Az országos átlagon belül településtípusonként lényeges különbségek adódnak. Az átlagnál kedvezőbb a helyzet a nagyvárosokban: száz lakott lakásra Budapesten 213, a megyei jogú városokban 240 lakó jutott. A többi város és a községek területén az értékek magasabbak voltak, ám közöttük kisebb a különbség: a városokban 262, a községekben 272 a mutató értéke.

A lakásállomány, a lakott lakások, a lakások lakói és a laksűrűség, 1970–2011

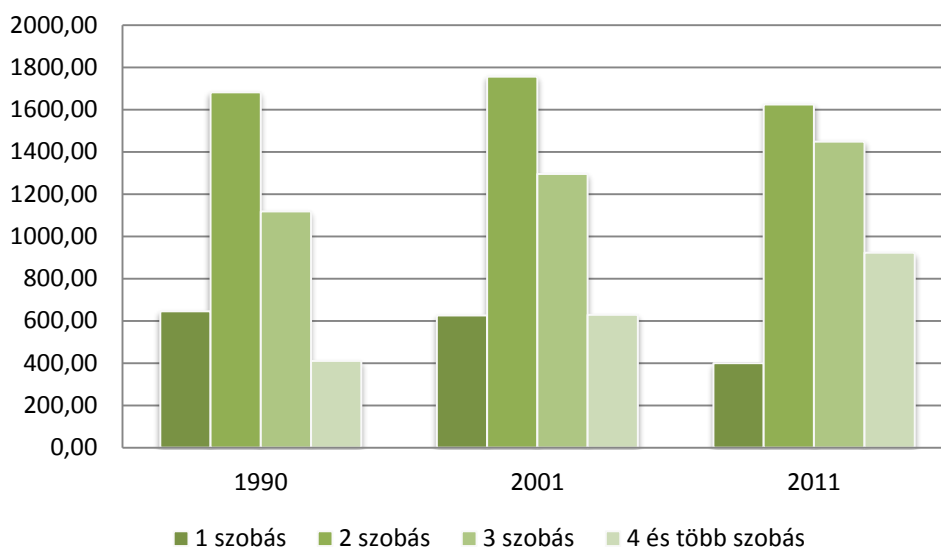
Év	Összes lakás		Lakott lakások		Lakások lakói (ezer)	100 lakott	
	száma (ezer)	az előző népszámlálás százalékában	száma (ezer)	az előző népszámlálás százalékában		lakásra	szobákra
						jutó lakó	
1970	3118	113,1	3034	111,9	9925	327	199
1980	3542	113,6	3417	112,6	10349	303	151
1990	3853	108,8	3688	107,9	10119	274	115
2001	4065	105,5	3724	101,0	9933	267	103
2005	4173	102,7	3937	105,7	9886	251	95
2011	4390	109,5	3912	99,4	9717	248	93

Forrás: Mikrocenzus, 2005. Budapest, 2007. KSH. és Népszámlálás, 2011. 3. kötet. Országos adatok. Budapest, KSH. 2013.

A laksűrűségi viszonyokról kapott képet finomíthatjuk, ha a szobák számára vetítjük a lakók számát. A lakott lakások 100 szobájára jutó lakók száma is kedvezően változott: a 2001. évi 103-ról 95-re csökkent. Az országos átlagnál alacsonyabb a megyei jogú városok mutatója (94), a fővárosé jóval kedvezőbb (88), a többi városban és a községekben kissé magasabb (96, illetve 97). Eszerint – látszólag – minden szobának csak legfeljebb egy lakója van. A laksűrűségi viszonyokról pontosabb képet alkothatunk, ha

azt vizsgáljuk, hogy a lakott lakások egy-egy szobájára hány lakó jut. Eszerint 2 millió 830 ezer lakásban (a lakott lakások 72 százalékában) szobánként legfeljebb egy lakó él. 955 ezer (24 százalék) azon lakások száma, ahol egynél több, ám legfeljebb két személy jut egy szobára, a maradék 153 ezer lakásban (4 százalék) pedig szobánként kettőnél több személyt találunk, ami már relatíve zsúfoltnak tekinthető. A hazai gyakorlatban a szobánkénti két személy még elfogadható laksűrűségnek számít. Ennek alapján az egyszobás lakást 3, a kétszobást 5, a háromszobást 7 lakóval stb. már zsúfoltnak lehet tekinteni. A mikro-cenzus szerint a lakott lakások 4 százaléka (156 ezer lakás) tartozik ebbe a kategóriába. Ezekben a lakásokban a lakók 8 százaléka, több mint 825 ezer személy él, az átlagos laksűrűség lakásonként az átlagos laksűrűség lakásonként 5-nél több, így jogos a feltételezés, hogy ebben a körben sokan elégedetlenek a lakáskörülményeikkel.

A lakásállomány alakulása szobaszám szerint 1990-2011

Forrás: Magyarország 1989-2009. Budapest, 2010. KSH.,
a 2011. évi népszámlálás összefoglaló adatai, Budapest, 2013. KSH.

A lakott lakások nagyságát szobaszám szerint vizsgálva a kilencvenes és a kétezres évek során nagyságrendileg lényeges változás nem történt. Továbbra is a kétszobás lakások aránya a legmagasabb (39,5 százalék), a nagyobb (három- vagy annál többszobás) lakások együttesen viszont már abszolút többséget (50,4 százalékot) képviselnek. A településtípusok szerinti adatok is többnyire az országoshoz közelálló arányokat mutatnak. A települési hierarchiában a fővárostól a községek felé haladva a kisebb (egy- és kétszobás) lakások aránya általában csökken, a nagyobbaké pedig növekszik. A teljesség igénye nélkül néhány, az általánostól eltérő értéket mutató adat: az egyszobás lakások aránya a fővárosban 19,2 százalék, ez az országos értéknek (10,1 százalék) csaknem kétszerese, ez nyilván egyfajta történelmi örökség is, amellet hogy a főváros lakállományának súlya természetesen meghatározó az országban. A kétszobás lakások aránya a megyei jogú városokban 6 százalékponttal múlja felül az országos értéket (39,5 százalék), a községekben közel 5 százalékkal elmarad attól. A háromszobás és az annál nagyobb lakások aránya Budapesten 6, illetve 5 százalékponttal kisebb az országos értéknél, a községekben viszont mindkét érték jóval magasabb (6, illetve 3 százalékkal). Az adatokból az is jól látható, hogy minimálisan 100-110 ezerre tehető azoknak a lakásoknak a száma, ahol a szobánkénti lakó száma meghaladja a 3 főt, ezen belül 70 ezernél valamivel nagyobb azoknak a lakásoknak a száma, ahol egy szobában minimum négyen éltek. Összességében laksűrűség szempontjából a legkedvezőtlenebb helyzetben levő társadalmi csoport létszáma minimálisan félmillió főre becsülhető.

A lakott lakások szobaszám és lakószám szerint 2005-ben (db)

Szobaszám	összesen	1-2	3-4	5-6	7-8	9-X	Lakás lakónépesség nélkül
		személlyel					
1	396268	308098	51653	9175	1508	292	25560
2	1556415	1050044	402321	59734	5848	2223	36245
3	1315178	622887	531185	120132	14774	5087	21113
4-X	669379	189996	324668	120414	17752	50256	11293
Összesen	3937258	2171025	1309827	309455	39882	12858	94211

Forrás: Mikrocenzus, 2005. Budapest, 2007. KSH.

A lakott lakások nagyságának a szobaszámnál pontosabb ismérve a lakás-alapterület, amelynek országos átlagértéke 2005-ben és 2011-ben is egyaránt 78 négyzetméter volt. Ez 2001-hez viszonyítva 3 négyzetméter növekedést jelent, ami nem jelentős mértékű fejlődés. A lakásépítés céljai részlegesen megváltoztak, fokozatosan előtérbe kerül(t) a minőségi igények kiszolgálása, ami a lakás-alapterület megnövekedésében is megmutatkozik. A lakott lakások alapterület szerinti kategorizálásában 2001-ben még az átlagot magában foglaló nagyságcsoporthoz (60–79 m²) volt a legnagyobb (23 százalék), a 2005-ös adatok szerint azonban már a 100 m²-nél nagyobb lakások aránya a legmagasabb (25 százalék, 980 ezernél több lakás). Ebben nyilván szerepe van annak, hogy a kétezres évek elején kisebb lakásépítési boom bontakozott ki. A lakott lakások alapterülete szerint a fővárosban és a megyei jogú városokban a 60 m²-nél kisebbek részaránya a legmagasabb (56, illetve 50 százalék), a többi városban és a községekben pedig a 60–99 m² közöttieké (45, illetve 50 százalék). A 100 m²-nél nagyobb lakások arányszáma a települések nagyságával ellentétesen növekszik, a budapesti 11 százalékról egészen a községek 37 százalékáig. Ezeknek az adatoknak az értékelésénél ismét nem hagyható figyelmen kívül a lakásállomány településtípusonkénti megoszlásának a sajátossága.

2011-ben a lakott lakások 9,1 százaléka egyszobás, 37 százaléka kétszobás, 33 százaléka háromszobás és 21 százaléka négy és annál több szobás volt. A nem megyeszékhely városokban és a községekben a többszobás lakások aránya magasabb, mint a megyeszékhelyeken és a megyei jogú városokban. Az egyszobás lakások aránya Budapesten 17 százalék, 8 százalékponttal magasabb az országos átlagnál, a megyeszékhelyeken, megyei jogú városokban az átlag közeli 9,3 százalék, a többi városban és a községekben már csak 7,2 és 5,7 százalék. A kétszobás lakások aránya is Budapesten, a megyeszékhelyeken, a megyei jogú városokban magasabb az országos átlagnál. A többi városban három és annál több szobás a lakások több mint fele, községekben több mint 60 százaléka.

A lakott lakások átlagos alapterülete 2011-ben 78 négyzetméter volt, 3 négyzetméterrel több, mint a 2001. évi népszámláláskor. A lakások alapterületének változásában – ugyanúgy, ahogy a szobaszám növekedésében – az újonnan épített, nagyobb lakások

hatása látható. A kisebb alapterületű lakások aránya csökkent, a nagyobb alapterületű lakások aránya nőtt. Különösen figyelemre méltó a legnagyobb, 100 m²-nél nagyobb alapterületű lakások arányának növekedése. Napjainkban már minden negyedik lakás ebbe a kategóriába tartozik.

A lakások felszereltsége, közműekkel való ellátottsága a kétezres évek első felében javult, ám az 1990–2001 közötti időszakban elért magas, a közcsatorna és a hálózati gáz kivételével 90 százalék körüli értékekről nyilvánvalóan lassuló ütemben lehet továbblépni. Nagyobb fejlődés csupán a közcsatornával és a hálózati gázzal való ellátottság esetében figyelhető meg: az előbbieket aránya 10, az utóbbi 5,5 százalékkal nőtt 2001 óta. A közcsatorna-fejlesztés a vízöblítéses WC-vel ellátott lakások számában is megmutatkozik, utóbbiak aránya szűk félévtized alatt 4 százalékkal lett magasabb. A lakott lakások többségében (57,7 százalékában) központos fűtési rendszer működik, ez 3 százalékpontos fejlődés 2001–2005 között. A bérelt lakások felszereltségének arányszámai lényegében azonosak a lakott lakásokra érvényes mutatókkal, általában mindössze 1–2 százalékos eltérés tapasztalható, mégpedig a lakott lakások javára.

A komfortosság³ is mérsékelten javult. Az adatok szerint a jobb minőségű, magasabb komfortfokozatú lakások száma és aránya emelkedett. Az összkomfortos lakások részesedése 2001–2005 között 4 százalékkal nőtt, a komfortos kategória is bővült, a változás azonban 1 százalékon belül maradt. Az alacsonyabb komfortfokozatú lakások arányai visszaesést mutatnak, közülük a komfort nélküliek hányada esett vissza a legjobban: 3 százalékkal. Az adatok értelmezéséhez azonban hozzá kell fűzni, hogy a kétezres években szinte kizárólag összkomfortos lakások épültek, amíg a megszűnő lakások többsége alacsony komfortfokozatú volt. A lakásállomány növekedését

---

³ A KSH által használt meghatározás szerint összkomfortos a lakás, ha rendelkezik legalább egy 12 m²-nél nagyobb lakószobával, főző- és fürdőhelyiséggel, WC-vel, központos (táv-, központi, cirkó) fűtéssel fűthető, továbbá biztosított a villany-, víz-, melegvíz- és csatornaellátottság. A komfortos lakások a fűtés módjában különböznek az összkomfortosaktól: nem központos, hanem helyiségenkénti fűtésűek. A félkomfortos lakásokban vagy a fürdőhelyiség vagy a WC hiányzik, a közművek közül csak a villany- és vízellátás biztosított. A komfort nélküli lakás az előbbi kényelmi elemek közül legalább egy lakószobával és főzőhelyiséggel rendelkezik, legfeljebb egyedi módon fűthető. Az előbbi komfortfokozatok egyikébe sem sorolható lakások a szükség- és egyéb lakások.

alapvetően az összkomfortos lakások adták, ami az átlagos komfortossági szintet emelte. Ez azt is jelenti, hogy a komfortnélküli lakások aránya valószínűleg úgy csökkent, hogy azok tényleges száma változatlan maradt. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni a lakásviszonyok értelmezése során, hogy a legrosszabb körülmények között élők lakásaiban a közművek elérhetők elvileg, de nagyon gyakran a hálózatról kikötött állapotban vannak, amit a lakásstatistika nyilvánvalóan nem tud mérni.

A lakott lakások komfortossága, 1990–2011 (%)

Év	Összesen	Össz-komfortos	Komfortos	Fél-komfortos	Komfort nélküli	Szükség és egyéb lakás
1990	3697996	39,7	30,6	7,6	18,6	3,6
2001	3723509	51,6	30,2	5,0	9,5	3,7
2005	3937258	55,6	31,1	4,2	6,5	2,5
2011	4390302	61,4	31,0	2,7	4,9x	

Forrás: Mikrocenzus, 2005. Budapest, 2007. KSH. és Népszámlálás, 2011. 3. kötet. Országos adatok. Budapest, KSH. 2013.

x együtt a szükség és egyéb lakásokkal.

A legmagasabb komfortfokozatba sorolt lakások aránya 2001 és 2011 között 10 százalékkal gyarapodott, míg a két legalacsonyabb kategóriába 8 százalékkal kevesebb lakás tartozik. A rendszerváltás időszakában 133 ezer volt a szükség és egyéb lakások száma az országban, a kilencvenes években ezek száma közel 5 ezerrel emelkedett, majd a kétezres évek elején 100 ezer közelébe esett a számuk. Ebben az esetben sokkal inkább a településrendezési, rehabilitációs koncepciók hatásáról, semmint a szükségét szenvedők létszámának a tényleges csökkenéséről lehetett inkább szó.

A lakás/lakóház helye a településen belül többnyire mutatta/mutatja tulajdonosának a helyi társadalomban elfoglalt pozícióját - ahogyan az épített és/vagy birtokolt ház mérete, kivitelezésének módja, külső megjelenése a tulajdonos társadalmi státuszának markáns kifejezésére ismét hivatottá vált az elmúlt évtizedekben. A kilencvenes évek közepétől kezdtek megjelenni a lakóparknak vagy lakókertnek nevezett új típusú, többnyire családi vagy sorházas beépítésű, ritkábban 3-4 emeletes társasházakból álló lakótelepek. A szegényes formakincsű házigyári lakásépítést a kilencvenes évtized folyamán felváltotta az egyéni igényekre figyelő magán- és társasházi lakásépítés, lakóte-

lepek helyett a családi házas övezetek építése vált meghatározóvá. A nyolcvanas évek második felétől bontakozott ki a nagyvárosi, polgári mintákat követő villa-szerű formákat előtérbe állító lakóház-építészet, ami a kialakuló új középosztályi, és jómódú társadalmi csoportok egyik legfontosabb önreprezentációs – időnként ijesztően giccses formavilágot megvalósító - eszközévé vált a kilencvenes évekre éppen úgy, mint napjainkra. A magyarországi lakásállomány értéke felszereltsége alapján a kiegyenlítődés és az erőteljes polarizáció folyamatával írható le. A kiegyenlítődést a komfortszint többé-kevésbé általános emelkedése mutatja, a polarizációt pedig a jómódú és vagyonos, valamint a marginalizált helyzetben, mélyszegénységben élők lakáskörülményei közötti különbségek, áthidalhatatlan társadalmi távolságok jelzik. Előbbiek esetében általánosnak tekinthető a több száz nem ritkán ezer négyzetméter meghaladó alapterületű, luxus felszereltséggel rendelkező lakóingatlanok birtoklása, a másik csoport esetében szükséglakások, a szoba-konyhás, esetleg kétszobás, közműekkel esetlegesen ellátott lakások birtoklása a jellemző.

A lakásállomány változásának néhány mutatója 1990-2009 között

	1990. január 1.	2001. február 1.	2009. január 1.
Lakások száma (ezer) ^x	3853	4065	4303
1 szobás (%)	17	13	12
2 szobás (%)	44	41	40
3 és annál több szobás (%)	39	46	48
100 lakásra jutó népesség	269	251	233
100 szobára jutó népesség	114	98	90
vízvezetékekkel ellátott ^{xx} (%)	83,3	90,6	91,4
vízöblítéses WC-vel ellátott (%)	74,1	85,0	86,5
fürdőhelyiséggel ellátott (%)	78,3	88,7	89,8

Forrás: Magyarország 1989-2009. Budapest, KSH. 2010.

x A lakott, nem lakott lakások, valamint az üdülők adatai együtt

xx Hálózati és házi vízvezetékekkel együtt

Az adatok alapján látható, hogy a lakóingatlanok száma az ezredfordulót követően valamivel dinamikusabban növekedett, a minőségi lakásviszonyok általános javulását mutatja a szobaszámok szerinti arány változása, a száz lakásra, valamint a száz szobára

jutó népesség számának a mérséklődése, évtizedben továbbá az vízzel, vízöblítéses WC-vel és fürdőszobával való ellátottság emelkedése. Ez utóbbiak esetében viszonyt a változások súlypontja a kilencvenes évtizedben volt. 2011-ben lakások 98 százaléka rendelkezett vezetékes vízzel, ezen belül 96 százalékkal hálózati vízzel, 2,2 százalékkal házi vízvezetékekkel felszerelt. A hálózati vízzel ellátott lakások aránya 5 százalékkal több, mint a legutóbbi népszámláláskor. Ugyancsak 5 százalékkal magasabb a meleg vízzel ellátott lakások aránya, mint tíz évvel ezelőtt, a lakott lakások 95 százaléka rendelkezik meleg folyó vízzel.

A lakott lakások 98 százalékában megoldott a szennyvízelvezetés. A legnagyobb előrelépés a közcatorna-hálózat fejlődésében mutatkozott. Tíz éve a lakott lakások 56 százaléka rendelkezett közcatornával, napjainkra ez az arány 77 százalékra nőtt, a házi szennyvízelvezetéssel ellátott lakások aránya csökkent, jelenleg 21 százalék. A vízöblítéses WC-vel ellátott lakások arányában az 2001 és 2011 között közel 8 százalékpontos növekedés volt, az ellátottság napjainkban 94 százalék. Az ellátottsági mutatók javulása ellenére több mint 90 ezer lakás nem rendelkezik sem vezetékes vízzel, sem szennyvízelvezetéssel, több mint 200 ezer lakásban nincs vízöblítéses WC és meleg folyóvíz. Ez is azt mutatja, hogy napjaink magyar hétköznapjaiban jelentős létszámú társadalmi csoport él alacsony komfortfokozatú lakásokban, lakóingatlanokban. A legrosszabb felszereltségű lakások a legnagyobb arányban Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében találhatóak. Az adatok reális értékeléséhez azonban az is hozzátartozik, hogy a rendszerváltást követő évtizedekben épített lakások szoba száma és felszereltsége általában magas volt, gyakoribbá vált a 3-4 és ennél nagyobb szobaszámmal rendelkező lakások építése, ami némiképp pozitív módon torzítja a tényleges lakáshelyzettel kapcsolatos információkat.

Mindazok a problémák, amelyeket a szocialista korszakban a „szőnyeg alá” söpörtek, a rendszerváltást követően fokozottan jelentek meg. Egyes társadalmi csoportok gyors elszegényedése, marginalizálódása, mély szegénnyé válása tartósan befolyásolta a lakásviszonyaik alakulását is. A 21. század első évtizedének a végén 260.000 volt a komfort nélküli és közel 100.000 a szükség és egyéb lakások, lakott helyek száma, ami azt mutatja, hogy napjaink magyar társadalmában mintegy 1-1,2 millió ember

lakásviszonyaira jellemző a nélkülözés. Arányát tekintve ez az ország népességének 9-10 %-át jelenti.

Ugyancsak a rendszerváltást követő két évtizedben bontakozott ki és erősödött fel a magyar társadalom vagyoni és etnikai alapú szegregálódása a szegénytelepek, nyomornegyedek bővített újratemelődése. A főváros egyes területein és az ország foglalkoztatási szempontból hátrányos helyzetű területein – pl. Borsod vagy Szabolcs-Szatmár -, illetve az aprófalvas övezetekben mélyszegény övezetek és - részben vagy egészében - etnikai alapon gettósodó települések jöttek létre. Az ezredforduló időszakában csaknem százezren laktak az ország 538 nyomortelepén katasztrofális infrastrukturális és közegészségügyi körülmények között. Domokos Veronika kutatásai szerint 2010-ben az ország 823 településén, illetve a főváros tíz kerületében 1633 szegregátumot írtak össze, az itt élők száma 280-315 ezer főre tehető.

Az ezredfordulóra az ózdi Hétes telep vált az ország egyik legismertebb, gettósodó nyomortelepévé. A városrész házai egykor a vasgyár középvezetői számára épültek, a 20. század első harmadának igényei szerint. A Hétes magas presztízsű lakóterület volt, egészen a hatvanas évekig. Az épületek a felszámolásig a kohászat bérlakásai voltak, 1990 után kerültek át városi kezelésbe. Lakói a hetvenes évektől fokozatosan kicserélődtek, ma már kizárólag cigány családok élnek itt komfortnélküli leromlott állapotú lakásokban, mintegy 400-an. „A telepen mérhetetlen a szegénység. Mint kiderül, a romák egyetlen biztos jövedelme a családi pótlék. Ózdon a hétesi romák nem jutnak munkához, ugyanis nincs többé szükség az alacsonyan képzett munkaerőre. Mivel nagyrészüik önkényes lakásfoglaló, a város szociális juttatásaiból is kimaradnak. Az éhezés a legjelentősebb problémája az ottani családoknak.

A lakók a teleppel szemben található meddőben szedik a vasat. A rendszerváltás előtt a kohászat évtizedeken át rengeteg magas vastartalmú selejtet dobott ki a meddőbe, amit most bányásznak ki a cigányok. Egy napi megfeszített munkával 1000 forint értékű vashulladékot lehet a felszínre hozni. Ugyanitt jó minőségű kokszt is rejlik, amelyet a romák fűtésre használnak. Egy faágakkal megrakott kétkerekű taligát tolnak az egyik kalyiba falához. Mondják, otthagyják, mert lejjebb rendőrt láttak. Mint kiderül, a romák másik jelentős jövedelemforrása a falopás. A tüzelőnek használt ága-

kat egymás közt árulják. Egy talicska fa 1000 forint, de mindenki mosófazékkal vásárol kétszázért. A vasat bányászóknak ugyanis nincs idejük a tüzelő beszerzésére. (...) sokan élnek a telepen kamatos pénz kiadásából. Akinek van fölösleges 1000 forintja, 70 százalékos kamatra adja azt kölcsön a következő családi pótlékig.

A telepen az embertelen körülmények ellenére nagy kincsnek számít egy lakás. Amint valaki kiköltözik és erről a lakók tudomást szereznek, rögtön elfoglalják a megüresedett odút. Ennek az az oka, hogy ha egy napig is üres a ház, a szomszédok azonnal nekiállnak a bontásának és a téglák eladásából fedezik napi enivalójukat.”⁴ Mindez csak egyetlen példa napjaink több százra tehető, részben már gettósodó, nyomor-telepei közül.

IV. Összegzés helyett

A rendszerváltást követő két-két és fél évtized során a magyarországi lakásviszonyok alakulására sajátos hullámvázis volt jellemző. A lakásépítési hajlandóság a politikai, gazdasági és társadalmi átmenet éveiben, a jövedelmi viszonyok instabilizálódása miatt jelentősen csökkent, az állam a kilencvenes évek elején gyakorlatilag majdnem teljes mértékben kivonult a lakásépítésből. A gazdasági viszonyok kilencvenes évek második felében végbement konszolidálódását követően az ezredforduló időszakában a lakásépítés jelentősen növekedett, majd a kétezres évek első évtizedének végére ismét jelentősen mérséklődött a lakásépítési kedv Magyarországon. Mindezzel párhuzamosan a jövedelmi különbségek növekedése erősen differenciálta a magyarországi lakásminőséget, kevesek számára magától értetődővé vált a luxus-körülmények megteremtése, míg a munkahelyét, megélhetését, stabil jövedelmét elvesztők számára pedig a lakás fenntartás is a mindennapos létért való küzdelem részévé vált. Így a lakásviszonyok egyszerre fejezik ki a különböző helyzetű társadalmi csoportok reprezentációs törekvéseit és a megállíthatatlanul növekvő társadalmi egyenlőtlenségeket.

---

⁴ <http://www.origo.hu/itthon/20010327jarvany.html>

Irodalom

- Csanády Gábor et. al.: *Város – tervező – társadalom*. Budapest, 2011. Sík Kiadó, 483 o.
- Csizmady Adrienn: *A lakótelep*. Budapest, 2003. Gondolat
- Farkas János-Sághi Gábor: *Lakásviszonyok az ezredfordulón Központi Statisztikai Hivatal Budapest, KSH, 2005*
- Fóti Péter: *Röpirat a lakásbelyezetről*. Budapest, 1988, Magvető Kiadó.
- Gratzl Ferenc – Szűcs Zoltán: *Lakások, lakáskörülmények. Statisztikai Szemle, 1997/7–8. sz. 679–688. o.*
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Beszélt házak*. Budapest, 2000, Kossuth Kiadó.
- Ladányi János – Széleányi Iván: *A kirekesztettség változó formái*. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó.
- Magyar Statisztikai Évkönyv, 1970*. Budapest, 1971, KSH.
- Magyar Statisztikai Évkönyv, 1980*. Budapest, 1981, KSH.
- Magyarország 1989–2009 – a változások tükrében*. Budapest, 2010, KSH.
- Magyarország 2010*. Budapest, 2011, KSH.
- Magyarország népessége és gazdasága – múlt és jelen*. Budapest, 1996, KSH.
- Mikrocenzus 1996 – A lakások és lakóik*. Budapest, 1996, KSH.
- Mikrocenzus 1996 – A népesség és a lakások jellemzői*. Budapest, 1996, KSH.
- Népszámlálás, 2011. 3. kötet. Országos adatok*. Budapest, KSH. 2013.
- R. Nagy József: *Boldog téglafalak között! Észak-Magyarországi munkáskolóniák antropológiai vizsgálata*. Miskolc, 2011, Miskolci Galéria.
- Valuch Tibor: *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Budapest, 2013. Napvilág Kiadó. 348 o.
- Virág Tünde: *Kirekesztve – falusi ge! ók az ország peremén*. Budapest, 2011, Akadémiai Kiadó, 268. o.

SZABÓ ANITA

*Megélhetési bűnelkövetések –
a szegénység és a bűnelkövetés kapcsolata¹*

A bűnözés, bűnelkövetés mindig is foglalkoztatta az embereket, de napjainkban különösen megnőtt iránta az érdeklődés, hiszen egyik, fontos társadalmi problémává vált. A téma iránti érdeklődést tovább fokozza az a tény, hogy a média, a sajtó, a rendőrség, az ügyészség, és a különböző szakterületek egyre több információt osztanak meg a társadalom tagjaival a bűnelkövetés okairól, a bűnüldözésről és igazságszolgáltatásról. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy napjainkban egyre több személyt és családot érint hátrányosan a gazdasági válság kialakulása miatti munkahely-elvesztés és az ebből adódó jövedelem kiesés.

A tanulmányban arra vállalkozunk, hogy az olvasó jobban megismerje a bűnelkövetés hátterét, a szegénység definiálásának problematikáját, a szegénység és a bűnelkövetés közötti kapcsolatot, valamint a megélhetési bűnelkövetés fogalmának sajátosságait. A társadalomkutatók és kriminológusok szerint a társadalom tagjai ugyanis sokszor leegyszerűsítik az igen összetett témát.

A kutatás forrásaként két² tiszántúli településen dolgozó szociális munkásokkal és rendőrökkel fókuszcsoportos beszélgetések szolgálnak, amelyeket 2012 novemberében rögzítettem. A vizsgált két település közös jellemzője, hogy a leghátrányosabb térségek kedvezményezett települései közé tartoznak. A kedvezményezett település arra utal, hogy társadalmilag – gazdaságilag és infrastrukturális szempontból elmaradottnak tekinthető, valamint a munkanélküliségi arány meghaladja az országos átlagot 1,75-szörös mértékben. További jellemzőjük, hogy a jelentős munkanélküliségből

---

¹ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4 A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai Hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² A kutatás teljes anonimitásban készült. Ennek értelmében a kutatásba bevont és vizsgált települések felfedésére sem kerül sor a tanulmány során.

következően sok család és személy él alacsony életszínvonalon, marginalizált élethelyzetben, valamint mindkét településen viszonylag magasnak mondható a romák aránya is (Kistérségi Mutató 2008).

Az Országos Rendőr Főkapitányság (ORFK) minden évben elkészíti Magyarország bűnügyi térképét, azonban hosszú ideig nem tették nyilvánossá a társadalom számára. A bűnügyi térkép funkciója, hogy megmutassa, mennyire biztonságos egy – egy környék, valamint, hogy milyen bűncselekmények és szabálysértések történtek az ország egyes részein. A térkép segítségével adott megyére, járásra, településre, városra, utcára lehet keresni. Számszerű adatokat pedig egy hónapra visszamenőleg, de akár éves összesítőt is kérhetünk (Police.hu hivatalos oldal). E térkép alapján megállapítható, hogy a vizsgált két településen a bűnelkövetési arány tekintetében is az országos átlagon felül reprezentált. A 2013-as adatok szerint ugyanis a bűncselekmények számát tekintve magas fertőzöttséget mutat Szabolcs – Szatmár – Bereg, Borsod – Abaúj – Zemplén és Heves megye.

Szegénység fogalmának értelmezési keretei

A szegénységgel foglalkozó szakemberek egyetértenek azzal, hogy szegénység mindig is volt, ám szintje, mértéke, társadalmi megítélése folyamatosan változott. Nehéz megmondani, hogy milyen volt tíz, húsz, száz éve, avagy milyen most szegénynek lenni. De akkor vajon mi is a szegénység, és kit tekinthetünk szegénynek? A társadalomkutatók sokféle választ adtak erre a látszólag egyszerű kérdésre. Zombori Gyula szerint „a szó hétköznapi értelmében szegénységen sokan azt értik, hogy az ember éhes, rongyos, nincs hajléka vagy emberhez méltatlan körülmények között lakik (Zombori 1994: 149).

Az egyik első szegénységkutató, Rowentree megfogalmazása szerint „az abszolút szegénységben élőknek a minimális szintű önfenntartás is nehéz. {...} Az abszolút szegénységben bizonyos, alapvetőnek tekintett szükségletek olyan alacsony szinten elégíthetők csak ki, ami komoly kárt okoz az érintettek személyiségében, szellemi – fizikai egészségében” (idézi Zombori 1994: 149).

Az abszolút szegénységi fogalom mellett gyakran használt fogalom a relatív szegénység, mely Peter Townsend nevéhez köthető. Townsend megfogalmazása szerint egyénekről, családokról és a népesség egyes csoportjairól akkor mondjuk, hogy szegénységben élnek, (azaz, hogy az objektív relatív depriváció helyzetében vannak), ha nem rendelkeznek elegendő forrással ahhoz, hogy úgy táplálkozzanak, olyan tevékenységben vegyenek részt, és olyan életfeltételekhez, javakhoz jussanak, amelyek a társadalmukban szokásosak vagy legalább széles körben elfogadottak és helyesre találtnak” (idézi Zombori 1994: 150). Townsend fogalmához hasonlóan Gönczöl is úgy véli, hogy a „relatív depriváció társadalmi átlagtól való lemaradást jelent a szükségletek és az egyéni aspirációk kielégítése, a társadalmi státus, valamint a kulturális, művelődési lehetőségek terén” (Gönczöl 1982: 2).

A szegénység definiálása a megkérdezett célcsoport szerint

A szegénységgel összefüggő megélhetési bűnelkövetés körében végzett fókuszcsoportos beszélgetések során a rendőrök és szociális munkások azonos vezérfonal mentén számoltak be véleményeikről, tapasztalataikról egy – egy témakört illetően. A kutatás során hangsúlyos szerepet kapott annak megismerése, hogy miként értelmezik és definiálják a szegénységet a megkérdezett két célcsoportban. A tapasztalatok szerint ugyanis manapság gyakorta hallani, hogy a rendvédelmi szerv dolgozói előítéletesek, rasszista megközelítéseket alkalmaznak egy – egy szituációban. Ki ne találkozott volna már azzal a közbeszéddel, amely arról számol be, hogy a rendőrök az átlagnál többször igazoltatják azokat a személyeket, akik télen, rossz állapotú, éppen, csak használható kerékpárjukon szállítják az erdőből felszedett gallyakat, ágacskákat? Ebben az esetben a tettes elmondja az éppen őt igazoltató járőrnek, hogy „Higgye el biztos úr, ez volt az első eset, és nézze, csak a legvékonyabb gallyakat hoztam el.” Az elkövető próbál a rendőr szívére hatni, azzal, hogy a gyerekeinek muszáj meleget biztosítania, mert e nélkül a kis ágak nélkül megfagyna a család, de az intézkedő rendőr a törvényi keretekben kénytelen végezni munkáját.

A rendvédelmi szerv tagjaival ellentétben pedig ismeretes az is, hogy szociális szféra dolgozói pedig akár „szemet hunynak” egy – egy eset felett. A fenti példában a

szociális munkás nagymértékben megérti a tettes bünelkövetésének okát, mivel ismeri a szegény emberek élet-, szociális- és lakáshelyzetét. Azzal is tisztában van, hogy sokszor valóban a fagyástól menti meg családját az elkövető, azzal a néhány szál gallyal, melyet a kerékpárján visz haza.

Ezeket az előítéleteket és közhiedelmeket mindenki ismeri, munkánk annak megismerésére irányult, hogy mennyire van valóság alapja egyik, illetve másik feltételzésnek. Továbbá cél volt annak feltárása, hogy a rendőrök mennyire ismerik a szegénységben élők szociális-, kulturális hátterét, vagy a szociális munkások milyen ismeretekkel rendelkeznek a bünelkövetés témaköréről. A téma körülménye a szegénység definiálásával kezdődött, melyben körvonalazódik, miként értelmezik a megkérdezett célcsoportok a fogalmat. *„Nekem mindig az jut eszembe, amit annak idején, a főiskolán mondtak. Abszolút szegénység az, akinek már a vízre, kenyérre, semmire sincsen, a napi betevő falatra sincsen jövedelme, az ellátása nincs kielégítve. Én nem ezt látom szegénységnek. Én úgy gondolom, hogy az a szegénység, ha a társadalom által elfogadott szintet nem tudja minden ember teljesíteni. De óriási lemaradások ne legyenek. Ma pedig sajnos azt látjuk, hogy a lesüllyedt rétegek szó szerint vegetálnak ”* – részlet a szociális munkásokkal készített fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésből. *„A legtöbb ember esetében, ha elszegényedésről beszélünk, akkor a munkanélküliségre vezethető vissza. A válság során sok ember a hitele miatt került nagyon rossz anyagi helyzetbe, amit nagy részben a munkával rendelkezők sem tudnak átvészélni, hogy megtartsák az előző életszínvonalukat. Azért nem tudnak a szegénységből kiemelkedni, mert nincs megfelelően bérezve a dolgozó, az árak pedig folyamatosan emelkednek. A legtöbb ember egy munkahellyel sem rendelkezik, nem hogy mellékállást tudjon vállalni, hogy helyre hozza anyagi helyzetét.”* – részlet a rendőrökkel készített fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésből

Az interjúkból kiemelt idézetek jól tükrözik, hogy mindkét csoport válaszadója a szegénységet egyfajta élethelyzetnek tekinti, melyet a társadalom többi tagjához viszonyítanak. Emellett úgy vélik a megkérdezettek, hogy a legfőbb kockázati tényező a szegénységet illetően a munkanélküliség, az alacsony iskolai végzettség, az idős kor, a sokgyermekes családok, a szegregált településrészen élés jelenti. Ezeket a tényezőket felül az interjúalanyok a gazdasági válság hatását is megemlézték, mely tovább növelte egyrészt a szegénységi élethelyzetet, a kilátástalanság érzetét, valamint a bűncselek-

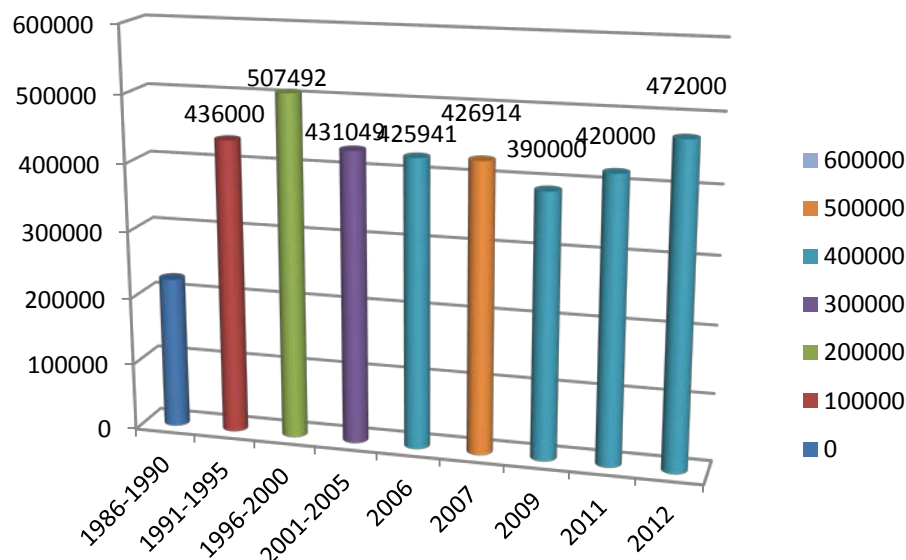
mények számának növekedését is. „*A válság során sok ember a hitele miatt került nagyon rossz anyagi helyzetbe, amit nagy részben a munkával rendelkezők sem tudnak átvészélni, hogy megtartsák az előző életszínvonalukat (...). Sok ember a kilátástalan helyzetbe kerülése miatt nem lát más kintat és ezért választja azt, hogy inkább elmegy pl. lopni, minthogy a gyerekek éhen haljanak.*” - részlet a rendőrökkel készített fókuszcsoportos beszélgetésből. Az ismertetett részletek alapján elmondható, hogy a rendvédelmi szerv dolgozói és a szociális munkások kellő információval és ismeretekkel rendelkeznek egyrészt a szegénységről, másrészt minden olyan háttér-információról mely a szegénységi élethelyzet kialakulásához vezet(het). Az 1970-es évek végén kialakult válsághelyzet, mely a '80-as évek közepén felerősödött nagyban megváltoztatta az értékek, normák, viselkedési minták és életmódok társadalmi rétegenként eltérő rendszerét. A 1980-as években a magyar társadalomban olyan igények is megjelentek, amelyeket csak a felső fogyasztói réteg tudott elérni, azonban ezzel nagymértékű szakadék keletkezett az alsó és felső rétegek között. A kutatók úgy vélték, hogy a felső és a legalsó társadalmi rétegek között a jövedelmi viszonyok tízszeres, a vagyoni különbségeket tekintve esetenként a százszoros különbségek is megfigyelhetők voltak (Sebesi 1992).

A bűnözés folyamata az 1980-as évek végétől jelentős mértékben megnövekedett, mely az ezredfordulóig növekvő tendenciát mutatott. Az alapvető probléma és társadalmi feszültség abban rejlik, hogy a gazdasági fejlettség, a csökkenő életszínvonal, a társadalmi rétegek közötti egyre nagyobb szakadék, a munkahelyek elvesztése, az egzisztenciális bizonytalanság nem teszi az egész társadalom számára lehetővé azt az életszínvonalat, amely megakadályozná a megélhetéssel összefüggő bűncselekmények nagyszámú növekedését.

Magyarország bűnözési rátája a rendszerváltás óta eltelt években hektikusan alakult.

Az ezredfordulót követően a bűnelkövetések száma bár visszaesett, nagymértékű javulás továbbra sem figyelhető meg, mint látható a diagramon. A 100 ezer lakosra jutó arányszám tekintetében elmondható, hogy maximumát 1996 és 2000 között érte el, majd 2006-ig jelentős mértékben csökkent a bűnelkövetési arány, ezt követően pedig stagnálás figyelhető meg (Gönczöl 2006).

1. ábra: Ismertté vált bűncselekmények száma – országos adat 1986 és 2012 között

Forrás: Gönczöl 2006: 24; <http://szamvarazs.blogspot.hu/2013/02/bunugyi-statisztikak.html>

A vizsgált kriminológiai³ kutatások eredményeiből látható, hogy Magyarországon – az európai tendenciához hasonlóan – a vagyon elleni bűncselekmények dominálnak (Gönczöl 2006). A kutatások eredményeit alátámasztva, a megkérdezett rendvédelmi szerv tagjai is ezt a típusú bűncselekményt emelték ki, amikor a bűnözés szerkezetéről meséltek. „A legjellemzőbb a lopás. E vonatkozásban beszélhetünk: termény, fa, élelmiszer, bolti lopásról. Ezek a leggyakoribbak, általában az évszaktól függően változnak az esetszámok; télen fa és terménylopás, nyáron zöldség- és gyümölcslopás. Bolti lopás egész éves jelenség” - részlet a rendőrökkel készített fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésből

A szegénység és bűnelkövetés kapcsolata

A gazdasági folyamatok bűnözésre gyakorolt hatásának vizsgálatát a modern társadalomtudományok – ide érte főleg a szociológiát és a kriminológiát – már több

³ A kriminológia a bűnözés helyzetét, alakulását, okait kutató, alapvetően empirikus tudomány.

mint egy évszázada foglalkoznak a gazdasági tényezők és a bűnözés közötti kapcsolat feltárásával. Gönczöl Katalin tanulmányában megerősíti a Sebesi (1992) által leírtakat, miszerint a gazdasági körülmények és a bűnözés között szoros kapcsolat van. A 19. századig folytatott kutatások szerint a bűnelkövetéseket a nyomor és a kizsákmányolás szüli; vagyis egy – egy társadalomban a növekvő létbizonytalanság, a munkanélküliség, a tömeges szegénység automatikusan növeli a bűnözés gyakoriságát (Gönczöl 1991).

A társadalomkutatók akkor a bűnözést az értékválsággal küszködő társadalom anómiás jelenségeként írták le. Andorka megítélése szerint az új körülményekhez való gyors alkalmazkodás miatt erkölcsi értékszavar következett be, melynek hatása a deviáns viselkedési formák megjelenése volt (Andorka-Harcsa 1991).

Andorka Rudolf megfogalmazása szerint ugyanis „az emberek társadalmi együttélése azért lehetséges, mert nagy többségük alkalmazkodik az adott társadalomban elfogadott normákhoz, viselkedési szabályokhoz. Ugyanakkor minden társadalomban előfordul, hogy egyes tagjai ezeket a normákat megszegik. A normaszegést nevezik devianciának, a normaszegő viselkedést pedig deviáns viselkedésnek” (Andorka 2006: 15).

Durkheim, a korábbi kutatókkal ellentétben úgy vélte, hogy a szegénység, munkanélküliség, kilátástalan élethelyzet és a bűnözés kapcsolata nem magyarázható egyszerűen gazdasági folyamatokkal. Durkheim szerint a szegénység növekedése nem egyedüli oka a deviancia, a bűnözés társadalmi méretű szaporodásának. „A szegénység ugyanis önmagában is fék. Bármit tegyen is az ember vágyaiban bizonyos mértékig számolnia kell a rendelkezésre álló eszközökkel: az, ami van, legalábbis részben kiindulópontul szolgál ahhoz, hogy mit szeretne” (idézi Gönczöl 1991).

A kutatásban résztvevő rendőrök és szociális munkások véleménye alátámasztja a Durkheim által megfogalmazottakat miszerint a szegénység és a bűnözés kapcsolata bonyolultabb deviáns jelenség, hiszen nem lehet általánosságban kijelenteni, hogy minden szegénységi élethelyzetben élő egyén bűnelkövető személy. „*A szegénység nem feltétlenül vonzza azt, hogy elkövető is legyen, nem potenciális bűnöző a szegény*” – részlet a rendőrökkel készített fókuszcsoportos beszélgetésből. Durkheim kutatásaiban arra a megállapításra jut, hogy a népesség bűnözésre való hajlama abban az esetben növekszik,

szik szemmel láthatóan, ha a gazdasági feltételek mellett más társadalmi tényezők is megjelennek és ezek a változások oly gyorsan jelennek meg az egyének életében, melyhez nem tudnak alkalmazkodni. Merton, Durkheim által használt társadalom – deviancia modelljét tovább bontva arra a megállapításra jutott, hogy a gazdasági feltételek mellett döntő szerepe van a társadalmi struktúrának, valamint az eltérő társadalmi esélyeknek a deviáns viselkedés kialakulásában. Ennek értelmében a szegénység csak egy alkotóeleme a társadalmi és gazdasági változók együttesének, de önmagában nem magyarázza az egyre szaporodó bűnelkövetési arányt. Merton azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek és eltérő egyenlőtlenségek miatt rétegenként eltérő normák, viselkedési minták és életmódok alakulnak ki, melynek következtében a társadalom perifériáján élők az új körülményekhez való alkalmazkodás erőpróbájaként szubkultúrák jönnek létre. A sikertelenség, a folyamatos életben maradásért való küzdelem átörökölődhet és deviáns viselkedési mintákat alakít ki, mely elősegíti a bűnözés gyakoriságának növekedését (Gönczöl 1991).

Megélhetési bűnelkövetés

A megélhetési bűnözés/bűnelkövetés sajátos magyar fogalomként definiálható, hiszen sem a tudomány világában, sem pedig a tudományos fogalomtárban nem használatos fogalomról beszélünk. Ennek ellenére a köznyelv előszeretettel használja, valamint kutatási tapasztalatok is azt igazolják, hogy a két vizsgált hivatás „szakzsargonjában” fellelhető fogalomról beszélünk.

A definíciót Kuncze Gábor (volt liberális belügyminiszter) 2006-ban vezette be. Akkori értelmezés szerint Magyarországon a 20.000 forint értékű lopás nem számított rendőrségi ügynek. „A fogalom arra utal, hogy olyan, jobbára kis értékre elkövetett bűncselekményről van szó, amelyek során az elkövetők éppen csak annyit tulajdonítanak el a javak jogos tulajdonosától, amennyi utóbbiak és családjuk megélhetéséhez, értsd: egyik napról a másikra való túléléshez elegendő, tehát szinte elhanyagolhatóan kicsiny értéket” (Póczik 2012: 2).

Az értékhatár bevezetésének következményeként számos vidéki területen lehetetlenné vált a zöldség- és gyümölcsstermesztés, valamint az állattartás. A megélhetési

bűnelkövetés nagymértékben megnőtt azon a területeken, ahol háztáji gazdálkodást folytatnak a családok.

„A megélhetési bűnözés körében a legjellemzőbb a lopás. E vonatkozásban beszélhetünk: termény, fa, élelmiszer, bolti lopásról. Ezek a leggyakoribbak, általában az évszaktól függően változnak az esetszámok. Télen fa és terménylopás, nyáron zöldség- és gyümölcslopás. Bolti lopás egész éves jelenség” - részlet a rendőrökkel készített fókuszcsoportos beszélgetésből.

A legfontosabb momentuma mégis az a megélhetési bűnelkövetésnek a különböző kutatási eredmények alapján, hogy csak roma származású emberekre használták a fogalmat a bevezetését követően, vagyis így akarták felmenteni a kisebb lopások elkövetőit. Mára azonban nem lehet ilyen szűk kategóriákat alkalmazni, hiszen az egész társadalomra kiterjed (Budapest Analyses). Vagyis a társadalom egészére megfigyelhető egyfajta deviancia, deviánsviselkedés. A deviáns viselkedések nagyszámú megjelenése mellett fontos megjegyezni, hogy az értékhatár összegének növelése, valamint a Büntető Törvénykönyv értelmében nehezebb a megélhetési bűnelkövetés kategóriát definiálni. *„A törvényszegést, ha úgy vesszük, két részre oszthatjuk. Szabálysértés és a bűncselekményi alakzatról beszélhetünk. A legtöbb elkövetett cselekménynek mindkét alakzatával találkozhatunk lopásnál például az értékhatár határozza meg, mert 50.000 Ft alatt szabálysértésről, felette pedig bűncselekményről beszélhetünk. De van olyan eset is hogy nem az értékhatár, hanem egyéb körülmény, elkövetési magatartás határozza meg hogy melyiknek minősül”* - részlet a rendőrökkel készített fókuszcsoportos beszélgetésből.

Összegzés helyett

A tanulmány segítségével betekintést nyertünk a szegénység, a bűnelkövetés és a megélhetési bűnelkövetés témakörébe. Láthattuk, hogy miként értelmezik és definiálják az egyes fogalmakat a szociális munkások és rendőrök. Abba is betekintést kaphattunk, hogy a rendőrök munkájukat elsősorban a törvényi és jogszabályok hatálya alatt végzik, de arról is képet kaptunk, hogy pontos és részletes információkkal rendelkeznek a szegénységgel kapcsolatos fő momentumokról. Továbbá arra is találhattunk példát, hogy a szociális munkások időnként valóban eltekintőbbek a megélhetési bűnelkövető

személlyel szemben, azonban ők is a társadalom által elfogadott érték és normarendszernek megfelelően végzik munkájukat.

A kutatás további vizsgálatot igényel, de az eddig kutatási eredmények azt mutatják, hogy a bűnözés társadalmi természetének létrejötte a társadalmi struktúrában, és az ott érvényesülő törvényszerűségekből kell keresni. Eredete visszavezethető a tulajdonviszonyokra, elosztási viszonyokra és a társadalom strukturális viszonyainak ellentmondásosságára. Tágabban értelmezve Gönczöl úgy véli, hogy a társadalmi viszonyok a szemtől – szembeni viszonyokat befolyásolják, melyek környezeti hatásokká alakulnak át és végül a normaszegő magatartások közvetlen társadalmi problémák okaivá válnak (Gönczöl 1982).

A kriminológiai kutatások eredményei alapján is megállapítható, hogy a szegénység egyre gyakoribb jelenséggé vált hazánkban is. A kedvezőtlen szociális helyzet, az alacsony iskolai végzettség, a deprivált településen való élés, a kilátástalan élethelyzet, az alkoholizmus, a bódító szerektől való függés, a válás, stb. nagyban elősegítik a bűnelkövetések számának növekedését. Gönczöl úgy véli, hogy a bűnözés bővített reprodukciójában egyre jelentősebb szerepet játszik a több generáción át halmozottan hátrányos helyzetű rétegek, de ezen kívül új potenciális bűnelkövetők megjelenésére is számítani kell, akik eddig jobb helyzetben voltak, de a negatív gazdasági események miatt eddig ismeretlen gazdasági létbizonytalanság állapotában kerülnek. A legveszélyeztetettebb és egyúttal a legveszélyesebb új réteg, a fiatal, első munkavállalók köre (Gönczöl 1982).

Fontos azonban megjegyezni, hogy a szegénység és bűnelkövetés körében végzett kutatások, elméleti tapasztalatok arra hívják fel a figyelmet, hogy a szegénység, a munkanélküliség soha nem vezet önmagában bűnelkövetéshez. A témában készített kutatások azt bizonyítják ugyanis, hogy a vagyon elleni bűncselekmények elkövetésének hátterében társadalmi és egyéb halmozott hátrányok gyakorta előfordulnak. A munkanélküliség és a bűnözés ok – okozati kapcsolata már mindenki előtt ismeretes, azonban a munkanélküliségnek nem a bűnözés az egyetlen deviáns megnyilvánulási formája (Szirtes 2010).

A munka folytatása, valamint a téma teljes feldolgozása magában foglalja a társadalmi bűnmegelőzési⁴ stratégiák, valamint a társadalmi és helyi szolidaritás témakörének bemutatását. Ezen témák ismertetésének fontossága abban rejlik, hogy a társadalmi bűnmegelőzési stratégia csak abban az esetben lehet hatékony, ha a helyi társadalompolitika részeként valósul meg. Cél ugyanis az, hogy regionális, kistérségi és települési szinten, helyben találjunk megoldásokat a bűnözés kihívásaira.

Irodalom:

Andorka Rudolf (2006): Deviáns viselkedés. In: Papp János (szerk.): Devianciák és ifjúság. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója 15 – 50. oldal

Andorka Rudolf, Harcsa István (1991): Deviáns viselkedések. In: Társadalmi Riport. TÁRKI, Budapest

Budapest Analyses. A magyarországi roma politika átértékelése http://www.budapestanalyses.hu/docs/Hu/Elemz%C3%A9sek_Arch%C3%ADvum/analysys_216_hu.html utolsó elérés dátuma: 2012. november 23.

Bűnügyi Statisztikák <http://szamvarazs.blogspot.hu/2013/02/bunugyi-statisztikak.html> utolsó elérés dátuma: 2013. augusztus 10.

Dr. Sebesi Béla (1992): A bűnözés és a bűnüldözés közgazdasági összefüggései. ORFK, Budapest

Gönczöl Katalin (1982): A hátrányos helyzet és a bűnözés. In: Illyés Sándor – Nádasi Mária (szerk.): A társadalom, az iskola és a pedagógia. Budapest, Szegedi Ny.

Gönczöl Katalin (1991): Szegénység és bűnözés. A gazdasági folyamatok hatása a bűnözésre.

http://www.fszek.hu/szociologia/szszda/gonczol_szegenyseg_42.pdf utolsó elérés dátuma: 2013. augusztus 10.

---

⁴ „Az Európai Unió Tanácsa 2001. május 28-án hozott döntése értelmében a bűnmegelőzés minden olyan intézkedés és beavatkozás, amelynek célja vagy eredménye a bűnözés mennyiségi csökkentése, az állampolgárok biztonságérzetének minőségi javítása, történjék az a bűnalkalmak csökkentésével, a bűnözést előidéző okok hatásának mérséklésével, vagy a sértetté válás megelőzésével” A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája

Kistérségi Mutató (2008): *Tájékoztató a kiemelten támogatott kistérségekről*. Központi Statisztikai Hivatal

Póczik Szilveszter (2012): Szegénység, Bűnözés, Megélhetési bűnözés. Polgári szemle 8. évfolyam 1-2. szám

<http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=article&ID=318&page=1>

utolsó elérés dátuma: 2013. augusztus 22.

Police hivatalos oldala <http://bbterkep.police.hu/mapdisplay/bu.html> utolsó elérés dátuma: 2013. augusztus 18.

Szirtes Klára (2010): *Pillanatkép a megélhetési bűnözésről*.

http://www.kimisz.gov.hu/data/cms26135/Szirtes_Klara_Pillanatkep_a_megelhetesi_bunozesrol.pdf utolsó elérés dátuma: 2013. augusztus 10.

Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája 115/2003. (X.28) OGY. határozat

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:O2iegbZn98UJ:bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/tars_bunmeg_nemz_strat.doc+&cd=3&hl=hu&ct=clnk&gl=hu utolsó elérés dátuma: 2013. augusztus 15.

Zombori Gyula (1994): *A szociálpolitika alapfogalmai*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

KÓSA RITA DIÁNA

*A termékenység változása Gelénesen
a XX. században¹*

Bevezetés

Kutatásom célja egy beregi, református falu, Gelénes község paraszti társadalmában bekövetkezett változások bemutatása, mindehhez most, első megközelítésben alapvetően a demográfiát, a keresztelési, házasságkötési és halálozási anyakönyveket használtam fel segítségül. A levéltári gyűjtőmunka mellett az interjúkészítés volt a másik alkalmazott módszerem. Nyolc személlyel készítettem félig strukturált interjút, a kérdések az élet három nagy fordulópontjához, a születéshez, házasságkötéshez és az elmúláshoz kötődtek. Az alábbiakban a fertilitással kapcsolatos változásokat szeretném felvázolni. Többek között vizsgáltam azon kérdéseket, hogy hogyan változott a termékenység az általam vizsgált időszakban, milyen tényezők alapján választottak keresztszülőket, volt-e születésszabályozás a faluban? Hogyan változtak mindezen folyamatok a XX. század során?

Az összefüggések kereséséhez, az eltérések magyarázatához minél több adat, és azok elemzése szükséges, ezért az 1900. 1910. 1920. 1930. 1940. 1950. 1960. 1970. 1980. 1990. évi református anyakönyveket vizsgáltam, úgy gondoltam ez a tíz mintaév átfogó képet adhat Gelénes paraszti társadalmának demográfiai magatartásváltozásáról.

A falu lakosságának nagy része már a XVI. században református lett, ez az arány a következő századokban tovább emelkedett. A XX. században már a falu 80-90 százaléka református volt, így feltételezhetem azt, hogy a református egyház által bejegyzett születések, lefedik a falu majdnem teljes fertilitási adatait, ezt a feltételezésemet az önkormányzati anyakönyvek vizsgálata is alátámasztotta.

---

¹A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

Ezen mikro-vizsgálat során pontosítani szeretném a lokális társadalom változásával kapcsolatos eddigi ismereteket. A paraszti társadalom makroszintű változásait a lokális szintjén kívánom elemezni.

Születések a XX. században

Nemzetközileg elfogadott tény volt sokáig, hogy a városiasodást, iparosodást megelőző időszakban a természetes termékenység érvényesült, azaz nem korlátozták a születések számát. Ezt azonban többen megcáfolták, rávilágítottak arra, hogy már a primitív népek is figyeltek arra, ne hogy túlszaporodjon társadalmuk. Hasonló esetet ismerünk Angliából, Svájcban, Svédországból és Franciaországból is. (Andorka 2002)

John Hajnal szerint a gyermekszám csökkenését okozta a nyugat-európai házassági minta, mely szerint *„a férfiak és nők viszonylag magas életkorban (a nők is a 25. életév fölött, sőt néhol közel 30 évesen) házasodtak és viszonylag sokan (néhol 20-30 százalékuk, sőt Izlandon 1703-ban az 50-59 éves nők 43 százaléka) maradtak hajadonok.”* (Andorka 2002:12)

E házassági minta főként a Szentpétervár-Trieszt vonaltól nyugatra figyelhető meg, ettől keletre a korai és csaknem általános házasság a jellemző. Hajnal szerint Magyarország igazából nem tartozik egyik mintához sem, valahol a kettő között helyezkedik el, de azért megjegyzi, hogy inkább a keleti, korai házassági mintával mutat több azonosságot az ország. Magyarországon inkább a fiatalkori házasság volt az uralkodó. (Gyáni-Kövért 2001)

Sokan foglalkoztak egykeutalásokkal Magyarországon, de Gelénes esetében nem találtam a születések korlátozását bizonyító adatokat. A kutatók ilyen jelenségre utaló adatokat főleg az Ormánságban és a Sárközben találtak, ahol a református parasztság folyamodott ezen eszközhöz. Demény Pál az ország 3 területén mutatott ki feltűnően alacsony termékenységet: a Dél-Dunántúl református parasztjai, a bánáti katolikus német parasztok és Krassó-Szörény megye görögkeleti vallású román parasztjai körében, indíttatásként egyértelműen a parasztbirtok megőrzését jelölte meg, hiszen más megélhetési forma nem volt e környékeken. (Andorka 2002)

A gyerekek helyzete a XX. században

A gyermekkor, a gyermekek helyzete, megbecsültsége a paraszti családokban jelentős mértékben átalakult a XX. század során. A hagyományos paraszti társadalomban élő gyermekeket alárendelt helyzet jellemezte, édesapjuk irányítása alatt álltak a nagykorúság eléréséig (fiúknál ez általában 24 éves kor körül volt, lányoknál a férjhezmenetelig), a gyermekeket rangsorolták munkateljesítmény alapján, sokkal kevesebb figyelmet kaptak, mint a felnőttek. A lakóházban nem rendelkeztek saját hellyel, ott aludtak, ahol éppen volt hely. A gyermekek képzése, nevelése teljes mértékben a család feladata volt, az iskola egyáltalán nem vagy nagyon csekély szerepet kapott. A játék és a munka összekapcsolódott, a gyerekek játszva tanulták meg a feladatokat, azt, hogy kinek milyen munkát kell végeznie, ezzel egy időben nagyon korán kialakult felelősségérzetük és társadalmi tudatuk. *„A falusi nevelőkörnyezet áttekinthető: egy egész világ, amelyben a gyermek tud tájékozódni, s nemcsak szavakat, hanem összefüggéseket, jelentéseket tanul meg. Mindent ért a gyermek, ami körülötte van, mert nincsenek olyan összefüggések, amelyek meghaladnák felfogóképességét.”* (Erdei 1974:184) A faluban nevelkedő gyermek a városival szemben egy sokkal egyszerűbb, értelmesebb, áttekinthetőbb világot ismert meg. Nagyon fontos volt az, hogy folyamatosan javultak az életesélyek, illetve az iskoláztatás egyre elterjedtebb, általánosabb lett és hosszabb ideig tartott egy-egy gyermek életében, azonban sokáig még mindig a család volt a meghatározó szocializációjuk szempontjából, továbbra sem a gyermek egyénisége, képességei voltak az előtérben. A cél az volt, hogy egy engedelmeskedő, fegyelmezett, nagy munkateljesítményre képes, alkalmazkodó gyermeket neveljenek, aki tisztában van a közösség által elvárt szerepekkel, normákkal. A XX. század folyamán az iskolai oktatás ideje jelentősen megnőtt: 8-12 évre, ezzel párhuzamosan csökkent a munkával töltött idő is, elválasztódott egymástól a munka és a játék. (Paládi-Kovács 2000)

Természetes szaporodás Gelénesen

1. táblázat: A gelénesi egyházi anyakönyvekbe bejegyzett születések és halálozások száma és az ebből számított természetes szaporodás (fő)

év	születés	halálozás	természetes szaporodás
1900	35	19	16
1910	27	34	-7
1920	34	20	14
1930	24	14	10
1940	21	17	4
1950	27	10	17
1960	18	6	12
1970	16	3	13
1980	12	4	8
1990	8	10	-2

Forrás: Református egyházi anyakönyvek, Gelénes.

A természetes szaporodás, 1910 és 1990 kivételével mindig pozitív volt Gelénesen. A természetes szaporodás évi üteme az 1950-es évek környékén volt a legmagasabb, ez Magyarországra is jellemző volt, főleg az abortusztilalom bevezetésének és a halálozások számának csökkenésének köszönhetően. 1950 után jelentősen megcsappant a születendő gyermekek száma, de ugyanakkor az elhunytak száma is. A gyermekvállalási hajlandóságot a falvakban az is befolyásolta, hogy a kollektivizálás után kisebb mértékben volt szükség a gyerekek munkaerejére. (Valuch, 2001.)

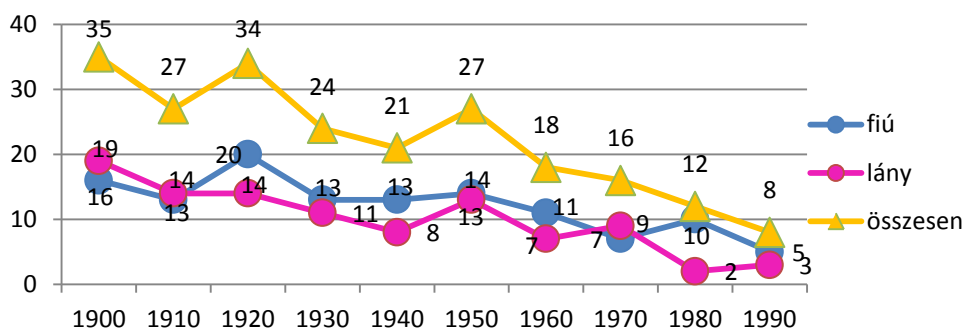
A születések számának csökkenését fokozhatta az is, hogy a drasztikus archaikus magzatelhajtó eljárásokat, az 1960-as évek közepétől kezdve felváltották a kémiai fogamzásgátló szerek.

Nagyon jól összefoglalta egyik interjúalanyom, hogy általában, a házasságkötés után a gyermek születésére mikor került sor Gelénesen, pontosabban mikor illet, hogy sor kerüljön:

„Ha lehetett, vagy ha úgy is sikerült, akkor egy éven belül született gyermek, hogyha 2-3 év múlva született gyermek, akkor ott valami gond volt, minálunk is úgy volt, hogy január 9-én házasodtunk és a másik évben született, márciusban.” (1937-ben született gelénesi nővel készült interjú, 5. oldal)

A születések száma és a gyermekek neme

1. ábra: Születések számának alakulása és a gyermekek neme

Forrás: Református egyházi anyakönyvek, Gelénes.

A XX. században, Gelénesen a születések száma csökkent, kivételt csupán két időszak jelentett. Az egyik az 1910 és 1920 közötti időszak, a másik az 1940 és 1950 közötti időszak volt. Összesen 222 gyermek született az általam vizsgált 10 év alatt.

Az 1900-as évben, Gelénesen 35 gyermeket keresztelt meg a református egyház. Nemüket tekintve 19 lány és 16 fiú jött világra. A 35 gyermekből 10 fő nem élte meg a felnőttkort, ők még 8 éves koruk előtt életüket veszítették. Ezután csökkent a szülések száma, hiszen 1910-ben már csak 27 gyermek született Gelénesen, az ebben az évben született gyermekek közül 8 fő nem élte meg az egy éves kort sem. Majd a születések száma ismét emelkedett, majdnem elérte az 1900-as szintet, 1920-ban ismét 35 gyermeket keresztelt meg a református egyház Gelénesen, de egy megkeresztelt gyermek 1919 decemberében született, így 1920-ban 34 gyermek született, 14 lány és 20 fiú. Nagy visszaesés következett a következő évtizedben, az 1930-as évben csak 24 gyermeket kereszteltek meg. A visszaesés nem állt meg a második világháború európai kirobbanása utáni évben sem, 1940-ben Gelénesen 22 gyermeket kereszteltek meg és 21 született. Majd ismét növekedett a szülések száma, 26 gyereket kereszteltek meg

1950-ben, de 27 gyermek született, ugyanis egy decemberben született gyermeket csak a következő év januárjában kereszteltek meg, így 14 fiú és 13 lány jött világra. Majd ismét csökkenés kezdődött, mely meg sem állt 1990-ig.

Nyilvánvaló, hogy az 1965-től bevezetett családi pótlék emelése, illetve az 1967-től folyósított gyermekgondozási segély nem okozott Gelénesen magasabb gyermekszámot, hiszen 1970-ben már csak 15 gyermeket keresztelt meg a református egyház, de két, ez évben született gyermek megkeresztelésére csak a következő évben került sor, illetve egy gyermek megkeresztelésekor már 2 éves volt, tehát 1970-ben Gelénesen 16 gyermek született.

Az 1950-től folyamatosan csökkenő gyermekszám fő oka Gelénesen az életkörülmények változása volt, az idő múlásával egyre kisebb szükség volt a gyermekek munkarejére. 1980-ban 14 gyermeket kereszteltek meg Gelénesen, közülük 3 gyermek előző évben született, egy 1980. december végén született gyermeket pedig 1981 januárjában kereszteltek meg. Tehát ebben az évben, Gelénesen 12 gyermek született. 1990-ben összesen 15 gyermeket kereszteltek meg, de közülük csupán 8 született 1990-ben.

Az általam vizsgált 10 évből, 7 évben fiúgyermek született több, és csupán 3 évben voltak a lányok többségben. Átlagosan egy évben 3 fiúgyermekkel több látta meg a napvilágot Gelénesen, mint lány a XX. század folyamán.

Magyarországon a nyers élveszületési arányszám² 1890 körül kezdett el viszonylag gyorsan csökkeni, míg 1880-ban 45 ezrelék volt ez a szám, az 1900-as évek elején már csak 30 ezrelék, majd 1910-re kicsit emelkedett, majd meredek süllyedésnek indult, mely egészen 1940-ig tartott. Gelénesen is bekövetkezett ez a süllyedés, de csak 10 évvel később 1920-ban, mely csökkenést meredek emelkedés előzte meg 1910 és 1920 között. Láthatjuk, hogy a nyers élveszületési arányszám 1900 és 1920 között pont ellentétesen alakult Gelénesen, mint az országban, míg az országos érték emelkedett, majd csökkent, addig a gelénesi érték csökkent, majd aztán emelkedett. 1920 után viszont hasonló tendenciák figyelhetőek meg, de Gelénes élveszületési arányszáma a

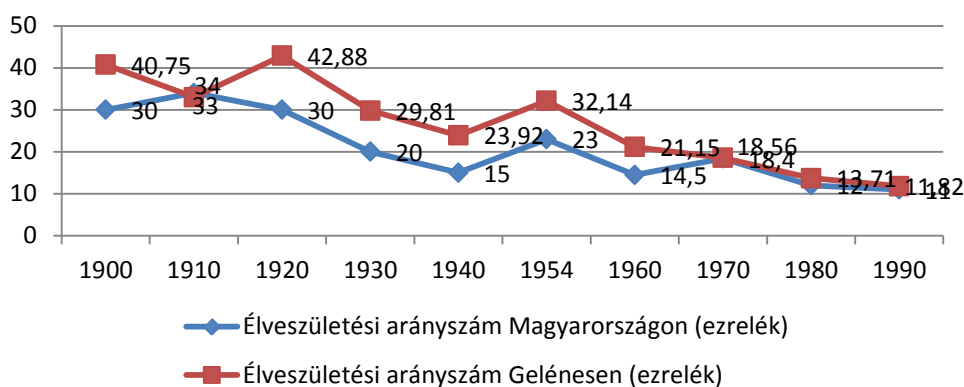
---

² „... az évi születések száma az évközépi lakosság számához viszonyítva, ezrelékben kifejezve.” (Andorka 1987:11)

korszakban szinte mindvégig az országos szint fölött alakult, csupán 1910-ben nem, ekkor is csupán 1 ezrelékkal süllyedt az országos adat alá.

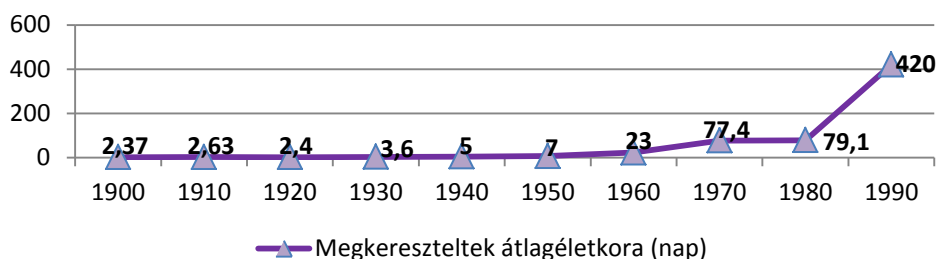
1940-től, valószínűleg az abortusztilalom bevezetése miatt emelkedett a nyers élveszületési arányszám, de aztán a csökkenése ismét felgyorsult. 1962-ben 12,9 ezrelék volt az élveszületési arányszám, mely a világon a legalacsonyabb volt. Gelénesen ez a csökkenés már meg sem állt, de az országos adatokban 1960 és 1970 között tovább folytatódott az emelkedés az abortusztilalom bevezetésének köszönhetően. Ezután itt is folyamatos csökkenésnek lehetünk tanúi.

2. ábra: A nyers élveszületési arányszám alakulása (ezrelék)

Forrás: Református egyházi anyakönyvek, Gelénes, saját számítás.

3. ábra: Megkereszteltek átlagéletkorának alakulása Gelénesen (nap)

Forrás: Református egyházi anyakönyvek, Gelénes.

A megkereszteltek átlagéletkora folyamatosan, hol nagyobb, hol kisebb ütemben emelkedett a század során, Gelénesen. A század első felében a gyermeket igyekeztek családjaik, minél hamarabb megkereszteltetni, úgy gondolták: „... az a gyerek, aki sírós volt nem lehetett vele bírni, tényleg mindig mozgatni kellett, akkor mindig azt mondták, vigyék már el megkereszteltetni, mert hogyha meg lesz keresztelve, akkor megnyugszik a gyerek és nyugodtabb lesz, úgyhogy elég hamar sorkerült a megkeresztelésükre születésük után.” (1936-ban született gelénesi nővel készült interjú, 10. oldal) Ezen hiedelmet igazolják a számok is, egészen az 1950-es, 1960-as évekig.

1900-ban a legtöbb gyermeket 2 napos korában tartották az oltárvíz alá, a legfiatalabbat 1, a legidősebbet 9 napos korában, átlagosan 2,37 napos korukban. 1910-ben a gyermekeket átlagosan 2,6 napos korukban keresztelték meg, legtöbbjüket szintén 2 napos korában. A legidősebb gyermek 7, a legfiatalabb 1 napos volt megkereszteléskor. 1920-ban 3 gyermeket még születése napján megkereszteltek, a legidősebb gyermek is mindössze 6 napos volt kereszteléskor. Átlagosan 2,4 napos korukban keresztelték meg a csecsemőket. 1930-ban is még mindössze 1 napos volt a legfiatalabb, 10 napos a legidősebb megkeresztelt gyermek. Átlagosan a gyermek 3,6 napos korában került sor a családi eseményre. 1940-ben a 22 megkeresztelt gyermekből egy már 6. életévében járt, a többiek átlagosan öt napos korukban keresztelték meg. 1950-ben a gyerekeket 2 és 12 napos kora közötti időszakban keresztelték meg, átlagosan 1 hetes korában. Az 1960-ban átlagosan a gyermekeket már 23 napos korukban keresztelték meg, a legfiatalabbat 4, a legidősebbet 48 napos korában. 1970-ben a megkereszteltek átlagéletkora 77,4 nap volt, tehát kicsivel több, mint két hónapos korukban tartották őket keresztstüleik az oltárvíz alá. A legfiatalabb gyermek 15 napos, a legidősebb majdnem 2 éves volt megkereszteléskor. 1980-ban a megkereszteltek átlagos életkora 79,14 nap volt, a legfiatalabb megkeresztelt gyermek 19, míg a legidősebb fél éves volt. Az 1990-ben megkereszteltek átlagéletkorát kiszámolva azt kapjuk, hogy átlagosan 14 hónapos korukban keresztelték meg a szülők gyermekeiket, a legfiatalabb megkeresztelt 13 napos volt, míg a legidősebb 13 éves. Mindez azt is mutatja, hogy a század során jelentősen megváltozott a valláshoz való viszony. Míg a század első felében a gyermekeket szinte születésük után rögtön megkereszteltették,

addig a század második felében egyre később, mely azt sugallja, hogy a szülőknek már nem volt olyan sürgető ezen esemény.

A keresztelés ceremóniája

Gelénesen a keresztelés mindig szűk családi körben történt és általában a délelőtti istentiszteleten, a templomban vagy esetleg a parókián, de ez utóbbi esetben már megszólták a szülőket. A templomi istentisztelet után mindig volt ebéd a gyermek tiszteletére, ahol a keresztelőn részt vett néhány családtag volt jelen.

„Meghívtuk, akit keresztszülőnek akartunk, általában a rokonságból választottunk, rokon, fiatal párokat, általában úgy választottunk, hogy akik visszabírnak bennünket.(...) Volt ellátás, volt egy kis eszem-iszom, még nóta is volt, de szerényebb. Így ment a menet akkoriban.” (1933-ban született gelénesi férjével készült interjú, 5. oldal)

A keresztszülőket Gelénesen a rokonságból választották szinte minden esetben, általában valamelyik szülő testvérét és annak házastársát, vagy valamelyik szülő unokatestvérét hívták meg párjával. A keresztszülőség nagy felelősséggel járt és kölcsönös viszályt is jelentett a faluban, ha valakit meghívtak keresztszülőnek, az tudta, hogy neki is vissza kell hívni majd keresztszülőnek keresztgyermek szüleit.

„A keresztszülő figyelgette a gyerekek a fejlődését, sűrűbben meglátogatta, mint egy szomszéd, sűrűbben meglátogatta a gyereket, volt olyan keresztszülő, aki nem is látta, de ez lett volna a feladata, hogy sűrűbben meglátogassa és odaigyejen a gyerek fejlődésére.” (1933-ban született gelénesi férjével készült interjú, 5. oldal) Egy másik interjúalanyom így emlékezett vissza keresztanyjára: *„... mindig átszaladtunk az iskolából 50 fillérért, fagyalatra, nem tudom, honnan teremtette elő, mert akkor a TSZ-ben még nem is nagyon volt fizetés, hanem munkaegységre dolgoztak, de mindig adott mikor jött a biciklis fagyaltos, tehát ő is szeretettel volt irántam. Segített, ha tudott, meg ha kellett.” (1961-ben született gelénesi férjével készült interjú, 4. oldal)*

Az is megfigyelhető a keresztelések időpontja alapján, hogy próbálták valamilyen nagy egyházi ünnepre időzíteni a keresztelőket, főleg Húsvétra és Karácsonyra.

Törvényes vagy törvénytelen?

Törvényesnek az a gyermek számított, akinek szülei törvényes házasságban éltek egymással, a törvénytelen gyermekek azok voltak, akiknek szülei nem éltek házasságban, nekik csupán édesanyjukat ismerjük az anyakönyvek alapján, édesapjukat nem. Egyik interjúalanyom szerint a törvénytelen gyermeket „zabigyereknek” csúfolták. Arra vonatkozó adataink, hogy törvényes vagy törvénytelen volt-e a megszületett gyermek, 1956-ig vannak. Eddig jegyezték fel ezt az adatot a keresztelési anyakönyvbe, innentől kezdve nem. Így hat év, 1900, 1910, 1920, 1930, 1940 és 1950 esetében tudok erre vonatkozó megállapításokat tenni. Az említett években összesen 168 gyermek született. Közülük mindössze 12 gyermek volt törvénytelen, tehát a megszületett gyermekek 7 százaléka született házasságon kívül. Ilyen esetekben édesapákra vonatkozó adatok nem kerültek feljegyzésre. Az édesanyák esetében viszont ismerjük vallásukat és foglalkozásukat, mindannyian reformátusok voltak, foglalkozásukat tekintve napszámos nők, cselédek vagy vályogvetőnők. Néhány esetben az is feljegyzésre került, hogy a vályogvetőnők cigányok voltak. Elmondhatjuk azt is, hogy főként az alacsony presztízsű, fizikai munkát végző nőknek születtek törvénytelen gyermekei. Interjúalanyaim többsége nem emlékezett ilyen gyermekekre, ahogy olyan párokra sem, akik házasság nélkül éltek volna együtt.

Szülők, keresztszülők foglalkozása és vallása

2. táblázat: Édesapák foglalkozása

foglalkozás	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	összesen
földművelő	20	15	18	15	8	20	9	6	0	0	111
ismeretlen	0	0	1	0	9	1	5	2	12	8	38
napszámos	4	3	4	2	2	1	0	0	0	0	16
béres	4	2	2	1	0	0	0	0	0	0	9
cseléd	2	0	1	4	0	0	0	0	0	0	7
kocsis	1	2	4	0	0	0	0	0	0	0	7
juhász	1	1	0	0	2	1	0	0	0	0	5
segédmunkás	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	4

foglalkozás	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	összesen
vályogvető	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	3
tanító	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	3
kondás	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	2
kovács	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2
vállalati dolgozó	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	2
villanyszerelő	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	2
sármunkás	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2
asztalos	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
csikós	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
csizmadia	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
fűtésszerelő	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
gépkocsivezető	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
kerékgyártó	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
méhész	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
tehénpásztor	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
lelkipásztor	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
összes	35	27	34	24	21	27	18	16	12	8	222

Forrás: Református egyházi anyakönyvek, Gelénes.

1900-ban a szülők mindenyike református vallású, a foglalkozás esetében a családok 57%-a földművelő volt (20 esetben), de volt 1-1 édesapa juhász, falusi kovács, iskolai tanító, napszámos, kocsis is, illetve négy gyermek református béres családba született, emellett 6 édesanya református vályogvető, cseléd vagy napszámos volt. A keresztszülők foglalkozását tekintve találunk köztük református földbirtokosokat, uradalmi béreseket, községi bérest és bírót, pásztorot, dohányost, napszámost, de itt is többségben a földművelő foglalkozásúak vannak. Mindegyik gyermeknek két keresztszülőt választottak. 1910-ben a szülők vallása - egy kivétellel - református volt, ugyanis egy édesapa görög katolikus vallású volt. A 27 újszülött szülei 15 esetben református földművelők voltak (55,5%), 2 esetben uradalmi béres, illetve a többi esetben

kerékgyártó, tanító, juhász, uradalmi kondás, csikós, 2 esetben uradalmi kocsis, és 3 esetben napszámosak. Az 1920-ban született gyermekek szüleinek foglalkozását tekintve ismét többségben voltak a református földművelők (53%), de 4 gyermek napszámos, 4 kocsis családba született, 2 gyermek szülei béresek voltak, illetve volt a szülők között kovács, uradalmi kondás, tehénpásztor, csizmadia és cselédlány is. A keresztszülők szintén reformátusok voltak és hasonló foglalkozással rendelkeztek. 1930-ban 15 gyermek református vallású földműves családból, 2 gyermek református vallású napszámos, két-két gyermek református cseléd, uradalmi cseléd, vályogvető családból származott. Egy esetben pedig a gyermek református uradalmi béres családban született. 1940-ben a szülők néhány esetet kivéve, ekkor is főként református vallású földművesek voltak. Két-két gyermek református napszámos és juhász családban született. Illetve egy gyermek görög katolikus földművesek gyermeke volt. 1950-ben 20 család földműveléssel foglalkozott (74%), egy-egy gyermek napszámos, juhász, illetve 2 gyermek sármunkás családba született. 1960-ban 9 gyermek (50%) református vallású földművelő család sarjaként született, két gyermek édesapja református villanyszereelő volt. 1-1 gyermek édesapja gépkocsivezetőként, illetve asztalosként dolgozott a térségben, utóbbi édesanyja ugyanott főkönyvelő volt. 1970-ben a szülők 16 esetből 6 esetben (37,5%) református földművesek voltak. 4 esetben az édesapa református segédmunkás, 1-1 esetben református méhészt, illetve központi fűtés szerelő volt és két édesapa vállalati dolgozó, ezen esetekben az édesanyák háztartásbeliek voltak egy református nevelő édesanyát kivéve.

1980-ban és 1990-ben a szülők foglalkozását nem tüntette fel az anyakönyvet vezető lelkész, csupán a vallási hovatartozásukat. A szülők minden esetben reformátusok voltak, kivéve három esetet, mikor a férjek voltak két esetben római katolikusok és egy esetben görög katolikusok.

A fentiek alapján megállapítható azt, hogy a megszületett 222 gyermekekből 111 földművelő családban született, az ilyen családok aránya azonban folyamatosan csökkent a XX. század során, míg 1900-ban a gyermekek 57 százaléka született földművesek sarjaként, addig 1970-ben már csak 37,5 százaléka. Mindez a kollektivizálásnak, az erőltetett iparosodásnak köszönhető, mely következtében Gelénes foglalkozási

szerkezete is átalakult. 38 gyermeknél sajnos egyáltalán nem jegyezték fel a szülők foglalkozására vonatkozó adatot, 16 gyermek napszámos, míg 9 gyermek béres családban született. Az anyák főként háztartásbeliek voltak, akik nem azok vályogvetők, napszámosok, cselédek, illetve 1 tanító és 1 főkönyvelő édesanyját is találunk, de az arányuk elenyésző a háztartásbeli édesanyákhöz viszonyítva.

Keresztnévválasztás Gelénesen

A keresztnévválasztásra már jóval a gyermek születése előtt sorkerült. Elsősorban a szülők feladata volt, azonban az általuk választott nevet vagy neveket el kellett fogadtatniuk a családdal is, akik interjúalanyaim szerint elég gyakran megvétózták a választott keresztnévet. Gyakori volt az olyan gyermek, aki örökölte keresztnévét, általában valamelyik szülőtől, nagyszülőtől vagy dédszülőtől. Több helyen az is megfigyelhető, hogy a kisfiú és édesapja, nagypja, dédnagypja is ugyanazon keresztnévet kapta, így egy név generációról generációra öröklődött. Érdekes az, hogy ez a lányoknál annyira nem volt jellemző. Megfigyelhető, hogy mind a fiúknál, mind a lányoknál minden évben volt 8-10 keresztnév, melyek úgymond divatosnak számítottak, a szülők főként ezeket a neveket választották gyermekeiknek.

3. táblázat: Lánygyermekeknek adott keresztnév

keresztnév	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	összesen
Erzsébet	4	2	5	0	1	1	0	1	0	0	14
Ida	1	5	2	1	0	0	0	0	0	0	9
Juliánna	3	1	1	0	2	0	1	0	0	1	9
Irén	0	1	0	2	0	1	1	1	0	0	6
Katalin	1	0	0	0	0	2	0	3	0	0	6
Margit	0	1	1	2	0	1	0	0	0	1	6
Mária	3	0	0	0	1	0	0	1	0	0	5
Ilona	0	1	1	0	0	2	0	0	0	0	4
Irma	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	4
Eszter	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	3
Gizella	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	3
Piroska	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	3
Zsuzsánna	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	3
Amália	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Anikó	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	2
Anna	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	2
Berta	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2
Emma	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	2
Gyöngyike	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2
Ibolya	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	2
Jolán	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	2
Lenke	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	2
Terézia	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Valéria	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2
Beatrix	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Edina	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Edit	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Éva	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Ildikó	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Judit	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Olga	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Róza	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Rozália	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Rózsa	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Tünde	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1

Forrás: Református egyházi anyakönyvek, Gelénes.

Keresztnév	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	összesen
Tihamér	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Viktor	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Gáspár	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Gábor	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Elemér	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Vencel	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Géza	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Tibor	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Barnabás	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
István	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Mihály	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Attila	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Richárd	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Lóránt	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Csaba	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1

Forrás: Református egyházi anyakönyvek, Gelénes.

A lányneveknél kicsit több, 43 fiúnevet használtak a szülők a névadáskor. A fiúgyermeknek leggyakrabban a Sándor nevet adták Gelénesen a XX. század során, 12 alkalommal. Népszerű volt a József, melyet 10 gyermek kapott, valamint a 8-8 gyermeknek adott András és Gyula is. A Lajos nevet 7 gyermek, az Imrét és a Dezsőt 6-6 gyermek kapta.

Második keresztnévként kapták a fiúk a Dánielt, az Imrét, az Andrást, a Gyulát, az Ernőt, a Tibort, valamint a Lászlót két alkalommal is.

Összegzés

Gelénes népessége a XX. század folyamán hol növekedő, hol csökkenő tendenciát mutatott, 1920-tól 1940-ig, illetve 1950-től 1970-ig a népesség növekedéséről beszélhetünk, míg a többi év esetében csökkenésről. Ezen folyamatoknak köszönhetően Gelénes népessége 859 főről 677 főre csökkent a XX. század folyamán, annak ellenére, hogy a halandóság javult. A csökkenés hátterében az alacsony gyermekszám és a faluból elköltözők magas aránya állt. A megszületett gyermekek száma 35 főről 8 főre

csökkent, 1900 és 1990 között, növekvő tendencia csupán két időszakban figyelhető meg: az 1910 és 1920 közötti évtizedben, illetve az 1940 és 1950 közötti időszakban. Az általam vizsgált tíz év alatt összesen 222 gyermek született Gelénesen. A vizsgált években átlagosan 3 fiúgyermekkel több született, mint lány. A nyers élveszületési arányszámot tekintve Gelénes egy évtizedes csúszással, de követte az országos tendenciát. A megkeresztelt gyermekek életkorát tekintve a század első felében a gyermekeket szinte születésük után rögtön megkereszteltették, 1-2 napos korukban, addig a század második felében egyre később került sor a családi eseményre. A gyermekek keresztnevei hosszú folyamat során alakultak ki, gyakori volt a fiúgyermeknél a generációról generációra szálló név, a lányoknál ez nem volt jellemző. Mindkét nem esetében minden évben volt 8-10 keresztnév, melyek divatosnak számítottak, a szülők főként ezeket a neveket választották gyermekeiknek.

A fertilitás vizsgálata azonban csupán egy kis szelete kutatásomnak. Gelénes paraszti társadalmának teljes megismeréséhez elengedhetetlen a házasságkötések és a mortalitás változásainak feltárása is.

Irodalom

- Andorka Rudolf (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Andorka Rudolf (2001): *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest, Századvég Kiadó. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság
- Andorka Rudolf (2002): A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben. Innen: Faragó Tamás (szerk.): *Szerkezetek, folyamatok, összefüggések. Demográfiai szöveggyűjtemény*. Budapest
- Erdei Ferenc (1974): *Magyar falu*. Hasonmás kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Faragó Tamás (1999): *Tér és idő- család és történelem: társadalomtörténeti tanulmányok 1976-1992*. Bíbor Kiadó, Miskolc
- Fél Edit- Hofer Tamás (2010): *Mi, korrekt parasztok...* Korall Kiadó, Budapest
- Gyáni Gábor, Kövér György (2001): *Magyarország társadalomtörténete: A reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest
- Gyáni Gábor, Lácza Magdolna (szerk. 2008): *Generációk a történelemben: a Hajnal István Kör- Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete*. Nyíregyháza
- Kollega Tarsoly István (szerk. 2000): *Magyarország a XX. században*. Babits Kiadó, Szekszárd
- Magyar Statisztikai Közlemények 1900-1990*
- Mayer László, Tilcsik György (szerk. 2006): *Személyes idő - történelmi idő : a Hajnal István Kör Egyesület konferenciája, Kőszeg, 2003. augusztus 29-30.* Szombathely, Vas Megyei Levéltár
- Paládi-Kovács Attila (főszerk. 2000): *Magyar néprajz. VIII. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Romsics Ignác (2001): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest
- Spéder Zsolt (szerk. 2003): *Család és népesség- itthon és Európában*. Századvég Kiadó, Budapest
- Tomka Béla (2009): *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest
- Történeti Statisztikai Évkönyv*. Budapest, Statisztikai Hivatal Könyvtára, 1960- 1968.
- Valuch Tibor (2001): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest

BENE MÁRTON

Egy „ígéretes” kutatás felé...

Körösényi András-Soós Gábor (szerk.): „Azt tették, amit mondtak? Választási ígérek és teljesítésük, 2002-2006” Budapest, MTA TK PTI, 2013. 215 o.

2010-ben nagyszabású kutatás indult az MTA Politikatudományi Intézetében, mely a választási ígérek és azok teljesítésének vizsgálatát tűzte ki célul. Politikatudományi szempontból valóban releváns kérdésnek tűnik, hogy mi is a szerepe az ígéreknek a demokratikus politikai rendszerekben. A politikai közbeszédben kiemelt szerepet töltenek be a választási ígérek, politikai szereplőket, pártokat, ciklusokat azonosítanak egyes teljesült, nem teljesült vagy csak kimondott ígérekkel, és politikai küzdelmek sokasága kötődik az egyes vállalások és azok megvalósulásának értelmezéséhez. Magyarországon az elmúlt évtizedben különösen érzékelhető volt a választási ígérek fontossága és ciklusokhoz, politikai aktorokhoz való kapcsolása. A Medgyessy-kormányt a közfelfogás – főként a válság óta – ma is gyakran a felelőtlen ígérek megvalósulásával, míg a második Gyurcsány-kormányt az ígérek be nem tartásával kapcsolja össze. A 2010-ben megválasztott Orbán-kormányt ezzel szemben sokan a választási ígérek hiányával vádolták. Relevánsnak tűnik tehát a kérdés: hogyan gondolkozunk a választási ígérekről a modern demokratikus politikai rendszerekben? Milyen jelentősége van ezek betartásának vagy megszegésének a politikai küzdelem és a demokrácia szempontjából? Ezekkel a kérdésekkel eddig a magyar politikatudomány nem igazán foglalkozott, és a tárgyalt kötet áttekintése alapján a nemzetközi szakirodalom sem túl gazdag. A kutatócsoport vállalkozása kifejezetten érdekesnek és hasznosnak tűnik ezért, mind hazai, mind pedig nemzetközi politikatudományi szempontból. Jelen kötet a kutatás első fázisának összefoglalását adja, mely során a szerzők felvázolják az alkalmazott elméleti keretet, bemutatják a kutatás módszertanát és egy ezek alapján végrehajtott próbakutatás eredményeit. A kutatás fő kérdése a kampányígérek és a tényleges kormánypolitika közti kapcsolat, valamint ennek hatása a szavazói viselkedésre – bár ez utóbbival jelen kötet még nem foglalkozik. A program kimon-

dott célja a nemzetközi ígéretkutatási vérkeringésbe való bekapcsolódás, de a magyarországi kampányok és ciklusok feldolgozása a szélesebb hazai közeg számára is hasznos információkat szolgáltathat. A kutatás két részből áll. Az első rész maga a magkutató, mely az elméleti keretből levezetett és operacionalizált kutatási kérdéseket, azaz a kampányígéret informativitását és az ígéret teljesülését vizsgálja a nemzetközi ígéretkutatási eszközök figyelembevételével. A másik rész kiegészítő kutatásokat tartalmaz, amelyek némileg módosított megközelítéssel dolgoznak, de ezzel inkább kiegészítik a magkutatót, mint sem cáfolnák azt. Ez utóbbiak közös jellemzője, hogy a választói oldalt jobban bekapcsolják a vizsgálatba, a közvélemény diskurzusain, a retorika hatásain és a pártok rezponzív programírásán keresztül. Az egész kötetről elmondható, hogy rendkívül transzparens, minden egyes módszertani lépést és kutatói döntést gondosan bemutat és indokol a lehetséges alternatívák felvázolása mellett, amely az olvasó helyzetét jelentősen megkönnyíti. A könyv elsősorban a program elméleti és módszertani alapjainak lefektetésére törekszik, a próbakutatás eredményei viszonyítási adatok hiányában még nem túl informatívak. Ezért ismertetőmben, az inkább kutatási eredmények ismertetésére szorítózkodó recenziókhöz képest, tágabb keretet biztosítok a módszertani döntések bemutatására is.

Az ígéretkutatás elméleti és módszertani alapjai

A kötet szerzői a projekt eddigi egyik legfontosabb eredményének tartják azt, hogy az ígéretkutatás empirikus kérdését hozzákapcsolták egy demokráciaelméleti kerethez, amelyből operacionalizálható kutatási kérdéseket lehet levezetni. Áttekintésük alapján ez a lépés a nemzetközi ígéretkutatási irodalomból hiányzik, az ismertett kutatások az empirikus eredményeket nem ágyazzák bele politikaelméleti keretbe. Körösenyi András és Sebők Miklós tanulmánya mutatja be a kutatás teoretikus hátterét, melyet a pozitív mandátumelmélet gyenge változatának neveznek. A képviselői kormányzás különböző elméleteiből alkotják meg azt az elméleti szintézist, amelyben a választási ígéret kérdése tesztelhető empirikus problémává válik. Ennek központi eleme, hogy a mandátumot egy valamilyen mértékben kötött felhatalmazásként értelmezik, tehát a

képviselő cselekvési lehetőségei, megválasztása után, politikai értelemben valamilyen mértékig lehatároltak. Akkor beszélhetünk mandátumról, ha ez a kötöttség tartalmi és konkrét, elsősorban közpolitikai jellegű. A választópolgárok a választás aktusával egy bizonyos mértékig kötött közpolitikai tartalom végrehajtására hatalmazzák fel az őket képviselő aktort, a modern demokráciákban a képviselőlet pártelmélete alapján a pártot. A felhatalmazás tartalmát nem a választópolgárok határozzák meg (ez lenne a delegálás), hanem ígéreteiken keresztül a pártok. Az elmélet pozitivitását az adja, hogy leszámolnak a mandátumelméletek normatív tartalmával és elhagyják azokat a feltételeket, amelyek ezért empirikusan ellenőrizhetetlenek (pl.: a mandátum és a közérdek egybeesése). Az elmélet „gyengesége” pedig azt jelöli, hogy a közpolitikai kötöttség nem szükségszerűen erős és teljes körű, elég ha „valamilyen mértékben” kötött az adott párt felhatalmazása.

A választók és a választott közötti kapcsolatot tehát a választási ígéret teremti meg. A választók az eléjük tárt közpolitikai javaslatcsomagok közül időszakonként választhatnak, melyek közül az egyik végrehajtására felhatalmazzák az azt megjelenítő pártot. Ezek az ígéretetek az elmélet szerint korlátozzák az adott kormány cselekvési lehetőségeit, ezért mandátumról, azaz valamilyen mértékben kötött felhatalmazásról beszélhetünk. Ezek alapján már látható, hogy a választási ígéret, mint empirikus kérdés hogyan ágyazódik egy demokráciaelméleti keretbe: a mandátum kötöttségének erősségéről képet kaphatunk az alapján, hogy a pártok mennyire konkrét és átfogó vállalásokat tesznek a kampány során, majd, hogy azokat mennyiben hajtják végre. Az elméletnek egy vitathatóbb eleme van, az pedig a választók kérdése. Az elmélet a választók informáltságát feltételezi, valamint azt, hogy a közpolitikai program alapján adják le voksukat – bár a szerzők is elismerik, hogy ez nehezen tartható feltétel. A kutatás a választókat ebből a szempontból nem vizsgálja, később is csak azt, hogy büntetik-e az ígéreteit végre nem hajtó kormányt és jutalmazzák-e az ígéreteiket nagy százalékban teljesítő pártokat.

A következő fejezet (Sebők Miklós - Soós Gábor) az elméleti keretből levezethető konkrét kutatási kérdéseket és kutatói döntéseket ismerteti. A mandátumelmélet szempontjából számít egyrészt a kampányok információtartalma, azaz a pártok által

kért felhatalmazás kötöttsége és a választók informáltságának a mértéke, másrészt a felhatalmazás egyértelműsége, ami alatt a választói részvételt, a győzelem mértékét és a pártok ígéreteinek egymástól való eltérését értik a szerzők, harmadrészt pedig a teljesítés „erőssége”, amely az ígérek százalékos teljesülése mellett a felelősség egyértelműségét (intézményes korlátok stb.) takarja. Ezek alapján a tárgyalt magkutatás két részből áll össze: az első rész az ígérek jellegét, a kért felhatalmazás kötöttségének mértékét vizsgálja, míg a második rész az ígérek százalékos teljesülését. A választók informáltsága, a felhatalmazás egyértelműsége, valamint a felelősség egyértelműsége egyelőre nem képezte a kutatás tárgyát.

A nemzetközi irodalom elsősorban a második résszel, azaz az ígérek százalékos teljesülésével foglalkozik, de ez a projekt az alkalmazott elméleti keretből adódóan fontosnak tartotta az ígérek jellegének teljesítéstől független felmérését is. A mandátumelmélet nyelvére lefordítva a két alapkérdés az, hogy mennyire világos a kért mandátum és ezt mennyire hajtják végre. Ennek kvantitatív mérésére tesznek kísérletet a kutatás során. A későbbi kutatások feladata lesz majd magyarázni az egyes választások és pártok közötti különbségeket, valamint megvizsgálni azt, hogy a választók büntetik-e a mandátumot nem teljesítő kormányokat. A kutatási projekt során a későbbi kormánypártok és a legnagyobb ellenzéki pártok ígéreteit és azok ciklusbeli teljesülését fogják vizsgálni az 1990 és 2014 közötti magyarországi országgyűlési választások és ciklusok alapján. A kötetben ismertetett próbakutatás a 2002-es választási ígérekkel és 2006-ig tartó teljesülésükkel foglalkozik.

Az ígérek jellege

Soós Gábor, Papp Zsófia és Gyulai Attila tanulmánya a magkutatás első, azaz a választási ígérek jellegét vizsgáló részének módszertani háttérét mutatja be. A nemzetközi ígérekutatások két bevett irányzata közül a projekt az ígérek központú megközelítés (*pledge approach*) mellett kötelezi el magát, amely egyedi ígéreteket vizsgál, szemben a hangsúlyközpontú megközelítéssel (*saliency approach*), mely a választási program főbb hangsúlyaira koncentrál. Ezt a döntést az alkalmazott elméleti keret is indokoltá teszi,

ugyanis az ígéretek részletes tartalmáról, azaz a kampányok informatívitasáról az egyedi ígéretek vizsgálata alapján lehet többet megtudni. Az ígéreteket azonosítására a választási programok használata eléggé magától értetődő, azonban a kampány során ígéretek nem csak ezekben szerepelnek. Kampányesemények és beszédek archívumai nem álltak a kutatók rendelkezésére, ezért a szerzők úgy döntöttek, hogy a további ígéretek a különböző pártmegnyilatkozások médiatudósításaiból rekonstruálják. Ebben a két legolvasottabb szerzős sajtótermékre, a Népszabadságra és a Magyar Nemzetre támaszkodnak, valamint a későbbiek során tervben van az MTI adatbázisának feldolgozása is. A próbakutatás során azonban még csak a Népszabadság online archívumát használták fel. Problémát okozott, hogy az SZDSZ-nek nem volt a kampány során értelmezhető választási programja, ezért esetükben csak médiaígéretekéről beszélhetünk.

A tartalmilag azonos ígéretek közül ún. ígélet-bokrokat hoztak létre a kutatók, amelyekből kiválasztották azt az egy ígéletet, amelyik egyedi ígéletként fog szerepelni a kutatás során. Ennek alapelve az volt, hogy az ígéletbokr ígéretei közül a legtöbb információt tartalmazó vállalást választották ki. Számomra ez nem tűnt a legszerencsésebb megoldásnak, hiszen az ígéretek a kampány során komoly változásokon is áteshetnek, valamint fontos részletek hiányozhatnak belőle, amelyeket kevésbé teljes változatok tartalmazhatnak. Ebben az esetben a kutatói ígéletalkotás a szubjektivitás ellenére is hasznosabbnak tűnik, mint a teljesen mechanikus ígéletválasztás. Az ígéretek kódolásánál a cél az volt, hogy egy változóval mérhető legyen az ígélet egyértelműsége. Az ígélet akkor egyértelmű, ha konkrét, valamint, ha a felelősségvállalás egyértelmű. Előbbi mérésére egy háromkategóriás változót dolgoztak ki a kutatók (teljesen konkrét; részben konkrét; nem konkrét).

Míndezek alapján Papp Zsófia tanulmánya elemezte a 2002-es kampány ígéréteinek (MSZP, SZDSZ és Fidesz) jellegét. A kiindulópont tehát az, hogy annál kötöttebb egy mandátum minél konkrétabbak és egyértelműbbek a választási ígéretek. A nemzetközi ígéletkutatói irodalom ezzel a kérdéssel nem nagyon foglalkozik, a könyvben ismertett kutatások az ígéretek azonosítása után egyből azok teljesülését mérik fel. Az eredményekből kiderült, hogy az alkalmazott módszertan szerint a 2002-es választási ígére-

tek fele számított konkrétnek, egyharmada pedig részben konkrétnek. A legmagasabb arányú konkrét ígérettel a Fidesz rendelkezett (71,4%), de a legtöbb konkrét ígéretet az MSZP tette, amely összességében is háromszor annyi ígéretet tett a kampány során, mint a kormánypárti pozícióból kampányoló Fidesz. A módszertan szerint az ígéretnek egyértelműségét mérő változó ebből a konkrétság-változóból, valamint a felelősségváltozóból áll össze, azonban utóbbi csak nagyon kevés hatást gyakorolt erre, hiszen homályos felelősségvállalást tartalmazó ígéret nagyon ritkán fordult elő.

A kutatás egyik érdekes kísérlete, hogy megkülönböztetik egymástól a kormányzati cselekvésre vonatkozó ígéreteket (*output*), a kormányzati eredményre vonatkozó ígéretektől (*outcome*), amelynek teljesülése más aktoroktól is függ. Az azonosított ígéretnek 91%-a kormányzati cselekvésre irányult. A különböző szakpolitikák alapján vizsgálva az is kiderült, hogy minden területen igyekeznek ígéreteket tenni a pártok, még ha mennyiségi értelemben vannak is különbségek pártok és politikák, illetve ígértípusok között.

A szerző többváltozós elemzés segítségével az egyértelműsége ható változókat is megpróbálta azonosítani és arra jutott, hogy a pártoknak egyéb változók hatását kiszűrve is hatása van az egyértelműsége (Fidesz egyértelműbb), valamint némileg meglepő módon a médiaígéretnek egyértelműbbnek bizonyultak, mint a programígéretnek. Később még meglepő, hogy a kormányzati cselekvésre vonatkozó ígéretnek határozottabbak, mint az eredményre vonatkozóak, a szakpolitikai bontásból pedig kiderült, hogy a gazdasági ígéretnek a legvilágosabbak. Ezeknek a többváltozós modelleknek azonban eléggé kicsi a magyarázóereje, ezért további változók bevonása mindenképp indokolt a későbbiekben annak megértésére, hogy milyen tényezők hatnak az ígéretnek egyértelműségére.

Az ígéretnek teljesülése

A magkutató másik része – a nemzetközi ígéretkutatások nagy részéhez hasonlóan – az azonosított ígéretnek teljesülését vizsgálja. Erőforrásai nagyobb részét jelen projektnek ennek vizsgálatára fordította. Ez a rész is két írásból áll össze: az első az alkalmazott

módszertant, a második pedig a próbakutatás eredményeit ismerteti. A Sebők Miklós, Dobos Gábor és Oross Dániel által írt előbbi tanulmány bevezeti az olvasót az ígérteljesítés kódolásának gyakorlati folyamatába, áttekinthetően ábrázolva az ígéretek azonosításától a teljesülés végső döntésének kimondásáig zajló eseménysort. A már korábban azonosított ígéretekkel kapcsolatban az első lépés, hogy még a tesztelésük előtt meg kell határozni, hogy egyáltalán lehetséges-e teljesülésük megállapítása. Azokat az ígéretek, amelyek teljesülésének megállapítása objektív eszközök segítségével nem lehetséges (cikluson túli ígéretek, más létező dolgokra vonatkozó ígéretek, absztrakt fogalmakra vonatkozó ígéretek stb.) retorikai ígéretnek minősítik és kizárják az elemzésből. Hasonlóképpen nem tesztelik azokat az ígéretek sem, melyek elméletileg tesztelhetőek lennének, azonban vagy nem áll rendelkezésre adat, vagy teljesülésük igényelne túl komplex elemzést. Ezen túl nem tesztelik a csak a teljes ciklusra értelmezhető ígéretek sem, mert a módszertani szabályokat elsősorban egyszeri teljesítésre dolgozták ki. A tesztelt ígéretek a nemzetközi szakirodalomban két („teljesült” – „nem teljesült”) vagy három (kiegészítve egy „részben teljesült” fokozattal) kategóriára bontják. Jelen kutatás újítása, hogy négy kategóriával dolgozik: a „részben teljesült” kategóriát tovább bontja „inkább teljesült” és „inkább nem teljesült” ígéretekre. Érvelésük szerint a nemzetközi összehasonlítás lehetősége így is megmarad, hiszen a háromkategóriás elemzésekkel való összevetés céljából a két köztes kategóriát össze lehet vonni.

A következő fejezetben (Sebők Miklós – Horváth Péter – Ondré Péter – Pál Gábor) azonban szembesülünk a nemzetközi összehasonlítások nehézségeivel. A kutatás ezen részében már csak a két kormánypart, az MSZP és az SZDSZ ígéreteit vizsgálják a kutatók, ami bár elsőre magától értetődőnek tűnik, az irodalom áttekintése megmutatja, hogy mégsem az. A korábbi kutatásokból az derül ki, hogy általában az ellenzéki pártok ígéreteinek is meglepően nagy aránya teljesül – még ha nem is annyi, mint a kormánypartoknak.

Ismét nehézséget okozott, hogy az SZDSZ-nek nem volt valódi választási programja, ezért esetükben csak a médiaígéretek, míg az MSZP-nél csak a választási programban szereplő ígéretek vették figyelembe. Az ezekből azonosított ígéretek 56%-a volt

tesztelhető és majdnem egyharmaduk retorikai ígéretnek minősült. Az elemzés szerint a tesztelt ígéretetek 48%-át teljesítették a kormánypártok, míg 28%-át nem. Az ígéretetek 13%-a esett az inkább nem teljesült és 11%-a az inkább teljesült kategóriába. Ezek az arányok önmagukban még nem sokat mondanak az olvasónak, ezért a szerzők kísérletet tettek a korábbi nemzetközi ígéretkutatói eredményekkel való összehasonlításra is. A több eredményt is tartalmazó összehasonlításban a 2002-es magyar eredmény a középmezőnyben helyezkedett el, megelőzve többek között 1984-es és 1988-as amerikai, valamint az 1996-os és 2001-es olasz kormány teljesítési arányát is. Azonban az összehasonlíthatóság itt a teljesítést mérő változó kétkategóriássá alakítását kívánta meg, amely során a kutatók előbb a két köztes kategóriát vonták össze „részben teljesült” kategóriává, majd ezt a „teljesült” kategóriához rendelték. Így létrejött a kétkategóriás teljesítés változó, amely összehasonlíthatóvá teszi az eredményeket a mindössze „teljesült” – „nem teljesült” kategóriákat rögzítő kutatásokkal, azonban úgy, hogy az „inkább nem teljesült” (13%) ígéretetek itt „teljesültnek” számítanak. A másik nemzetközi összevetés csak azokkal a kutatásokkal hasonlítja össze a próbakutatás eredményét, amelyek háromkategóriás teljesítésváltozóval dolgoztak, ilyenek azonban csak Kanada (1984-2006; 7 ciklus) és Svédország (1994-1998; 2 ciklus) esetében voltak elérhetőek. Ebben az összevetésben a 2002-es magyar eredmény utolsó előtti helyen áll. A nemzetközi összehasonlítás problémáira a szerzők is felhívták a figyelmet: hiányzik a nemzetközileg elismert standardizált módszer és az adat is meglehetősen kevés és nehezen összevethető (pl.: 1988-as kanadai adat egy 2002-es magyarral).

A teljesült ígéretetek cikluson belüli eloszlásának vizsgálatából viszont érdekes eredmények szülehetnek. A próbakutatásból az derült ki, hogy az ígéretetek több mint felét már a ciklus elején beváltották, azonban itt a 100 napos program speciális helyzetet teremtett. Az ígéretetek teljesülését magyarázó változókkal is mérték a kutatók és arra jutottak, hogy a koalíciós szerződésben való szerepeltetés pozitívan korrelál az ígéret teljesülésével, valamint a koalíción belüli méret is számít valamelyest, azonban az adott ígérethez tartozó tárca birtoklása nem. Ezen eredmények megerősítéséhez persze még további vizsgálatok szükségesek.

Kiegészítő kutatások

A magkutatás mellett három kiegészítő kutatást is tartalmaz a kötet, melyek a magkutatás elméleti kerettől valamelyest eltérnek, de újabb belátásokkal egészíti ki az eredeti kutatást. Ezekben közös, hogy a magkutatástól eltérően valamilyen mértékben megjelenik szemléletükben a választói oldal is.

Ez legkevésbé az első kiegészítő tanulmányban jelenik meg expliciten, hiszen Brunzel Balázs éppen azt igyekszik bizonyítani, hogy a mandátum létrejöttét nem feltétlenül a küldő, azaz a választók felől kell szemlélni, hanem releváns lehet az a megközelítés is, mely a mandátum létrejöttét az abban való hithez köti. Tehát a mandátum, azaz a valamilyen mértékig tartalmilag kötött meghatalmazás akkor létezik, ha a címzett, azaz a politikai aktor hisz benne – függetlenül attól, hogy a választók milyen céllal választották meg. A mandátumban való hitet azonban empirikus okokból kiterjeszti a nyilvánosság szférájára is, azt feltételezve, hogy ez a hit akkor létezik, ha a mediatisált nyilvánosságban erőteljesen jelen van a választási győzelem mandátumként való értelmezése. Ennek megfelelően közéleti diskurzusokat vizsgál, amivel túllép a magkutatás pártfókuszú megközelítésén. A Magyar Nemzet és a Népszabadság online tartalmainak vizsgálatából azonban az derül ki, hogy a második fordulótól a kormányalakításig terjedő időszakban a választási győzelmet értelmező cikkek között nagyon alacsony arányban voltak jelen a győzelmet közpolitikai felhatalmazásként értelmező írások. A médiaértelmezések vizsgálata izgalmas iránynak tűnik az ígéretkutatással és a mandátumelmélettel kapcsolatban, azonban néhány módszertani kérdést érdemes lesz átgondolni hosszútávon. A győzelem magyarázatait vizsgálva, nem meglepő, hogy sokkal inkább az okokat azonosítják a napilapok, mintsem annak eredményét (a mandátumot). Másrészt az sem tűnik meglepőnek, hogy közvetlenül egy – ráadásul elég intenzív – kampány után a kampánystratégiai magyarázatok szerepe erősebben jelen van a médiadiskurzusban, mint a közpolitikai ígéretekre koncentrááló magyarázatok. Harmadrészt, az eredmények értelmezésénél azt mindenképpen ki kell emelni, hogy 2002-ben a későbbi kormánykoalíció nagyon minimális különbséggel győzte le a Fideszt, ráadásul úgy, hogy a második fordulóban a legtöbb szavazatot a későbbi ellenzéki párt kapta. A

könyv korábbi része bemutatta, hogy a mandátumelmélet egy fontos eleme a felhatalmazás erősségére vonatkozik, azaz a győzelem mértéke hat a mandátum erősségére. Abban a helyzetben, amikor a választásokon vesztes program kapta a legtöbb szavazatot, meglepő lett volna, ha a napilapok világos közpolitikai felhatalmazásként értékelik az MSZP-SZDSZ koalíció győzelmét. Mindezek alapján a médiadiskurzus és a mandátumba vetett hit kapcsolatát is érdemes lehet átgondolni, vagy pedig az alkalmazott módszeren finomítani, hiszen könnyen lehet, hogy a győzelem közpolitikai mandátumként való értelmezése a kampány utóéletének lecsengése után karakteresebben megjelenik a közéleti diskurzusban.

Szűcs Zoltán Gábor és Gyulai Attila írása a magkutató szempontjából is nagyon fontos témát feszeget, hiszen a retorika és a retorikai ígéretek szerepét vizsgálják. A magkutató – a nemzetközi szakirodalomhoz hasonlóan – a retorika fogalmát meglehetősen negatív értelemben használja. A mandátumelmélet szempontjából csak a tiszta és világos elköteleződések számítanak, innen nézve pedig a retorika rontja az ígéretek informativitását. Ezzel az állásponttal vitatkozik a szerzőpáros, azt állítva, hogy a retorikának igenis fontos szerepe lehet a mandátumelméletben, hiszen a maga módján éppen hogy növelik az informáltságot. Ezt azon keresztül bizonyítják, hogy a választói oldal problematikáját is bevonják mandátumelméleti gondolkodásukba. A választók közpolitikai tájékozottsága nem olyan szintű, hogy képesek legyen arra, hogy saját preferenciáik és a kormányzati ígéretek összevetése alapján megalapozott döntést hozzanak, ezt a kapcsolatot is a pártoknak kell megkonstruálnia. A közpolitikai javaslatok sokdimenziós terét is le kell fordítani egy olyan egydimenziós politikai térre, amelyben a választó a választási alternatíváit elhelyezheti. A retorika ellátja az információsűrités, szelektálás, hangsúlyozás és meggyőzés feladatát, amely segít összekötni a választót az ígérettel. Ebben a tekintetben a retorikának – amely minden ígéretnek része – informatív szerepe van, növeli az ígéretek, a felhatalmazás kérésének informativitását.

A dolgozat másik része arra az empirikus problémára koncentrálna, hogy mit lehet kezdeni a kutatás által retorikai ígéretként azonosított vállalásokkal. A magkutató az ígéretek majdnem egyharmadát retorikai ígéretként határozta meg, azaz olyan vállalásként, amelynek teljesítése ellenőrizhetetlen. A tanulmány szerzőinek célja, hogy ezek-

kel az ígéretekkel is lehessen kezdeni valamit, ami nagy számuk miatt valóban indokoltnak tűnik. Ennek érdekében kidolgoznak egy kódolási szisztémát, amely által a retorikai ígéretekről is pontosabb képet kaphatunk. Arra a megállapításra jutnak, hogy a retorikai ígéretek egyáltalán nem tartalmatlan, értelmezhetetlen ígéretek, azaz ugyanúgy elköteleződések valami mellett, ezért a mandátum tartalmát befolyásoló tényezők. Legnagyobb részben ráadásul policy-tartalmat hordoznak, még ha teljesülésük nem is könnyen ellenőrizhető. Sokszor szubjektív jóllétre vagy szimbolikus javakra vonatkoznak, amely objektív mérése szintén problémás, mégis olyan elköteleződések, amelyek korlátozhatják a leendő kormány mozgásterét. A retorikai ígéretek másik fontos szerepe a pártok politikai térben való elhelyezéséhez szükséges információ biztosítása a választók számára, amely a közpolitikai pozíció kifejezésében is fontos tartalmakat hordoz.

A szerzők tehát bizonyítják, hogy a retorikával és a retorikai ígéretekkel érdemes foglalkozni, hiszen a mandátumelmélet szempontjából is relevánsak, kormányzati cselekvést korlátozó elköteleződések fejeznek ki és – még ha a kutatói szempontok számára nem is – a választók számára megfelelő információkat biztosítanak. További céljuk ezért, hogy a retorikai ígéretek teljesítésének vizsgálatára is kidolgozzanak módszereket. Ha ez sikerülne, akkor az a kutatás szempontjából nagy jelentőséggel bírna, hiszen nem „veszne el” a választási ígéretek egyharmada.

Az utolsó kiegészítő kutatás Bíró Nagy András nevéhez fűződik, aki szintén egy meglehetősen eredeti kérdésfeltevással dolgozik, és próbakutatásának eredményei is érdekesnek bizonyulnak. A magkutatás elméleti keretének fontos eleme, hogy a mandátum tartalmát a felhatalmazást kérő párt határozza meg. Éppen ez az a tényező, amelyben a mandátum különbözik a delegálástól, ahol a felhatalmazás tartalmát is a felhatalmazó – azaz a választók – állapítja meg. Ezt a kitételel nem nehéz elfogadni, azonban mégis felvethető a kérdés, hogy a mandátum tartalmának megállapításakor az adott párt mennyire veszi figyelembe célcsoportjának preferenciáit. Bíró Nagy András éppen ebből a kérdésfeltevésből indul ki, amikor a rezponzív programírás lehetőségeit vizsgálja az MSZP és az SZDSZ 2002-es kampányígéretein. A pártok választási ígéreteit azok szavazótáborának közpolitikai preferenciáival veti össze. Problémát jelent azon-

ban, hogy a választói preferenciák megállapításához használt adatbázisokat nem a kampány alatt készülték, hanem vagy korábban (WVS 2000, egyéb közvélemény-kutatások) vagy már a választások után (ESS 2002).

Az eredményekből az derül ki, hogy az MSZP programja összhangban volt választóinak preferenciáival. A szocialisták a jóléti ígéreteteket, az erős állami szerepvállalást és a munka világát állították kampányuk középpontjába, ami azért is jó választásnak bizonyult, mert ebben az időszakban a társadalom egészségét is hasonló kérdések foglalkoztatták a leginkább. Az MSZP ezenkívül törekedett arra, hogy ígéreteivel ne merészkedjen olyan területekre, ahol a Fideszt hitelesebb szereplőnek számít a választók szemében (vallás, antikommunizmus, nacionalizmus). A baloldali ígéretetek tekintetében azonban az MSZP hiteles szereplőnek számított a szavazók szemében. Annak ellenére, hogy a saját táborban kedvező fogadtatást válthatott ki volna, posztmaterális területeken azonban (zöld ügyek, emberi jogi kérdések stb.) nem tettek vállalások, a jóléti fókusz végig megmaradt.

A SZDSZ a szocialistáknál kevésbé volt rezponzív a programíráskor. Gazdasági liberalizmusuk saját táboruk baloldali orientációjával nem volt összhangban, azonban a kampány fő témái, a fideszes korrupció elleni harc és a demokrácia védelme már inkább egyezett a szavazótábor preferenciáival. Érdekes megfigyelés, hogy a párt nem tett vállalásokat kulturális területen, annak ellenére, hogy a felmérések szerint ezek szinte biztos pozitív fogadtatásra találtak volna a párt szavazói között. Persze azt nem tudhatjuk, hogy a szavazótábor preferenciáitól való eltérés a figyelemhiánynak, vagy más okoknak, pl.: nevelési célnak (gazdasági liberalizmus esetében) tudható-e be. Az eredeti kérdésfeltevéshez kevésbé kapcsolódó, de érdekes eredmény volt az is, hogy a két későbbi kormánypárt szavazótábora a kulcstémák szempontjából 2002-ben állt egymáshoz a legközelebb. Összességében ez a kiegészítő kutatás is gazdagítja az eredeti megközelítést, érdemes lesz a további ciklusokra is elvégezni a vizsgálatot.

Észrevételek és összegzés

A kötet ismertetése után néhány szubjektív észrevétellel egészíteném ki az eddig leírtakat. A magkutatás megközelítése alapján, a kampány során minden egyes azonosítható kormányzati vállalás ugyanakkora súllyal esik latba az elemzésnél. A kutatási program a nemzetközi összehasonlíthatóság érdekében elkötelezte magát az ígéretteljesítés arányszámmal való mérése mellett, ami talán az egész projekt legvitathatóbb eleme. A mandátumelmélet abból indul ki, hogy az ígéret alapvetően a választott és a választó közötti viszonyt teremti meg, és az ígéret teljesüléséről is végső soron a választók mondanak ítéletet. A választók szempontjából azonban a kampány során tett ígéret nem egyenlő súllyal esnek latba, ahogyan a felhatalmazást kérő pártok sem egyenlő súllyal prezentálják vállalásaikat. Egyes ígéret a teljes kampányt áthatják, minden lehetséges felületen és fórumon megjelennek és a közéleti diskurzus és kampánycsatározások fontos elemeivé válnak, míg az ígéret (feltehetően) nagyobbik része háttérbe szorul és az is elképzelhető, hogy egy napilap hasábjain való egyszeri említésen túl meg sem jelenik a kampányban. A felhatalmazás és a kormánypolitika kötöttsége ezért jóval erősebbnek látszik a kulcsígéret esetében, ahol a felhatalmazás-kérés is jóval hangsúlyosabb, mint a többi ígéretnél. A kutatási program – a bemutatott nemzetközi ígéretkutatásokhoz hasonlóan – minden ígéretet egyenlően kezel, így viszont könnyen előfordulhat, hogy egy magas ígéretteljesítési arány mellett rejtve marad, hogy éppen a kulcsígéret nem teljesült, vagy fordítva, az alacsony ígéretteljesítés a kulcsígéret maradéktalan teljesítésével jön létre. Előbbi esetben a mandátumelmélet szempontjából inkább negatív a mérleg, hiszen azok az ígéret, amelyekre erős felhatalmazást kaptak a pártok nem teljesültek, csak azok, amelyek a közvélemény figyelmét elkerülték, utóbbi esetben viszont éppen ezért pozitív. A könyv egy helyen utal arra, hogy az adatok lehetővé teszik az ígéret súlyozásos vizsgálatát a későbbiekben (111.o). A nemzetközi összehasonlításra alkalmas mérőszám megtartása mellett is érdemes lehet kiszámolni a média-megjelenés arányában súlyozott teljesítési arányszámot.

A másik vitatható pont a teljesülés objektív mérésével kapcsolatos. A kutatók abból indulnak ki, hogy egy ígéret teljesülése kutatói módszerekkel objektíven meghatározha-

tó és ennek érvényességét gondos módszertani és kutatásszervezési lépésekkel biztosítják is. Azonban felvethető a kérdés, hogy a politikában érdemes-e ilyen tekintetben objektivitásról beszélni. A politika az állandó értelmezési küzdelmek terepe, ahol az objektív tények – egy ígélet teljesülése – sem érezhetik magukat biztonságban. Az, hogy a kutatók megállapítják egy ígélet teljesülését, korántsem jelenti azt, hogy az az ígélet a politikai térben teljesültnek is számít. Természetesen a magkutató pozitív tudományfelfogása jegyében az objektív ígéletteljesülés vizsgálata releváns, mégis hozzáadott értékkel rendelkezne az ígéletteljesülések értelmezési küzdelmeinek és politikai „ténnyé” válásának vizsgálata is. Természetesen erre az összes ígélettel kapcsolatban nincsen lehetőség, azonban az előző problémával összekötve, további kiegészítő kutatásként a kulcsígéretekké kapcsolatban, esettanulmány jelleggel elvégezhető lenne egy ilyen vizsgálat.

Összességében a kötet egy izgalmasnak ígérkező kutatás alapjait fekteti le. A nemzetközi irodalom áttekintése alapján az is látszik, hogy a program a nemzetközi ígéletkutatásban is komoly előrelépést jelenthet, hiszen annak elméleti és módszertani hiányosságait pótolja. A bevezetőben említett módszertani transzparencia mellett külön ki kell emelni a projekt nyitottságát, hiszen az alapvetően pozitív szemléletű magkutatót, eltérő megközelítésekkel dolgozó kiegészítő kutatások egészítették ki. Megítélesem szerint ezek valóban gazdagíthatják a programot és az eredményeket. A nemzetközi bekapcsolódás mellett, a magyar választások és ciklusok feldolgozása a hazai közeg számára is rendkívül érdekes eredményekkel szolgálhat a későbbiekben.

SZABÓ SZILÁRD

Így választott Budapest

*Ignác Károly: Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban
1920-1945*

Napvilág Kiadó, b. n. 2013, 199 o.

Ignác Károly történész, a Politikatörténeti Intézet tudományos munkatársa, akinek fő kutatási területe Magyarország, azon belül pedig különösen Budapest választástörténete 1920-tól napjainkig. Szerzője és szerkesztője az *Önkormányzati választások Budapesten 1867-2010* (Napvilág Kiadó, Budapest, 2010) című tanulmánykötetnek. Jelen könyv a szerző ELTE Bölcsészettudományi Karán megvédett doktori értekezésén alapul. A kutatás a Politikatörténeti Intézet Budapest-történeti Műhelye Budapest Választási Adattára projekt keretében zajlott.

Milyen alapvető célokat tűzött ki maga elé a Ignác Károly? A könyv általános célkitűzése, hogy a két világháború között lezajlott hat országgyűlési (1920, 1922, 1926, 1931, 1935, 1939) és négy törvényhatósági – vagyis a fővárosi közgyűlés (törvényhatósági bizottság) tagjainak megválasztását célzó választás (1920, 1925, 1930, 1935) bemutatásán keresztül ábrázolja a fővárosi társadalom és a választási eredmények közötti összefüggéseket. A szerző ezen általános célkitűzés mellett vizsgálni kívánja az országos politikai vezetés és Budapest vezetői közötti érdekkonfliktusokat is: vajon mennyiben felelt meg a korszak országos politikai vezetése számára a Budapestet irányító helyi politikai elit? A kérdés persze fordítva is feltehető: mennyiben felelt meg Budapest vezetésének a törvényalkotást is a hatalmában tartó országos politikai vezetés? A Budapestet érintő törvényalkotás mennyiben érintette Budapest autonómiáját, önkormányzatát? Vajon szűkültek vagy bővültek ezek a jogok?

Az első világháború után Budapesten megszűnt a (puha) virilizmus, a választópolgárok titkosan szavazhattak, országosan pedig választójoghoz jutottak a nők az adócenzust felváltotta a műveltséghez illetve a helyben lakáshoz kötött cenzus. Ezek a komoly változások természetesen együtt jártak az 1918 előtt Budapesten hatalmon

lévő politikai elit - legalábbis részleges - eltávolításával. Ezért a Szerző vizsgálta az új választási rendszer gyakorlati politikai életben megmutatkozó hatásait, a „választási technikákat”, vagyis azokat az eljárásokat, amelyekkel be lehetett építeni a rendszerbe bizonyos „korrektívumokat”, hogy a dualizmus választójogához képest megnövekedett számú választópolgár szavazatokban megnyilvánuló akaratát korigálni lehessen.

Az új, ahogy a könyv érzékletesen bemutatja, egyáltalán nem stabil választási rendszer természetesen jócskán átalakított a főváros - és persze az ország - pártszerkezetét is. a Horthy-korszakban a pártoknak már tömegeket kellett megszólítaniuk, sokakat kellett mozgósítaniuk, ez pedig újfajta politikai kommunikációt és stratégiát követelt. A szerző ezért vizsgálja a pártrendszer rendező elvét, a politikai (ideológiai) irányzatokat. Itt kapcsolódik össze a választási rendszer és a pártrendszer vizsgálata: vagyis mekkora volt az egyes pártok szavazatokban mérhető támogatottsága és melyek voltak azok a társadalmi rétegek, csoportok, amelyek egy-egy párt szavazóbázisa mögött dominánsan jelen voltak. Ezen kívül a szerző azt is vizsgálat tárgyává tette, hogy milyen az egyes pártok mögött álló társadalmi erők „választási térképe”, azaz voltak-e Budapesten dominánsan jobboldali, liberális vagy baloldali városrészek.

Összegzésképpen elmondható, hogy Ignác Károly meglehetősen komplex, soktényezős, bonyolult társadalmi és politikai folyamatokat elemezni és értelmezni kívánó célkitűzést fogalmazott meg. Ebből adódik a kutatási téma vizsgálati módszereinek összetettsége is. Ahhoz, hogy a könyv a felvetett kérdésekre megfelelő, tudományos érvekkel alátámasztott válaszokat adjon, szükséges a téma alkotmánytörténeti (a választójog, a választási eljárás, a törvényhatósági bizottság megalakulására, tagjaira és hatáskörére vonatkozó jogszabályok, illetve a kormánynak a főváros autonómiáját érintő beavatkozási jogai és a vonatkozó jogszabályok gyakorlati érvényesülése), politikatörténeti (a kormány Budapestet érintő szándékai, a döntések indokai, a budapesti városvezetés szándékai, a különböző pártok ezzel kapcsolatos magatartásai, a döntések befolyásolásának lehetőségei), társadalomtörténeti (a választói magatartás, az egyéni és közösségi politikai döntések és az egyéni és közösségi társadalmi helyzet közötti összefüggések) és nem utolsósorban statisztikai vizsgálata. A szerző a politikatudomány törésvonal elméletét veszi kiindulópontul. Ez alapján arra keres magyarázatot, vajon

milyen kulturális, vallási illetve társadalmi (szocio-demográfiai) státusra alapuló törésvonalak határozhatták meg Budapest választópolgárainak választói magatartását.

A kitűzött célok és az azok megvalósításához szolgáló módszerek komplexitása együtt jár a forrásanyag hasonlóan sokrétű, változatos jellegével. A forrásanyag levéltári és a témához kapcsolódó korábban megjelent szakirodalomra épül. A levéltári források önmagukban is igen változatosak, hiszen a klasszikus levéltári, irattári dokumentumok mellett a Ignác kiváló érzékkel használta fel a kor egyes fontosabb politikusainak visszaemlékezéseit, emlékiratait is. Úgy tűnhet, hogy egy alapvetően választástörténeti munka nem igényelné a memoárirodalom forrásként való felhasználását. Azonban saját tapasztalatom alapján is mondhatom, hogy egy alkotmány-politika- és társadalomtörténeti mű komplexitása miatt igenis szükséges emlékiratok, levelek, naplóléjegyzések vizsgálata is, mivel az emlékirat, levél vagy napló szerzője ezekben az esetekben sokkal őszintébben, kötöttségek nélkül nyilatkozik meg, így talán pontosabb, valóságosabb képet kaphatunk a szándékokról és indokokról. Nagyon hasznosnak vélem, hogy külön egy csokorba gyűjtötte össze a vonatkozó jogszabályokat, jócskán megkönnyítve ezzel az olvasó dolgát. Javasolnám viszont, hogy a jogszabályok esetén is meg kellene nevezni a forráshelyet: akár a Corpus Iuris Hungarici –Magyar Törvénytár megfelelő köteteit, akár annak valamely elektronikus (CD-ROM, DVD-ROM) illetve online verzióját (www.1000ev.hu).

A könyv a bevezetést és az 1945. évi országgyűlési képviselő- és törvényhatósági választásokról szóló Kitekintést leszámítva négy nagy fejezetre tagolódik. A bevezetést követő első nagyobb fejezet a Horthy-korszak Budapestjének önkormányzati rendszerével foglalkozik. A szerző részletesen áttekinti Budapest törvényhatósági bizottsága szervezetét, hatáskörét, illetve az autonómiát korlátozó kormányzati jogköröket. Alaposan tárgyalja az egyes főbb tisztségviselők szerepét, jogaikat, valamint külön alfejezet szól a főváros pénzügyi jogosítványairól és a költségvetést érintő kormányzati korlátozásokról is. a következő fejezet a fővárosi pártokról szól. Itt a Ignác Károly hangsúlyozza az országos pártrendszer és a főváros sajátos pártszerkezete közötti különbségeket illetve a mindenkori kormány azon törekvését, hogy a Keresztény Községi Párt mellett - vagy akár helyett - legyen egy erős budapesti kormánypárt. Igyek-

szik bemutatni, érzékeltetni a Wolff Károly által vezetett KKP és az elvileg hasonló ideológiájú kormánypárt közötti, egészen a két párt 1939-es összeolvadásig tartó sűrűlódásokat

A harmadik nagyobb fejezet tulajdonképpen az elsőhöz kapcsolódik, abban az értelemben, hogy itt értekezik a szerző a választási rendszer gyakorlati megvalósulásáról, konkrétan azokról a „választási technikákról”, amelyekkel befolyásolni lehetett a választók akaratnyilvánításának a kormány(párt)ra nézve esetlegesen veszélyt jelentő következményeit. Kellően plasztikusan sikerült ábrázolni a választási névjegyzék körüli problémákat az 1935. évi törvényhatósági választás kapcsán, a választókerületek aránytalan beosztásának következményeit illetve az ajánlószelevények körüli visszaéléseket („gavallérboletta”). Az utolsó nagyobb fejezet tartalmazza a választói magatartásra vonatkozó fejtegetéseket. Meggyőzően ábrázolja az egyes pártok mögötti társadalmi csoportokat, valamint azok elhelyezkedését Budapesten belül. Néhány példán keresztül sikerülni illusztrálnia, hogy az egyes városrészekre vonatkozó, meglehetősen közheyles állítások mögött sokkal bonyolultabb, olykor rejtettebb társadalmi tényezők és körülmények húzódnak meg. Ebben a fejezetben a Szerző arra az általános következtetésre jut, hogy Budapest választói magatartásában az alapvető törésvonal a keresztény-izraelita megosztottság, ezzel szemben a társadalmi státusz, tehát a polgárság és a szélesebb értelemben vett munkásság közötti szembenállást (eltérő választási magatartást) nem tekinti önállóan értelmezhető törésvonalnak, mert nem voltak egyértelmű és egységes táborok.¹

Hatásos és hasznos az ábrák használata, amelyekkel könnyen összevethető a fővárosi izraelita lakosság és a liberális pártok közötti kapcsolat, illetve a szociáldemokrata párt és a rendes lakások munkás főbérlei közötti összefüggés. Az utolsó fejezet témájához kapcsolódnak a színes térképmellékletek, amelyek könnyen értelmezhetően mutatják be Budapest városrészei és a fővárosi pártok támogatottsága közötti

---

¹ „Az elitet és a polgárságot megosztotta a keresztény-zsidó törésvonal, míg az alacsony státusúaknál, ahogy láthattuk, jelentősen eltért a köz- és a magán-szférában dolgozók választói magatartása. Így bár a szociáldemokrata párt ténylegesen munkáspárt volt, de csak a liberálisok szervezetei minősültek egyértelműen polgári pártoknak, a jobboldaliakéi már nem”. Ignác Károly, Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban 1920-1945, Napvilág Kiadó, h. n. 2013, 146. p.

kapcsolatot. A színes térképmelléletek mellett a könyvben található összesen 42 darab táblázat, három ábra és nyolc kartogram (térkép) segít az olvasónak az adatok értelmezésében.

Ignác Károly, *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban 1920-1945* című választástörténeti monográfiája hasznos, a témát alaposan és átfogóan bemutató könyv. Szerkezete könnyen áttekinthető, követhető és logikus felépítésű, mondatszerkesztései könnyen érthetőek és értelmezhetőek.² A szerző kiválóan tájékozódik a vonatkozó forrásanyagban, forráskezelése aprólékos, igényes és precíz, megállapításai pontosak és kellően alátámasztottak; nyilvánvalóan hosszadalmas és elmélyült kutatómunkára támaszkodnak.

---

² Mindössze a könyv 26. oldalán a 69. lábjegyzet szövegében található „tudatos szándékosság” kifejezés lehet némileg zavaró, hiszen a szándékosság csak és kizárólag tudatos lehet.

ÖRSI JULIANNA

Változások vonzásában

Szendrei Eszter: Törésvonalak. A rendszerváltás hatása Túrkeve társadalmára.

Túrkeve, Túrkeve Kulturális Egyesület, 2011. 272 o.

Európa, és benne Magyarország is, nagy társadalmi átalakulásokon ment át az elmúlt két évtizedben. A politikai döntéseken alapuló rendszerváltás megváltoztatta a tulajdonviszonyokat, amely hatással volt a gazdasági életre és a társadalomra egyaránt. A hatások mikro-szintű bemutatásával foglalkozik Szendrei Eszter új könyvében.

A szerző egy olyan magyarországi kisvárost választott vizsgálatá helyszínéül, amely a Nagyalföld közepén, Jász-Nagykun-Szolnok megyében fekszik Debrecentől és Szolnoktól körülbelül egyenlő távolságra. Túrkeve az alföldi mezőváros övezet tagja, amely közelében alig van falu, így vonzáskörzete sincs. Közlekedési viszonyai hátrányosak. Mindez kedvezőtlenül befolyásolja a település fejlődését. Az alig 10 ezer lélekszámú város lakosság száma a 20. század második felében, de különösen napjainkban erősen csökken. Túrkeve kiválasztása azért is fontos, mert az újkorban (18-19. század) a partikuláris kiváltsággal és önálló közigazgatással rendelkező Jász-Kun Kerülethez tartozott. A 20. század közepén viszont politikai döntés következtében a nagyüzemi gazdálkodás minta-települése (első termelőszövetkezeti város) lett.

A kutatás helyszínének kiválasztását szerencsésnek tartjuk, mivel a településen és környékén korábban is folytak társadalmi vizsgálatok. A település története, néprajza jól feldolgozott, forrásai főleg a 18. századtól folyamatosan megvannak.

Szendrei Eszter vizsgálata időszakaszát a rendszerváltás utáni másfél évtizedben jelöli meg (1989-2004), tehát a rendszerváltástól Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozásáig. Valójában azonban tágabbak az időhatárok, mert előzményként 1951-től mutatja be a város életét, valamint áttekintés ad 2004-2010 közötti időszakról is. A hangsúlyt tehát az átmeneti korszakra teszi, amelyről még kevés ilyen részletes, településszintű vizsgálat történt Magyarországon.

A kutató 2001-től nemzeti és Európai Közösségi támogatású projektek résztvevőjeként és a Pécsi Tudományegyetem doktoranduszaként végezte feltáró munkáját. Jelen könyv kiadását a Túrkevei Kulturális Egyesület vállalta fel, melyet országos és helyi szintű támogatása is volt. Szendrei Eszter interdiszciplináris kutatást folytatott. A történeti és néprajzi módszereken kívül felhasználta a statisztika, a szociológia és a demográfia forrásait, eredményeit is. Kutatott a levéltárban, a múzeumban, az irattárakban, felhasználta a nemzetközi és a hazai szakirodalom eredményeit, de átolvasta a helyi sajtó, helyi kiadványok anyagait is. Nagy hangsúlyt fektetett az egyéni beszélgetésekre, megfigyelésekre. Közel kétszáz családot interjúvolt meg. Elvezetett az útja a szocialista korszakbeli és a mai vezetőkhöz, „kulcsemberekhez” is. Az egyéni életutakból úgy von le általánosítást, hogy azt statisztikákkal is alátámasztja.

Szendrei Eszter szakirodalmi tájékozottsága hazai és külföldi viszonyokat illetően igen széleskörű. A szerző feladata ezúttal a rendszerváltás hatásának bemutatása egy kis város életére. E könyvben a politikai szereplőkkel nem foglalkozik. A makro-gazdasági és társadalmi változásokba helyezi bele a túrkevei adatokat. Országos és megyei összehasonlítást végzett például a demográfiai, egészségügyi, foglalkoztatási, munkanélküliségi jellemzők esetében. A környező városok közül Mezőtúrral, Kisújszállással és Kunszentmártonnal hasonlította össze Túrkevét demográfiai, gazdasági, infrastrukturális vonatkozásban. A Szendrei Eszter által felrajzolt képet tovább árnyalhatjuk, ha a térségben végzett kutatásokkal (Szabó László tiszazugi, Örsi Julianna nagykunsági, Laki László kunhegyesi kutatási eredményei) összevetjük. Szendrei Eszter az általa kitűzött kutatási célnak eleget tett.

A szerző nyomon követi a vidéki ipartelepek megszűnését, a nagyüzemi mezőgazdaság lebontását. A helyükbe lépő mikro- és kisvállalkozások (kft, bt, egyéni vállalkozás) bár építettek a korábbi hagyományokra (szaktudás), de tőkeszegénység és kellő kapcsolatháló nélkül csak nehezen találtak piacot termékeiknek. Külső vállalkozó pedig – az infrastruktúra (közlekedés) hiányos volta miatt nem vagy alig telepedett meg Túrkevéen. Az állami és uniós támogatásokkal csak kevesen tudtak élni. Mindez együttesen nagyfokú munkanélküliséget okozott a városban, amely előrevetíti a kedvezőtlen migrációs folyamatot (a fiatalok és a szakképzettek elvándorlását). Hosszú tá-

von, ha nem kap a vidék (és benne Túrkeve) nagyobb támogatást, nem tudnak meg-erősödni a vállalkozások, a település népesség-megtartó képessége tovább romlik és a fejlődés nem biztosított.

A helyi társadalom korábbi szerkezete megbomlott, erősen átalakulóban van. A 20. század első felében mezőgazdasági jellegű település a szocialista korszakban bár lassan iparosodott, de a kialakulóban lévő első generációs munkásréteg, sőt az értelmiség életmódját is át meg át szőtték a paraszti vonások. Az új gazdasági mechanizmus (1868-tól) a tsz-parasztságnak biztosította a kisüzemi jövedelem kiegészítést (sertéstartás), ami az egész város lakosságára pozitív hatással volt.

A rendszerváltás után a gazdasági szerkezet átalakulása kihatással volt a lokális társadalomra is. A helyi társadalom szerkezete még nem mutat stabil képet, de bizonyos csoportok kialakulása már érzékelhető. Szendrei Eszter öt csoportot helyez el a társadalmi ranglétrán: 1.) lecsúszók, 2.) szinten-tartók, 3.) küzdők, 4.) előrelépők, 5.) jómódúak – kiugrók. A legnagyobb számú a szinten-tartók csoportja. Ehhez igazodik a többé-kevésbé a többi kategóriába tarozó is. A feljebbjutás csak keveseknek sikerül, míg a lecsúszás veszélye egyre többeket érint. Az életmód szinten tartása elsősorban a kínáló munkalehetőségek kihasználásával (alkalmi munkavállalás) úgy-ahogy sikerül. A városkép vegyes. Mutatja az uniós támogatásokkal megvalósult infrastrukturális beruházásokat, de a társadalmi tagozódást is.

Túrkevéen az emberek többsége még mindig családi kötelékben él, de már ide is begyűrűzött a házassági kötelék nélküli együttélési forma. Míg a 20. században a klasszikus két generációs parasztcsalád (amely kapcsolatot tartott a törzscsaláddal) volt a jellemző családtípus, mára átalakulóban van. A szerző megvizsgálva a család működésének gazdasági alapját biztosító körülményeket új családtípusok kialakulását jelzi. Nukleáris, átmeneti- és válság modellekről beszél. A nukleáris modellbe a klasszikus (tradicionális) családokat és a szerepcserés családokat sorolja. Átmeneti (kevert) modellnek a törzscsaláddal együttműködő nukleáris családot és a törzscsaláddal együttműködő csonkacsaládot tartja. Válság modellnek a családalapítás nehézségeivel küzdőket (szingli) és a gyermektelen élettársakat nevezi. Ez a kategorizálás is ideiglenes,

inkább csak a folyamatokat jelzi. A családkutatást tovább kell folytatni ahhoz, hogy tiszta képet kapjunk a település családi viszonyairól.

Szendrei Eszter könyvét végig olvasva azt tapasztaljuk, hogy a szerző olyan „láttelelet” adott Túrkevéről, amely Magyarországon sok hasonló települést jellemez. Bár a fejlődés eredményeire nem olyan részletességgel tér ki, de a problémák, tennivalók jól láthatók. A kutató ezzel hívja fel az irányítók, a vezetők, a politikusok figyelmét, hogy hol kell segíteni, hogy a „Vidék Magyarországa” élhetőbb legyen.

Szerzőink

BENE MÁRTON

– politológus, tudományos segédmunkatárs, MTA TK Politikatudományi Intézet

CSATÁRI BENCE

– történész, újságíró, MTI

KÓSA RITA DIÁNA

– szociálpolitika MA szakos egyetemi hallgató, DE BTK Politikatudományi és Szociológiai Intézet

MAZSU JÁNOS

– történész, egyetemi docens, DE KTK

MÁRTON SÁNDOR

– matematikus, tudományos segédmunkatárs, DE BTK Politikatudományi és Szociológiai Intézet

NÉMETH NÓRA VERONIKA

– szociálpolitikus PhD, oktatószervező, DE BTK Neveléstudományi Intézet

ÖRSI JULIANNA

– történész, etnográfus, Túrkeve

SZABÓ ANITA

– szociálpolitika MA szakos egyetemi hallgató, DE BTK Politikatudományi és Szociológiai Intézet

SZABÓ SZILÁRD

– politológus, egyetemi tanársegéd, DE BTK Politikatudományi és Szociológiai Intézet

VALUCH TIBOR

– történész, egyetemi tanár, tudományos tanácsadó, DE BTK Politikatudományi és Szociológiai Intézet, MTA TK Politikatudományi Intézet